SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

F. Kočiš, Odkaz Februára v našej jazykovede . 65
M. Majtán, Zdroje, tvorenie a spoločenské pôsobenie literárnych vlastných mien . . . 71
L. Bartko, Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho 76
E. Tvrdoň, F. R. Osvald a jeho výskum slovenčiny 84

DISKUSIE

L. Dvonč, Citoslovcia a príslovky typu *doparoma* 94
I. Ripka, O tvorení názvov niektorých archeologických kultúr 98
V. Uhlár, *Kopiť, vykopiť — kopúň (kopún), kapún* 101

SPRÁVY A POSUDKY

Druhá konferencia o syntaxi a jej vyučovaní. M. Nábělková 106
XVIII. letný seminár slovenského jazyka a kultúry. D. Augustinská 110
Súpis prác Pavla Ondrusa za roky 1979—1982. L. Dvonč 111
Slovo i trud. J. Doruľa 113
Tretí zväzok Atlasu slovenských nárečí. A. Habovštiak 117

ROZLIČNOSTI

Anestéza — anesteziológia. L. Dvonč . . . 122
Cigája — G. pl. *cigáji*, nie *cigáj*. J. Jacko . . 123
Pravopis a výslovnosť názvu *Dallas* v spisovnej slovenčine. L. Dvonč 124
Ako utvoriť prídavné mená od substantíva *nutria*. J. Jacko 125
Pivovarčí, pivovarník, pivovarčík. L. Dvonč . 127

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 48 — 1983
ČÍSLO 2

František Kočiš

ODKAZ FEBRUÁRA V NAŠEJ JAZYKOVEDE

1. Tridsaťpäť rokov v živote človeka nie je veľa a v živote spoločnosti ešte menej. Dlhé veky prehrmeli nad našou vlasťou, dejiny už ktoviekoľký list obrátili v knihe osudov našich národov, medzníky histórie sa míňajú, mnohé z nich sú už v hlbokom zabudnutí, mnohé však nestrácajú na svojej dôležitosti, vraciame sa k nim pri ich anniverzáriách, analyzujeme ich hodnotu pre dnešok, čerpáme z nich poučenie, overujeme si podľa nich súčasnosť, správnosť našich postupov, uvažovaní, rozhodnutí a prijímame nové predsavzatia, plány, nové riešenia, hľadáme pomocou nich hlbší zmysel i dôvod nášho terajšieho konania. Táto retrospektíva na pevné body nášho politického, ekonomického a kultúrneho života je vždy nevyhnutne potrebná, aby sa nám čo najširšie a najzreteľnejšie ukázala perspektíva nášho spoločenského rozvoja, rozvoja socialistickej spoločnosti v jej plnosti a bohatosti.

Rok 1983 nám hneď na začiatku stavia pred oči jeden z rozhodujúcich medzníkov vo vývine našej socialistickej spoločnosti — víťazstvo slovenského a českého ľudu vo februári 1948. Februárové udalosti z roku 1948 nie sú z časového hľadiska, z hľadiska dlhých vekov, ktoré sme v úvode spomenuli, vzdialenou históriou, sú skôr najprítomnejšou prítomnosťou, veď ešte žijú medzi nami nielen pamätníci tých dní, ale aj mnohí politickí činitelia, ktorí boli vtedy v samom strede februárových udalostí, ktorí tieto udalosti pripravovali a priviedli ich k víťaznému vrcholu. A predsa je to historický medzník, lebo vo Februári sú skoncentrované dlhé desaťročia boja robotníckej triedy za spravodlivejší spoločenský poriadok a sú v ňom načrtnuté perspektívy ďalšieho rozvoja našej spoločnosti. Tu sa skončila jedna etapa triedneho boja, dovŕšená bola národná a demokratická revolúcia a položili sa základy socialistického rozvoja, základy rastu hmotnej i kultúrnej úrovne našich národov, všetkých ich spoločenských vrstiev, základy budovania socialistickej spoločnosti. Za tridsaťpäť rokov sa na

dosiahnutie vytýčených cieľov urobilo veľa, toľko, že dnes môžeme hovoriť o budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti.

2. Ďalšie úvahy spojené so sprítomnením si dejinných udalostí spred tridsiatich piatich rokov budeme rozvíjať na špecifickej platforme — na platforme rozvoja vedy v našej spoločnosti po Februári a v tom aj rozvoja slovenskej jazykovedy. V tom zmysle sa už na stránkach nášho časopisu povedalo veľa o tom, v akom úzkom vzťahu sa rozvíjala slovenská veda aj slovenská jazykoveda spolu s celkovým politickým, ekonomickým a kultúrnym rozvojom našej spoločnosti. Akademik V. Hajko, podpredseda ČSAV a predseda SAV, v úvodníku Pravdy zo 17. 11. 1982 napísal: „Veda sa v socialistickej spoločnosti stáva jedným z rozhodujúcich činiteľov pri zabezpečovaní rozvoja spoločnosti." V tomto konštatovaní je obsiahnutá veľká pravda nášho súčasného socialistického života. Atribút tohto rozhodujúceho činiteľa si veda u nás vydobyla počas krátkych tridsiatich piatich rokov, ktoré však v mnohých vedných odboroch znamenali čas úmorného hľadania a namáhavej výskumnej práce.

Keď sa spomína veda, rozvoj vedy, dosť často, ba niekedy výlučne sa tu myslí na technické vedy, na rozvoj technických vied, resp. na prírodné vedy a ich rozvoj. Takéto zužovanie rozsahu vedy je dnes dosť bežné a z pohľadu praxe aj logické, lebo spomínané vedy majú rozhodujúci podiel na ekonomickom raste a rozvoji našej spoločnosti. Sú výrobnou silou v pravom zmysle. Spoločenské vedy v rebríčku dôležitosti i v rozpočtových kolonkách nasledujú ďaleko za nimi, ale na druhej strane by bolo omylom sa domnievať, že naša spoločnosť sa môže zaobísť bez spoločenských vied. Aj dejiny našej socialistickej spoločnosti zreteľne ukazujú, že podceňovanie alebo nedoceňovanie spoločenských vied, ich funkcie a dôležitosti pri formovaní vedomia socialistického človeka malo vždy škodlivé dôsledky. Nebolo by preto nič horšie než sa prieť o tom, čo je dôležitejšie, závažnejšie — či napr. urobiť projekt školy a postaviť ju alebo naučiť prváčika čítať a písať a vštepiť mu základy správneho morálneho konania. V úsilí o zabezpečenie mierového života na svete sú rozhodujúce správne postoje ľudí, ich zmýšľanie, správne chápanie materiálnych i duchovných hodnôt. To všetko sa dá získať správnou výchovou ľudí. Táto výchova je však v rukách a v kompetencii predovšetkým spoločenských vied. V rozhodujúcich chvíľach života našej spoločnosti boli spoločenské vedy — obrazne povedané — jazýčkom na váhach celkového ideologického i ekonomického smerovania. Každá zo spoločenských vied svojou špecifikou prispievala a aj dnes prispieva ku vzdelanostnému profilu spoločnosti, no najmä na filozofii, sociológii, histórii a ekonómii spočíva najväčšia zodpovednosť. Aké poslanie tu má jazykoveda?

3. Slovenská jazykoveda sa po Februári, keď sa vedecký výskum začal

sústreďovať v novozaloženej Slovenskej akadémii vied (1953), začala rozvíjať vo výskumnom ústave s osobitnými oddeleniami pre základný výskum slovenského jazyka. V pomerne krátkom čase sa tu realizovali alebo načrtli základné kolektívne jazykovedné diela i samostatné monografie, rozbehla sa cieľavedomá práca v jazykovej kultúre a jazykovej výchove, zintenzívnili sa kontakty s výskumnopedagogickými pracovníkmi a so školami všetkých stupňov, s vydavateľstvami, redakciami a so všetkými kultúrnymi inštitúciami. Rozvoj slovenskej jazykovedy od februárových udalostí podnes bol poznamenaný viacerými vnútornými napätiami, ale celkove možno konštatovať, že aj slovenská jazykoveda prešla úspešnou tridsaťpäťročnou cestou a dnes má perspektívu rozvíjať sa na kvalitatívne nových základoch, ktoré jej poskytuje plán výstavby rozvinutého socializmu a Jednotný program spoločenských vied po XV. zjazde KSČ. Budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti stavia i slovenskú jazykovedu do novej situácie, z ktorej pre ňu vyplynú nové, náročnejšie úlohy. Spoločným menovateľom týchto úloh bude zapojenie sa slovenskej jazykovedy do formovania kultúrneho zázemia socialistického človeka, a to v rámci ostatných spoločenských vied. Bude to zapojenie do úloh v tých intenciách, o ktorých hovorí akademik V. Cirbes v článku Spoločenské vedy a výstavba rozvinutého socializmu (Nové slovo, č. 15, 1982): „Aktívna účasť spoločenských vied na revolučnom pretváraní spoločnosti a človeka je nielen napĺňaním ich spoločenskej funkcie, ale súčasne aj hlavným predpokladom ich vnútorného rozvoja, obohacovania, rozvíjania obsahu ich kategórií, princípov . . .“

Slovenská jazykoveda tým, že komplexne skúma slovenský jazyk, no najmä jeho záväznú spisovnú podobu a že výsledky tohto výskumu sa usiluje využiť na skvalitnenie komunikatívnych procesov v našej spoločnosti, má veľkú účasť na pretváraní tejto spoločnosti, na skultúrňovaní verejných i súkromných jazykových prejavov, na zdokonaľovaní umeleckého i odborného vyjadrovania. Účasť slovenskej jazykovedy a jazykovedcov na zvyšovaní kultúrnosti jazykového prejavu je aj z odstupu revolučných udalostí, ktorých tridsiate piate výročie si pripomíname, evidentná a možno povedať, že aj efektívna. Hoci práca jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy vždy mala a vari aj bude mať isté peripetie, zvraty, úskalia, konečný výsledok úsilia jazykovedcov bol a je pozitívny. Či vari to nie je veľké zadosťučinenie aj pre slovenskú jazykovedu, keď skúsená prekladateľka R. Dvořáková-Žiaranová (Nové slovo, 25. 11. 1982) prirovnáva slovenčinu ku kráľovskému hudobnému nástroju — organu? Nijaký ovocný strom neprináša kvalitnú úrodu bez starostlivosti skúseného ovocinára, nijaký jazyk nedosahuje vysokú kultivovanosť bez starostlivosti oň.

4. Boli, sú a zaiste aj budú i kritické postoje k práci jazykovedcov v základnom, ako aj aplikovanom výskume. Prijímame ich s porozumením a s predsavzatím vyhnúť sa chybám, ale proti niektorým kritikám máme výhrady, nemôžeme ich prijať, lebo nie sú konštruktívne, ba čo horšie — sú založené na subjektívnych, často i nepravdivých tvrdeniach. Tak napr. pomýlený je článok E. Weidlera v rubrike Všimli sme si z Nového slova (9. 9. 1982), namierený proti praxi jazykovedcov v jazykovej kultúre. Nemožno predsa zmeniť tvar slovesa pri vykaní (ako to žiada autor spomínaného článku), a to len preto, že poniektorí Slováci sa nenaučili správne vykať. Slovník, ktorý autor spomína a na ktorom stavia svoju argumentáciu, bol vydavateľským omylom a jazykovedci ho odmietli. O tom by mal autor, kritizujúci jazykovedcov, vedieť. Nie je dobre, keď sa súdruh Weidler nazdáva, že celá problematika jazykovej kultúry spočíva v tom, že budeme hovoriť *drzý* namiesto *bezočivý*, *snaha* namiesto *úsilie* a pod. Súčasná jazyková kultúra i postoje jazykovedcov k nej sú dnes oveľa ďalej. Kto nesleduje knižnú a najmä časopiseckú produkciu jazykovedcov, nemôže ju ani meritórne posudzovať.

Nemôžeme súhlasiť ani s názorom J. Mazanca, šéfrežiséra Hlavnej redakcie programov zo zahraničia ST, ktorý vyslovil v článku o slovenskom dabingu v časopise Život z 11. 11. 1982. Citujeme: „A to som ešte nespomenul jeden nezanedbateľný problém, že českí jazykovedci sú k dabingu tolerantnejší ako slovenskí. Popri spisovnej češtine pripúšťajú aj používanie hovorovej reči, kým naši prísne trvajú iba na spisovnom vyjadrovaní sa. A tak napríklad nemôžeme na charakteristiku postáv alebo prostredí využívať ani žargón, ani slang, či iné nespisovné, ale výstižné výrazy nášho jazyka." — Takéto konštatovanie nás opäť presviedča, že tvoriví kultúrni pracovníci si takmer nevšímajú, čo sa v slovenskej jazykovednej literatúre píše o hovorovej reči a vôbec o funkčnom využívaní spisovných a nespisovných prostriedkov v jazyku umeleckých diel. Nie je možné, nechce sa nám veriť, že by týmto pracovníkom neboli známe práce takého špecialistu na štylistiku, akým je prof. J. Mistrík, ktorý túto problematiku podrobne vysvetľuje vo svojej Štylistike slovenského jazyka a v iných svojich publikáciách. Už deti v základnej škole sa učia o funkčnom využívaní prostriedkov národného jazyka v umeleckej literatúre na charakteristiku postáv a prostredia, v ktorom tieto postavy žijú, a tak odkiaľ berie J. Mazanec takúto skreslenú informáciu či skúsenosť?

Môžeme uviesť aj ďalšie príklady na to, že naši publicisti nie sú informovaní o výsledkoch práce jazykovedcov, že jazykovednú produkciu nepoznajú alebo ju poznajú povrchne, ale pritom ju dosť sebavedome kritizujú. B. Škreko v článku Dnes o páde nad pády (Roháč, 13. 9. 1982) s humorom síce, ale jednoznačne odsudzuje jazykovedcov za to, že zrušili

v slovenčine 5. pád. Slovenčina tým vraj stratila oslovenie. Keďže toto číslo Roháča vyšlo už dávnejšie, odcitujeme na oživenie pamäti autorovu najdôležitejšiu argumentáciu: „Letný pobyt v tábore s českými deťmi znamenal pre mňa ďalší šok: Michal volal na Pavla Pavle a Pavel na Michala Michale! Ako šiestak som už zabŕdol aj do angličtiny — a bum! V tejto reči existuje akýsi sir a akási madam — ale iba pri oslovovaní; inak iba Mister a Misstres ten a ten, tá a tá... Keď som sa ešte dopočul o poľskom panie dyrektorze a nemeckom... a maďarskom... a... a... Určite sa raz aj tieto vyspelé európske jazyky dostanú ta, kde sme my boli už najmenej pred štvrťstoročím, a vymažú zo svojich gramatík tvary oslovovania..."

V uvažovaní humoristu B. Škreku je logický skrat. Stotožňuje totiž tvar oslovenia s piatym pádom (sám to formuluje takto: ... skrátka, v slovenčine sa netreba nad oslovením pozastavovať. Hodil som piaty pád za hlavu...). Je evidentné, že slovenčina má tvary na oslovovanie. Tie sa však skoro vždy zhodujú so základným tvarom nominatívu čiže 1. pádu (napr. *súdruh učiteľ, súdružka učiteľka, pán* ten a ten, *pani* tá a tá, *milý priateľ* atď.), takže piaty pád naozaj z paradigmy pádov vypadol, nie však zásahom jazykovedcov, ale v dôsledku tvaroslovného vývinu v slovenčine. Odvolávaním sa na angličtinu a iné jazyky si autor sám podpílil konár pod sebou, veď napr. angličtina, nemčina majú tvary oslovenia, ale piaty pád celkom iste nie. Na podopretie tohto výkladu odcitujeme príslušnú pasáž z Morfológie slovenského jazyka (1965): Pre slovenčinu je príznačné, že nerozmnožila počet zdedených pádov, ale naopak zmenšila ho; pádový systém spisovnej slovenčiny sa skladá zo šiestich tvarov: nominatív, genitív, datív, akuzatív, lokál, inštrumentál. Na oslovenie sa bežne používa tvar nominatívu. Pôvodné vokatívne tvary ostali len v niekoľkých osihotených prípadoch, ako *otče, synku, bože* (s. 51).

5. Týmto exkurzom (v úvodníku nie veľmi bežným) o niekoľkých konkrétnych prípadoch nevydarenej kritiky práce slovenských jazykovedcov sme chceli ilustrovať, že prepojenie jazykovedy ako spoločenskej vedy skúmajúcej základy jazykovej komunikácie a zveľaďujúcej jazykovú prax v našej spoločnosti nemá ešte potrebnú intenzitu a efektívnosť. Ako sme v uvedených prípadoch kritiky videli, nie je to iba vina jazykovedcov a jazykovedy, lebo ten veľký kus práce, ktorý sa za tých tridsaťpäť rokov vykonal, nemožno nevidieť, nemožno ho poprieť. Je to aj vina časti našej kultúrnej verejnosti, že ešte žije zo starých, prežitých predstáv o jazykovednej práci, že je o tejto práci málo informovaná. Používatelia spisovného jazyka sa málo usilujú objektivizovať svoje jazykové povedomie v súlade s výsledkami základného výskumu slovenského jazyka. Subjektivizmus vo vzťahu k jazykovej kultúre — ako sme sa mohli presvedčiť — nie je iba u bežných používateľov slovenského jazyka, ale aj u ľudí na zodpovedných

kultúrnych postoch a u ľudí, ktorým je spisovný jazyk takrečeno výrobným nástrojom. Také výroky a postoje, o ktorých sme v niekoľkých konkrétnych prípadoch hovorili, sťažujú jazykovede prebojúvať a uplatňovať dialektické chápanie funkcie jazyka v spoločnosti. Pre malichernosti, nedorozumenia, ktoré vyplývajú predovšetkým z nedostatku poznatkov o súčasnom spisovnom jazyku a jeho funkcii v spoločnosti, vznikajú napätia, prijímajú sa apriórne úsudky, ktoré v konečnom dôsledku nemôžu nikomu osožiť. Redakcie časopisov a inštitúcie, ktoré sme spomínali, by nemali tak ľahkomyseľne uverejňovať články, ktoré zavádzajú a poškodzujú všeobecné úsilie o kultivovanie spisovnej slovenčiny.

6. Naša kultúrna verejnosť ako celok by mala v osvojovaní spisovného jazyka vyvíjať väčšie úsilie, ale aj zo strany jazykovedcov a jazykovedy sa očakáva prehĺbenejší, pohotovejší a efektívnejší finálny výstup tak v základnom, ako aj v aplikovanom výskume slovenského jazyka. Jazykoveda ako organická súčasť spoločenských vied si musí dôslednejšie uvedomovať naliehavosť a aktuálnosť toho, o čom hovorí akademik V. Cirbes v spomínanom článku, že „nemožno poľaviť v úsilí o zdokonaľovanie teoreticko-poznávacej funkcie spoločenských vied. V popredí pozornosti budú nesporne aj naďalej dva smery činnosti: modernizácia metodologickej výbavy spoločenských vied, a to jednak ďalším rozpracúvaním marxisticko-leninskej metodológie, jednak rozvíjaním špeciálnych metód jednotlivých vedných disciplín a jednak riešením metodologických otázok, ktoré vznikajú v oblasti komplexných výskumov. A po druhé, rozhodnejšie uplatňovať požiadavku tvorivých vedeckých diskusií k novým či otvoreným otázkam v rozvoji vedy a spoločenskej praxe a požiadavku náročného kritického posudzovania výsledkov výskumu".

V oblasti základného výskumu, ktorého úlohy sú globálne formulované v štátnom pláne základného výskumu, má slovenská jazykoveda sformulované konkrétne ciele. Sú v súlade s kultúrnymi potrebami budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, s potrebami používateľov súčasného spisovného jazyka i s nevyhnutnosťou poznávať národný jazyk z hľadiska jeho dejín i z hľadiska jeho nespisovných, najmä nárečových útvarov. Veľkú pozornosť budú jazykovedci venovať súčasnej slovnej zásobe, jej dynamike, tendenciám jej rozvoja a používania v jazykovej praxi. V jazykovej kultúre a jazykovej výchove sa ich pozornosť sústredí na skúmanie postojov používateľov jazyka najmä k spisovnému jazyku ako k záväznému komunikatívnemu prostriedku i ako k hodnote reprezentujúcej naše národné spoločenstvo, jeho dejiny a jeho kultúru. Doterajšie skúsenosti avizujú, že bude treba účinnejšie vnášať najmä do vedomia našej publicistiky, ale aj všetkých riadiacich pracovníkov v kultúre nevyhnutnosť osvojovania si základných poznatkov z teórie spisovného jazyka, ve-

domostí o gramatickej stavbe jazyka a najmä o štylistickej diferenciácii slovnej zásoby. Nemalo by sa totiž stávať, aby sa napr. hovorová vrstva slovnej zásoby inák chápala napr. medzi pracovníkmi televízie, filmu, rozhlasu alebo dennej tlače a inák v jazykovej teórii. Tu sa musí nájsť spoločná reč a spoločné hodnotiace kritériá. Publicisti si musia svoje poznatky a predstavy o jazyku a jeho fungovaní v spoločnosti objektivizovať v zhode s tým, k čomu dospela v základnom výskume jazykoveda. Apriórne či aprioristické odmietanie výsledkov tohto výskumu, ktoré ešte badáme u niektorých najmä mladších spisovateľov, publicistov, u niektorých organizačných pracovníkov v kultúre, ale aj v technike, prírodných vedách, ekonómii, je veľkou prekážkou aktívneho pôsobenia jazykovedy ako spoločenskej vedy na vedomie príslušníkov spoločnosti, ktorej spoločným úsilím je výstavba rozvinutého socializmu. V tomto ohľade očakávame zmenu k lepšiemu, zbliženie názorov, no najmä viac porozumenia. Náznaky zlepšenia vzťahov medzi pracovníkmi v publicistike a jazykovedcami už sú, dôkazom toho je napr. aj nadviazanie sľubnej spolupráce redakcie denníka Smena s mladšou generáciou jazykovedcov.

Odkaz Februára zasahuje všetky stránky politického, ekonomického a kultúrneho rozvoja našej spoločnosti. Z neho čerpáme, na ňom staviame i pri rozvíjaní jazykovedy ako jednej zo spoločenských vied, ktorá skúma jazyk ako dorozumievací prostriedok vo všetkých jeho aspektoch. Z neho budeme naďalej čerpať pri aktivizácii a objektivizácii jazykového povedomia všetkých používateľov spisovného jazyka, a to tak, aby bolo v súlade s intenciami a potrebami budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Milan Majtán

ZDROJE, TVORENIE A SPOLOČENSKÉ PÔSOBENIE LITERÁRNYCH VLASTNÝCH MIEN

1. Súčasná onomastika vyžaduje komplexnú analýzu onymických javov, jazykovej i mimojazykovej stránky vlastných mien, ich vzniku i fungovania v spoločenskej komunikácii. Platí to v plnej miere aj o literárnej onomastike, ako to vyplýva z niektorých našich čiastkových rozborov vlastných mien z diel slovenskej literatúry (Majtán, 1971, 1972a, 1972b,

1972c, 1974, 1975, 1977) a ako na to osobitne upozornil R. Šrámek (1978) pri recenzovaní slovníka vlastných mien z trilógie Maxima Gorkého.

Spoločenským pôsobením vlastného mena v umeleckej literatúre rozumieme jeho pôsobenie na čitateľa. Preto pri celkovom pohľade na vlastné mená v literárnom diele, na ich vznik a fungovanie treba mať na zreteli: a) ako autor čerpá z reálne existujúcich vlastných mien, b) ako ich umelecky stvárňuje a využíva pri realizácii svojich umeleckých zámerov, resp. ako podľa ich modelu sám tvorí literárne vlastné mená, c) ako vlastné mená literárneho diela pôsobia na čitateľa, ako ich čitateľ prijíma.

Spisovateľ píše pre čitateľa (nie pre literárneho vedca ani pre onomastika), a preto sa usiluje, aby literárne dielo pôsobilo na čitateľa v intenciách jeho tvorivých zámerov. Realistický autor cieľavedome čerpá z reálne existujúcich spôsobov pomenúvania, modelov i konkrétnych vlastných mien, aby čitateľom čo najtypickejšie sprostredkoval obraz spoločnosti a prostredia, ktoré umelecky stvárňuje. Rovnako cieľavedome dáva svojim postavám a geografickým objektom krycie pomenovania, akési pseudonymy, aby svoje dielo odnaturalizoval, čitateľom zastrel opisovanú skutočnosť a vyhol sa prípadným nežiadúcim konfrontáciám literárneho textu so skutočnosťou.

2. V dielach slovenských realistov nachádzame množstvo príkladov na spisovateľské úpravy reálne existujúcich vlastných mien. Tak napr. Božena Slančíková Timrava v autobiografickej novele Skúsenosť sama sebe dala meno *Marína Majtáňová* (v novele Všetko za národ zas meno *Viera Javorčíková*), Pavlu Országhovú, u ktorej bola za spoločníčku, nazvala *Annou Bukovičovou*, Emu Goldpergerovú *Emou Pergerovou* (v novele Všetko za národ je *Hana Čepčinská*), Pavla Országha Hviezdoslava nazvala *Javor* (pôvodne chcela *Kvetoslav*), maliara Mitrovského *Hurta* (chcela *Vitrovský*). Mesto Martin sa v tejto novele nazýva *Michal*, Dolný Kubín *Vodňany* (pôv. chcela názov *Ďurčín*). Aj v iných prózach Timrava upravovala a pretvárala mená svojich postáv i zemepisné názvy. Mená pre svoje literárne postavy nevyberala náhodne, a tak už podľa nich možno postavy zaraďovať do jednotlivých sociálnych, spoločenských vrstiev. Postavy z ľudu majú mená v miestnej nárečovej podobe, postavy z radov dedinskej inteligencie a ostatných „vyšších" vrstiev majú mená v oficiálnej alebo inej živej podobe, alebo majú iné rodné mená, ktoré sa medzi menami postáv z ľudu nevyskytujú. Sociálny aspekt sa teda uplatňuje v podobách a v iventári rodných mien (Majtán, 1974). Aj priezviská, prímená a prezývky svojich literárnych hrdinov tvorila Timrava podľa bežných novohradských priezvisk rozličnými úpravami a obmenami. Rovnako tvorila aj názvy obcí. Polichno má v jej prózach názvy *Polievec, Poľanská*,

Pohorie, Hagarovo, Ábelová *A. Matúšová, Libová, Jablkovka,* Nedelište *Devište, Nádejište, Metlište, Metlisko* atď. (Majtán, 1977).

Podobne tvoril mená svojich postáv a názvy slovenských obcí spisovateľ Martin Kukučín. Uvedieme iba príklady z jeho poviedky Mišo: Bátovce sú *Blatovce,* Kúria v Bátovciach je *Fúria,* Bohunice sú *Behunice,* Pečenice sú *Mečenice,* Pukanec je *Fukanec,* Drženice sú *Vrženice,* Žemberovce *Lemberovce* (Majtán, 1977).

Ako sme spomenuli, už výberom mien spisovateľ svojich literárnych hrdinov spoločensky zaraďuje, v humoristických a satirických dielach využíva expresívne, charakterizujúce tzv. hovoriace mená a geografické názvy, aby umocnil svoje zámery a aby aj prostredníctvom vlastných mien získal čitateľ hodnotiace informácie o vlastnostiach a znakoch postáv a o geografických objektoch.

Ján Chalupka, aby zosmiešnil malomeštiactvo svojich kocúrkovských hrdinov, vybral a utvoril pre nich hovoriace mená. Čižmársky majster sa volá *Tesnošil,* krajčír sa nazýva *Cverna,* maliar je *Pomazal,* krčmár *Vodupil,* richtári *Krivosúd* a *Daryber,* notári sa nazývajú *Čarbaj* a *Kvasivero,* mestský dráb je *Ulap,* advokáti sú *Zamotal* a *Papr'ka* ináč *Stonoha* atď. (Majtán, 1972b). Od slovenských realistov minulého storočia poznáme aj hovoriace názvy obcí, ako sú Chalupkove *Chudobice, Hladovice, Žebrákovice,* Hurbanove *Bruchoslavice,* Kukučínove *Domanice, Chlastava, Koprcany, Mrhanovo,* Tajovského *Hladovice, Krpcov* a pod. Na základe asociácie vznikajú aj dnes ľudové etymológie niektorých názvov slovenských obcí, napr. *Bezdedov, Domaníky, Tunežice* a pod.

O majstrovstve prekladateľa B. Hečku svedčia hovoriace mená a názvy Chevallierovho románu Zvonodrozdovo: starosta *Stonoha,* učiteľ *Čalaprtka,* farár *Obropťa,* lekár *Lojkopúň,* hájnik *Strašivták* atď. (Horák, 1976).

3. Jednotlivé vrstvy čitateľov (sociálne, vekové, vzdelanostné, i podľa geografickej a nárečovej príslušnosti), ale ani všetci posudzovatelia neprijímajú, nevnímajú autorovo úsilie vždy rovnako. Týka sa to aj vlastných mien v literárnom diele.

Mená osôb v románe Františka Hečku Červené víno verne odrážajú spôsob pomenúvania v autorovom rodisku a na blízkom okolí, tak ich vníma aj čitateľ, ktorý toto prostredie pozná, ale na ostatných čitateľov pôsobia v románovom kontexte iba ako súčasť tohto diela. Priemerný čitateľ vníma túto literárnu onymiu iba v literárnoonymickom kontexte uvedeného románu bez poznania spätosti s reálnym prostredím. Reálne prostredie tu nahrádza iná komunikatívna sféra, sféra literárnej komunikácie. Bez ohľadu na to, že tieto mená zodpovedajú miestnym a dobovým zvyklostiam, majú v románe osobitné štylistické zafarbenie, získali osobitný druh kono-

tácie, vyplývajúci z kontextu románu, z charakteru nimi pomenovaných postáv. Pritom však samy sotva môžu čitateľovi dokresliť postavy. Prezývkové priezviská typu *Habdža, Bolebruch, Ochucheľ, Grmbolec, Syslovič, Deográcia, Svätý, Hrča, Lokša, Pančucha, Ejhledjefka, Hromputna, Mastihuba, Heškoza, Červík-Nehreš, Mordya* mohli autorovi poslúžiť a poslúžili na pomenovanie kladných i záporných postáv. Sú expresívne svojou nezvyčajnosťou, rovnako ako prezývkové mená krčmárov *Smädný Vôl, Krvavý Hnát.* Pre čitateľa, ktorý by niektoré z týchto priezvisk poznal z reálnej skutočnosti, samo priezvisko by nebolo zdrojom expresívnej konotácie, lebo by ho vnímal ako meno osoby, a nie ako slovo s istým apelatívnym významom. Príslušnú literárnoonymickú konotáciu získava iba v súvislosti so zaradením postavy v literárnom diele, s charakterom postavy, ktorú pomenúva. Expresívne pomenovanie kladnej postavy nevyvoláva negativizujúcu konotáciu, spojenie s pôvodným apelatívnym významom ustupuje tu do úzadia. Čisto odborníčky jazykovedný výklad mena (ako slova) by sa takto nevyhnutne dostal do rozporu so všestranným, komplexným rozborom vychádzajúcim z reálne existujúcej onymie aj z literárneho či literárnoonymického kontextu vlastného mena.

Aj celý súbor rodných mien v románe (*Michal, Urban, Marek, Oliver, Silvester, Rafael, Vendelín, Inocent, Šebastián, Kristína, Lucia, Filoména, Barbora* a pod.) bez ohľadu na to, že ich výskyt v reálnom prostredí západoslovenskej dediny na okolí Trnavy je prirodzený, pôsobí v kontexte románu Červené víno ako štylistický prostriedok s expresívnym zafarbením (Miko, 1965).

4. Pôsobenie literárnych vlastných mien na čitateľov je mnohostranné. Vyplýva z ich osobitných funkcií, príznačných pre literárnu komunikáciu. Literárne vlastné mená pôsobia ideovo a esteticky ako výraz umeleckého majstrovstva spisovateľa, ako súčasť dejového kontextu literárneho diela i ako výrazný štylistický prostriedok, zdôrazňujúci ideové zameranie diela. Významným spôsobom pomáhajú pritom vytvárať typ literárneho hrdinu (kladného aj záporného) i typ prostredia.

Literárne vlastné mená z domácej i prekladovej literatúry ovplyvňujú rodičov pri dávaní mien svojim deťom podľa obľúbených literárnych hrdinov, pôsobia na módu mien. Dnes môžu takto pôsobiť a pôsobia mená Sládkovičových hrdinov *Martin, Elena, Marína,* Ondrejovov *Jerguš,* Rázusov *Maroš, Maroško* a iné. Najvýraznejším príkladom zo slovenskej literatúry je meno *Maroš* (podľa mena hrdinu autobiografických románov Martina Rázusa Maroško a Maroško študuje). Domácke podoby *Maroš, Maroško* od rodného mena *Martin* sa oddávna bežne používali v Liptove. V ostatných desaťročiach sa práve zásluhou spomenutých románov rozšírili po celom Slovensku, a to nie iba ako domácke podoby mena *Martin,* ale aj mien

Marián a *Marek*, ba v súčasnosti je meno *Maroš* kodifikované ako samostatné slovenské rodné meno (Majtán, 1927c).

Svojou typizačnou funkciou literárne vlastné mená ovplyvňujú reálne prostredie aj pri dávaní prezývok a pôsobia aj na rozvoj apelatívnej slovnej zásoby jazyka, keď sa meno hrdinu alebo názov miesta apelativizujú a charakter postavy či charakteristika miesta a prostredia stávajú pojmovým obsahom, napr. *geľo, kocúrkovo, kocúrkovčina; oblomov, donchuan* a pod.

Napokon nie je zanedbateľné ani encyklopedické pôsobenie vlastných mien z umeleckej literatúry, ktoré nevtieravo poúčajú čitateľa o spôsoboch pomenúvania, o onymických sústavách a o jazykovej výstavbe osobných mien i geografických názvov v konkrétnom prostredí a období, samozrejme so zreteľom na všeobecné zásady literárnej komunikácie, na druh a zameranie konkrétneho literárneho diela.

5. Úlohou literárnej onomastiky je teda vziať do úvahy aj otázky súvisiace s fungovaním literárnej onymie v spoločnosti a jej pôsobením na čitateľa. Interdisciplinárne postavenie a využitie poznatkov a metód onomastiky, jazykovedy, literárnej vedy i sociológie umožní literárnej onomastike podať komplexný rozbor literárnej onymie, zodpovedajúci úrovni súčasnej onomastickej teórie.

Literatúra

HORÁK, G.: Charakterizačné vlastné mená v prekladoch Chevallierovho románu Clochemerle. In: V. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a V. slovenská onomastická konferencia (Prešov 3.—7. mája 1972). Red. M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 287—290.

MAJTÁN, M.: Prezývky v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 305—312.

MAJTÁN, M. (1972a): Ľudové pomenúvanie osôb v diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4—6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 170—181

MAJTÁN, M. (1972b): Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. Slovenská reč, *37*, 1972 s. 290—293.

MAJTÁN, M. (1972c): Ako sa volal Rázusov *Maroško*. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 219—221.

MAJTÁN, M.: Krstné mená postáv v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 247—254

MAJTÁN, M.: Ako vznikli vlastné mená v próze Majka Tárajka. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 148—150.

MAJTÁN, M.: Toponymia v prózach slovenských realistov 19. storočia. Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 175—183.

MIKO, F.: Expresívny živel v Hečkovom románe Červené víno. In: Litteraria. Z historickej poetiky. Zv. 2. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 24—75.

ŠRÁMEK, R.: Slovník vlastních jmen v Gorkého trilogii a problémy literární onomastiky. Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *19*, 1978, s. 496—507.

Ladislav Bartko

MENÁ LITERÁRNYCH POSTÁV V PRÓZACH ĽUDOVÍTA KUBÁNIHO

1. Ako je známe, najmä v dielach spisovateľov starších vývinových období, osobitne v prácach humoristického a satirického charakteru, sa na charakterizáciu literárnych postáv v značnej miere využívajú aj ich mená. Autori už v pomenovaniach svojich hrdinov naznačujú čitateľovi niečo z ich „charakteru", t. j. niektorú z ich vonkajších čŕt alebo vnútorných vlastností, príp. i pôvod, sociálne pomery, spoločenské postavenie a pod. Čitateľovi sa takto do istej miery „predpisuje", ako má tieto postavy hodnotiť a aké postoje má k nim zaujímať. Mená tu teda neslúžia len na prosté pomenovanie postáv, ale aj na ich bližšie vykreslenie a zaradenie do širšieho kontextu (porov. napr. Majtán, 1972a, s. 170 n.; Hrabák, 1969, s. 55—56; Bartko, 1977, s. 151 n.).

Spôsob, akým autori takýchto diel pri voľbe mien svojich hrdinov postupujú, má zväčša racionálne jadro. Je dobre premyslený a predstavuje určitý ucelený systém; preto má pevné miesto v ich umeleckých zámeroch a postupoch. Môžeme tu neraz hovoriť priamo o poetike mien literárnych postáv v konkrétnom literárnom diele, resp. u konkrétneho spisovateľa (Hrabák, 1969, s. 56).

2. S uvedenou problematikou sa pomerne často stretávame aj v dielach našich spisovateľov, a to najmä v prózach romantických a realistických autorov (pravda, výnimkou nie je ani tvorba súčasných spisovateľov). Charakterizačné mená postáv nachádzame — vo väčšej alebo menšej miere — v tvorbe takmer každého prozaika štúrovskej generácie, obdobia porevolučných a matičných rokov, celej plejády realistických spisovateľov i mnohých autorov neskorších fáz vývinu našej literatúry.

Štúdiu a analýze mien literárnych postáv venovala naša literárna onomastika zatiaľ iba skromnú pozornosť. Bližšie si ich všimla v tvorbe J. Hollého (Palkovič, 1970), J. Chalupku (Majtán, 1972b), G. K. Zechentera-Laskomerského (Bartko, 1977), M. Kukučína (Buffa, 1960), B. S. Timravy (Majtán, 1971, 1972a, 1974; Krištof, 1969), P. O. Hviezdoslava (Habovštiak, 1982) a v slovenskom preklade Chevallierovho románu Clochemerle (Horák, 1976) — ak, pravda, obídeme marginálne poznámky o tejto problematike v rôznych literárnych či jazykových analýzach literárnych diel aj mnohých ďalších autorov.

3. Hlbší pohľad na prozaické dielo Ľ. K u b á n i h o ukazuje, že aj on patrí do uvedeného radu spisovateľov, lebo v jeho prózach nachádzame celý rad postáv s výrazne charakterizačnými menami. Upozornil na to

(konkrétne na podoby mien členov rodiny učiteľa Šípika v poviedke Mendík) už O. Čepan v poznámkach k súbornému vydaniu Kubániho próz (Kubáni, 1956, s. 400) a na charakterizačnú funkciu mien viacerých Kubániho postáv poukázal J. Ružička (1963, s. 133, 137) v jazykovej analýze tej istej poviedky.

3.1. Na to, že viacerým svojim literárnym postavám dával Ľ. Kubáni zámerne charakterizačné, tzv. hovoriace mená, poukazuje on sám, a to jednak vo svojej korešpondencii, jednak priamo vo svojich literárnych prácach.

Tak napr. v liste zo 6. apríla 1861 Kubáni oznamuje P. Dobšinskému svoj úmysel zmeniť svoj dovtedajší pseudonym *(Stupický)* na nový: „Pauliny mi Černokňažníka zdarma posiela ... Vyjde i v tom dačo odo mňa pod menom *Hladovanský* ... Významné meno — práve sa na mňa svedčí ...“ (Kubáni, 1956, s. 405).[1] Čitateľ avizovanej poviedky Čierne a biele šaty sa o uvedenej zmene dozvie hneď v jej úvode (s. 127): „Sám už neviem, z akej príčiny som tam — v práci Hlad a láska (L. B.) — vystúpil anonymne pod menom *Stupický;* bo, ako vidíte, moje opravdivé meno — ako to navrchu mojej smutnoresky stojí — je *Hladovanský.*“ O stranu ďalej nájde čitateľ náznak motivácie nového mena (s. 128): „Teraz sa však smejem, smejem od hladu (to je môj jediný pokušiteľ, ktorého sa neviem zbaviť) ...“ A na ďalšej strane je plné vysvetlenie tejto motivácie: „Druhí chodia v ohľady a na pytačky na voze. Mne nebolo tohoto luxusu dopriane — prečo? Preto, že som bol a som omine et nomine *Hladovanský!* Ženil som sa — a grajciara nebolo v kešeni.“

Meno *Hladovanský* používa Kubáni aj v poviedke Suplikant, no tu nepomenúva ním seba, ale svojho druha — suplikanta (sám tu vystupuje pod menom *Pavel Tulipán*). A aj tu upozorňuje čitateľa na zámernosť svojej voľby tohoto mena (s. 215): „Takýmito rečami posmelený, môj vždy ako vlk hladný *Hladovanský* ...“

Povahu charakterizačnej funkcie i motivácie pseudonymu *Tulipán* objasňuje Kubáni v tej istej poviedke Suplikant — spolu s menom iného suplikanta *Bedárka* (s. 134) —: „... meno môjho druha iba žiackym žartovným priezviskom premenené bolo na *Bedárka.* Bol on šuhaj vysoký, kostnatý, chudý, bledý, často chorľavejúci. Žiacky vtip a žart neodpustil mu túto

[1] Citujeme podľa súborného vydania Kubániho próz z roku 1956, ktoré na vydanie pripravil, štúdiou, poznámkami a vysvetlivkami opatril O. Čepan. Toto vydanie nám zároveň slúžilo ako materiálová základňa pre našu analýzu literárnych antroponým v Kubániho prózach. Vyexcerpovali sme a v príspevku analyzujeme mená literárnych postáv (teda nie všetky vlastné osobné mená, ktoré sa v Kubániho prózach vyskytujú) z týchto literárnych prác Ľ. Kubániho: Mendík, Pseudo-Zamojski, Hlad a láska, Čierne a biele šaty, Emigranti, Suplikant a Valgatha.

okolnosť a šuhaja ... prezval *Bedárkom,* tak ako pozdejšie, keď moje vždy rumenné, prekvitajúce líca porovnali s jeho bledosťou, ľúbilo sa súdruhom prezvať ma menom vzatým od červeného tulipána."

I pri niektorých ďalších postavách upozorňuje Kubáni čitateľa na svoj zámer pri ich pomenúvaní: „Medzitým *Trnovský* — nezadarmo, že sa tak vclal — sedel na opravdivom tŕní, na tŕní zožieravej, možno nevyslyšanej lásky, a — na tŕní stozlatového kaplánstva." (s. 61) — Slovom, i on bol v tŕní, a *Šípik* „nomine et omine", ktorého ostrosť sa jeho srdca bolestne dotýkala." (s. 75) — „Druhý, naozaj tučný šuhaj, i od súdruhov *Ferom Tučným* menovaný ..." (s. 217)

Ako ukazujú uvedené príklady, voľba mien postáv v Kubániho prózach nie je náhodná, ale zámerná, vedomá a autor to pred čitateľom nielenže neskrýva, ale naopak — sám ho na ňu upozorňuje. Pritom neraz ide o také podoby mien, v ktorých sa za zdanlivo lacnou, „vonkajšou" charakteristikou skrýva ďalší, hlbší zmysel a charakterizačný zámer.

4.1. Jednu skupinu charakterizačných mien postáv v Kubániho prózach tvoria mená, ktorými sa dopĺňa nielen celková charakteristika samotných postáv, ale cez ne i charakteristika prostredia a pomerov, v ktorých tieto postavy vystupujú a konajú. Väčšinou sú to mená, ktoré svojou stavbou a motiváciou dotvárajú humoristický kolorit próz (pravda, neraz s trpkastým — „humo-smutnoreskným" odtieňom ...).

Takými sú napr. vyššie spomínané mená *Hladovanský* a *Bedárek.* Charakterizujú postavy znakmi vonkajškovej (fyzicko-biologickej) povahy (hlad — bledosť), no nepochybne majú aj inú funkciu: poukázať na zlé sociálne pomery slovenskej inteligencie v porevolučných rokoch, na jej stály boj s hmotným nedostatkom.

Podobný charakter a funkciu majú aj mená *Šípik* a *Trnovský.* Sušický učiteľ bol naozaj ako lacný šípik — chudobný, zadlžený človek. A *Trnovského* pichalo nielen tŕnie „nevyslyšanej lásky", ale aj tŕnie „stozlatového kaplánstva", teda biedne existenčné zabezpečenie (porov. Ružička, 1963, s. 133, 137).

Rovnakú povahu má aj meno ďalšieho suplikanta — *Psotániho* (zaujímavo utvorené z dvoch významovo antonymických základov — domáceho apelatíva *psota* a maďarského šľachtického prídomku *-áni-,* čo spôsobuje isté napätie a želaný tragikomický účinok mena).

Sem možno zaradiť aj meno hlavnej postavy poviedky Mendík — meno *Klipták.* Tiež charakterizuje postavu po vonkajšej stránke („chlapec ... slziacich očí" — s. 133), ale je viac ako pravdepodobné, že toto meno má aj ďalšiu funkciu: malý mendík má i podobou svojho mena *(klipták)* vzbudzovať u učiteľa súcit so svojím neľahkým osudom, taký súcit, o aký prosil Kubáni svojich čitateľov pri prvom uverejnení poviedky aj v osobitnej

poznámke (Kubáni, 1956, s. 400): „Koho . . . bodnú jednotlivé výjavy, nech si to vezme k srdcu a nech zachádza milosrdne — s mojím mendíkom."

4.2. Inú skupinu môžeme vyčleniť z mien, ktoré autorovi slúžia jednak na dokresľovanie humoristickej atmosféry literárnych obrazov, jednak na vyjadrenie jeho mierne ironického postoja k nositeľom týchto mien. Tak napr. prehnanú záľubu predstaviteľa staršieho typu slovenskej inteligencie — *Šípika* — v antickej kultúre ironizuje autor tým, že ho necháva často a miestami aj pateticky používať antické podoby mien u členov jeho rodiny: *Philipp* (on sám), *Margaretha — Megaera* (manželka), *Sidónia Cleopatra* (dcéra), *Mutius Horatius* (syn). I mená (priezviská) oboch svojich mendíkov Šípik občas „oblieka" do antických foriem: *Kliptákius (Klipták), Gallenus (Kura;* Kubáni, 1956 — poznámka O. Čepana, s. 400).

I viaceré mená z epizódy Pseudo-Zamojski majú podobnú funkciu, no vyznačujú sa aj ďalšími vlastnosťami, a to predovšetkým nezvyčajnou stavbou, prezrádzajúcou nielen ich čisto „umelý" charakter, ale aj autorovu snahu (v kontexte jeho tvorby vlastne jedinú v takejto podobe) o výraznú slovnú hru a kalambúry: *Hermenegild Černín, Polykarp Koločanský, Luipold Krátinka, Izák Schwitzenschuft Ben-Zebulon, Nehemiáš Spitzburger Ben-Naphtalin,* rytier *Osterberg,* barón *Plauenstýn* a i.

4.3. Ďalšiu skupinu tvoria mená, ktorých nositeľmi sú výrazne a jednoznačne negatívne postavy. Vyznačujú sa silnou expresivitou a demonštrujú autorov záporný postoj k týmto postavám.

Na prvom mieste môžeme sem zaradiť meno *Volovec,* ktorým Kubáni pomenoval namysleného, no duševne primitívneho mäsiara. Základný stupeň negatívnej expresivity tohto mena, daný významom jeho slovotvorného základu *(vôl),* autor stupňuje ďalšími negatívnymi charakteristikami, a to nielen údajom, že *Volovec* je mäsiar, ktorý vo svojom cimeri má volskú hlavu s rohmi a nápisom *„Volovec Bandi"* (pričom o podobe rodného mena *Bandi* možno predpokladať, že v čase vzniku poviedky slúžila nielen na pomenúvanie ľudí, ale aj na pomenúvanie zvierat,[2] takže mohla vyvolávať aj ďalšie negatívne asociácie), ale aj celkovou charakteristikou tejto postavy ako nositeľky výlučne negatívnych vlastností (z nich tu možno uviesť napr. jeho nízku kultúrnu úroveň, prejavujúcu sa okrem iného v neovládaní spisovného jazyka).

Rovnako jednostranne („čierno") charakterizujúce mená majú aj tri výrazne záporné postavy z historického románu Valgatha. Ide o mená *Kaňúr, Krahulec* a *Vlčúr,* patriace predstaviteľom nepriateľskej myšlienky.

[2] Meno *Bandi* sa dodnes využíva na pomenúvanie zvierat, najmä volov, napr. v juhoabovskej obci Trstené pri Hornáde, okres Košice-vidiek.

Ich celkovú negatívnu charakteristiku podporuje Kubáni v ich menách dvojakým spôsobom, a to jednak tým, že všetky tri tvorí od pomenovaní dravých zvierat *(kaňa, krahulec, vlk)*, pričom pri menách *Kaňúr* a *Vlčúr* využíva pri tvorení silne expresívny sufix *-úr*, jednak aj častým používaním nemeckých ekvivalentov týchto mien — navyše aj s ich „rytierskou" hodnosťou: *Ritter von Habicht, Ritter Sperber, Ritter Wölfel.*

Trochu odlišne charakterizujú postavy mená *Oklamátor* (kupec v poviedke Suplikant), *Trúba* (krčmár — Hlad a láska, Čierne a biele šaty) a *Kazányi* (šľachtic v Suplikantovi). Všetky tri postavy sú podľa charakteru svojho konania negatívne, čo sa prejavuje aj na podobe ich mien. No táto charakterizácia nie je celkom priama a jednoznačná. (Pán) *Oklamátor* nie je totiž klamár, ako by sa podľa jeho mena dalo usudzovať, ale skupáň, žgrloš (suplikantovi dá iba nepatrnú sumu — groš), (pán) *Trúba* je viac prefíkanec (i podľa autora „šibal") než hlupák a *Kazányi* je v poviedke vykreslený predovšetkým ako maďorón nenávidiaci všetko slovenské, čo v jeho mene naznačuje maďarský šľachtický predikát *-ányi* (na rozdiel od mena *Psotáni* je tento predikát v mene *Kazányi* aj v „náležitej" maďarskej grafickej podobe), ktorý však s domácim slovotvorným základom *(kaz, kaziť)* nadobúda silný negatívny štylistický príznak.

4.4. Kladné postoje autora k postavám vidíme na menách tých literárnych hrdinov, ktorí sú v jeho dielach nositeľmi dobrých, kladných vlastností, názorov a ideí. Ide najmä o postavy, ktoré v Kubániho tvorbe reprezentujú romantickú zložku literárneho obrazu.

Jedným zo spôsobov, ktorými sa demonštruje Kubániho kladný citový vzťah k postavám, je časté, neraz až výlučné používanie deminutívnych hypokoristických podôb rodných mien kladných postáv, a to aj v autorskej reči diela. Tak je to napr. v románe Valgatha, kde viaceré kladné postavy majú len deminutívne formy mien: *Zdenko* (Valgatha), *Lacko* (Huňad i Kanižay), *Šebko* (Rozgoň), *Janko* (Brezovický), *Mirko* (Krask). Podobne v poviedke Suplikant sa pri dvoch postavách využívajú len zdrobnené podoby ich rodných mien: *Jožko* (Kalina), *Miško* (Vrútčanský). Rodné meno auskultanta Kvítka z epizódy Pseudo-Zamojski má tiež iba podobu *Mirko.*

Výrazne kladný štylistický príznak romantického zafarbenia majú mená Kubániho kladných ženských postáv, nositeliek romantických myšlienok. Sú to mená, ktoré s obľubou dávali svojim hrdinkám romantickí autori. Pre mnohé je charakteristická najmä základová morféma *-mil-: Milica* (Valgatha, Čierne a biele šaty), *Miluša* (Hlad a láska), *Ľudmila* (Mendík). Možno sem zaradiť i ďalšie, neľudové mená, ako *Božena, Želmíra, Meluzína* (všetky tri v románe Valgatha), *Marína* (Emigranti).

Rovnakú funkciu plnia aj niektoré rodné mená Kubániho kladných mužských postáv. Pre časť z nich je charakteristická morféma *-slav,* resp.

-mir-: Bohuslav (Mendík), *Branislav* (Suplikant), *Stanislav* (Hlad a láska), *Miloslav* (Valgatha), *Venceslav* (Pseudo-Zamojski), *Bohumír* (Pseudo-Zamojski). Výrazne romantický (štúrovský) štylistický príznak majú trojčlenné mená postáv: *Jozef Miloslav Rybák* (Valgatha), *Venceslav Bohumír Kvítek, Ján Nepomuk Horovec* (Pseudo-Zamojski).

Podobný charakter má aj meno „merníka" *Ružana*. Apelatívny základ tohto mena *(ruža)* predstavuje maximálne silný zdroj takých asociácií, ktoré úzko korešpondujú s celkovou „romantickou" charakteristikou postavy (jej prototypom, ako je dobre známe, bol Kubániho krajan a osobný priateľ, štúrovský básnik Ján Botto).

Osobitné miesto medzi kladne príznakovými menami postáv v Kubániho prózach patrí menám, v ktorých sa autorov kladný citový vzťah k postavám nevyjadruje na podobe samotných mien, ale na iných výrazoch, ktoré stoja pri nich. Sem patria také spojenia ako: *báťa Kudlák* (Valgatha), *apo (apko) Čendekovič* (Suplikant), *otec Brožko* (Valgatha).

5. Mená literárnych postáv neraz zaraďujú svojich nositeľov aj do sociálno-spoločenských vzťahov doby a pomerov, ktoré príslušné literárne dielo umelecky zobrazuje. V typoch a modeloch mien literárnych hrdinov sa spravidla dosť presne odráža sociálna diferenciácia literárne spracúvanej spoločenskej štruktúry. Stupeň súladu medzi charakterom mien literárnych postáv a spoločenskou „kategorizáciou" ich nositeľov poukazuje potom na mieru prítomnosti realistických prvkov v analyzovanom literárnom diele.

Rovnako ako v tvorbe mnohých iných našich spisovateľov minulého storočia aj v prózach Ľ. Kubániho mená postáv z ľudových vrstiev a postáv z tzv. vyšších spoločenských vrstiev majú niektoré zreteľne odlišné znaky. Odlišnosti sa prejavujú tak v inventári použitých mien, ako aj v podobách (typoch, modeloch) týchto mien.

5.1. Ľudové postavy, ako sú sluhovia a slúžky, dedinskí mládenci a dievčatá, vojaci a pod., pomenúva Kubáni zväčša menami bežne používanými v tejto kategórii ľudí v ľudovom, najmä dedinskom prostredí. Častejšie sú to mená jednočlenné, zriedkavejšie dvojčlenné.

Len jednočlenné, a to rodné mená v ľudovej hypokoristickej (základnej i deminutívnej) alebo aj neutrálnej („úradný sluha") podobe majú príslušníci najnižšej spoločenskej triedy — sluhovia a slúžky: *Jano* (Mendík), *Ďuro — Ďurko* (Hlad a láska), *Fedor* (Emigranti), *Jánoš* (Valgatha), *Ján, Václav* (Pseudo-Zamojski); *Marienka, Zuzka* (Suplikant), *Dora, Sabínka, Borča* (Valgatha), *Mariša* (Mendík).

Staršie dospelé postavy z ľudu pomenúva autor — opäť v súlade s postupmi v ľudovom pomenúvaní — tiež len jedným menom, ale zväčša je to

priezvisko v neutrálnej, úradnej podobe: *Batko, Bradňan, Čejka, Hraško, Hubač, Krno, Kudlák, Ľ'povský, Radkovec, Sivák, Šimon,* (všetko vojaci v románe Valgatha), *Vŕbiniak* (Emigranti). Výnimočne „prezrádza" autor aj rodné mená týchto postáv: *Gregor Sýkora, Matej Hrabina* (Valgatha). Jednu z dvoch ľudových ženských postáv pomenúva autor iba rodným menom: *Sabína* (Valgatha), druhú priezviskom v charakteristickej ľudovej podobe (prechýleným pomocou sufixu *-ka): stará Kudláčka* (Valgatha).

5.2. Postavy z neľudových vrstiev — úradníci, učitelia, farári, dôstojníci a pod. — sú pomenované buď len jedným menom, a to najčastejšie charakterizačným priezviskom, ktoré niekedy dopĺňa „titul", alebo obidvoma členmi osobného mena, teda rodným menom aj priezviskom, ktoré obyčajne tiež plnia — ako sme na to poukázali vyššie — rôzne charakterizačné funkcie (buď len jedno z nich, alebo aj obidve naraz).

Okrem vyššie spomínaných a analyzovaných mien (rodných aj priezvisk) možno tu ešte uviesť mená *Bleskovíni* (niekdajší uchádzač o ruku pani Šípikovej; Mendík), *Vážn'cký* („pravotár"; Hlad a láska), *pán Tverdý* (majiteľ huty; Emigranti), *pán Hrušánek* („kancelista"; Hlad a láska), *pán Artur* (autorov švagor, asi úradník; Čierne a biele šaty), *pán Mravíček* (Pseudo-Zamojski), *Daniel Korunka* (farár; Hlad a láska), *Karol Husár* (študent — „gróf Zamojski"), *rytier Zmeškal.*

Zo ženských mien patria sem ešte *Bela, Lujza, Julika* (dedinské slečny: Hlad a láska), *Apolón'a Orlová* (mestská slečna; Pseudo-Zamojski).

6. Viaceré mená Kubániho literárnych postáv prezrádzajú iný než slovenský etnický pôvod (resp. národnostné cítenie či príslušnosť) svojich nositeľov. Vonkajšia podoba týchto mien, obsahujúca prvky vymykajúce sa z rámca hláskoslovných, tvaroslovných a iných zákonitostí či pomenúvacích typov a modelov pre osoby v domácom jazyku, nadobúda totiž vlastnosť charakterizačného prostriedku a schopnosť diferencovať postavy aj z hľadiska ich národnostnej príslušnosti a cítenia.

Tak vyššie spomínané priezviská *Čejka, Černín, Hrušánek, Krátinka, Kvítek, Mravíček, Zmeškal,* podobne rodné mená *Bohumír, Nepomuk, Václav, Venceslav, Zdenko* dosť presvedčivo zaraďujú postavy, ktorým patria, do českej sféry (prostredia, pôvodu, cítenia, názorov a pod.),

Mená *Kazányi, Jánoš, Borča, Bandi, Mariša* a niektoré ďalšie svojou podobou pripomínajú pomenúvanie osôb v maďarčine (resp. sú pre ňu charakteristické), preto dopĺňajú celkovú charakteristiku postáv aj o tento ďalší rozmer.

Napokon poľský pôvod svojej postavy (presnejšie údajne poľský) autor celkom jednoznačne potvrdzuje a zdôrazňuje svojmu čitateľovi v takej

podobe jeho priezviska, ktorá patrí k jednému z najcharakteristickejších a najfrekventovanejších typov poľských priezvisk — priezvisk tvorených pomocou sufixu *-ski: „grófˮ Zamojski.*

7. Naša stručná analýza mien literárnych postáv v prózach Ľ. Kubániho ukázala, že i tento autor v menách svojich literárnych hrdinov „odovzdávalˮ čitateľovi určitú informáciu o postave (a cez ňu vlastne o celej zobrazovanej skutočnosti). V tomto zmysle ho teda môžeme zaradiť k takým našim autorom, ako sú J. Chalupka, J. M. Hurban, G. K. Zechenter-Laskomerský, M. Kukučín, P. O. Hviezdoslav, B. S. Timrava a ďalší.

Podobne ako iní spisovatelia aj Ľ. Kubáni pri voľbe mien svojich literárnych hrdinov postupoval tak, že jednak vyberal vhodné mená z existujúceho inventára mien (rodné mená), jednak tvoril celkom nové mená (priezviská). V obidvoch prípadoch to bola uvedomelá, cieľavedomá činnosť, predstavujúca organickú súčasť jeho umeleckých zámerov.

Kubániho spôsob narábania s menami jednotlivých literárnych postáv predstavuje jeden z výrazných prostriedkov v sústave jeho tvorivých umeleckých postupov. Svedčí o jeho veľkom majstrovstve vo využívaní možností, ktoré mu analyzovaná zložka jazykového materiálu — antroponymia — poskytovala.

Z analýzy zároveň vyplynulo aj to, že Kubániho poetika mien literárnych postáv úzko korešponduje s celkovým charakterom a vyznením jeho literárnej tvorby: na jednej strane tu vidieť doznievanie autorovho romantického videnia sveta, na druhej strane sa už zreteľne prejavuje nástup jeho nového, realistického videnia a zobrazovania skutočnosti.

Literatúra

BARTKO, L.: Mená postáv v literárnom diele G. K. Zechentera-Laskomerského. In: G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo 1824—1908. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Brezne 6.—7. decembra 1974. Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977. s. 151—158.

BUFFA, F.: K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. In: Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučína. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 29—39.

HABOVŠTIAK, A.: Vlastné mená vo Hviezdoslavovej epike. Slovenská literatúra, *29*, 1982. s. 135—149.

HORÁK, G.: Charakterizačné vlastné mená v prekladoch Chevallierovho románu Clochemerle. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 12. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Blicha a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 287—290.

HRABÁK, J.: K morfologii současné prózy. Brno, Nakladatelství Blok 1969

KRIŠTOF, Š.: Osobné mená v novelách Boženy Slančíkovej Timravy. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *10*, 1969, s. 713—719.

KUBÁNI, Ľ.: Valgatha a iné prózy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956. 420 s.

MAJTÁN, M.: Prezývky v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 305—312.

MAJTÁN, M. (1972a): Ľudové pomenúvanie osôb v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Onomastika. 3. Séria spoločenskovedná. Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici (4. XI. — 6. XI. 1970). Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972, s. 170—181.
MAJTÁN, M. (1972b): Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. Slovenská reč, 37, 1972, s. 290—293.
MAJTÁN, M.: Krstné mená postáv v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda, s. 247—254.
PALKOVIČ, K.: Slovanské mená osôb u Jána Hollého. Kultúra slova, 4, 1970, s. 108—111.
RUŽIČKA, J.: Jazykový rozbor Kubániho poviedky Mendík. Slovenská reč, 28, 1963, s. 129—143.

Emil Tvrdoň

F. R. OSVALD A JEHO VÝSKUM SLOVENČINY

Pri posudzovaní významu Osvaldovej skupiny[1] pre dejiny slovenskej literatúry i pre dejiny slovenskej jazykovedy sa obyčajne zdôrazňuje úba organizátorská práca Františka Richarda Osvalda (1845—1926). Takýto postoj k Osvaldovmu celoživotnému dielu je vysvetliteľný najmä tým, že ťažiskom jeho úsilia, podobne ako u J. Škultétyho, bola všestranná a naširoko rozvetvená práca organizátora istej časti slovenskej inteligencie na sklonku 19. stor., redaktora, posudzovateľa i korektora, poradcu a podporovateľa všetkých tých, ktorí chceli pomáhať pri vzdelávaní slovenského ľudu.

Menej sa vie o Osvaldovi ako autorovi príspevkov o historickom vývine jazyka i o súčasnom jazyku, o jeho spolupráci pri nárečovom výskume F. Pastrnka, ako aj o jeho záujme o úroveň spisovnej slovenčiny. A treba dodať, že Osvaldov organizačný talent a schopnosť premýšľať o užitočnosti a dôsledkoch každého kroku svojich spolupracovníkov a iných slovenských dejateľov tých čias sa odzrkadlili aj v jeho odborných článkoch o jazyku, ktoré sú predmetom nášho príspevku.

1. *Program štúdia starých rukopisov a vlastný výskum slovakizmov.* — F. R. Osvald často zdôrazňoval potrebu zbierať staré rukopisy slovenskej proveniencie, resp. české rukopisy zo Slovenska najmä preto, že obsahujú množstvo hláskoslovných, lexikálnych a gramatických slovakizmov. V Li-

[1] Okrem F. R. Osvalda, ktorý bol jej vedúcim činiteľom, do nej patrili: F. Šujanský, J. Kohuth, T. Milkin (Ján Donoval), M. Hojič, A. Kmeť a ďalší.

terárnych listoch preto otvára rubriku Poznámky k dejinám našej spisby, do ktorej najčastejšie prispieval J. Kohuth, ale aj iní (napr. J. Kačka, F. Zvada), aj Osvald sám.

Ako je to u Osvalda zvyčajné, ako autor i redaktor s nevšednou dôkladnosťou pristupuje k tvorbe koncepcie tejto práce a vytyčuje tento program: 1. zbierať staré rukopisy a ukladať ich v Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Martine alebo v Spolku sv. Adalberta (Vojtecha) v Trnave, 2. každý nález oznámiť verejnosti prostredníctvom Slovenských pohľadov alebo Literárnych listov. Neuspokojuje sa však iba so zbieraním rukopisov a s upozorňovaním na ne v časopisoch, ale žiada, aby sa objavené rukopisy spracúvali a študovali: „Keby sme prílišne nespoliehali sa na budúcnosť, keby sme nerozmýšľali tak, že veď potomci spracujú zozbieraný materiál; keby sme sa vedeli vžiť do tej trebárs naoko prevrátenej myšlienky, že len prítomní môžu byť užitoční národu: vtedy vykonali by sme mnoho, aj poznámka moja o zbieraní a oboznamovaní starých rukopisov neostala by bez súhlasu a užitočných následkov."[2]

F. R. Osvald si realisticky uvedomuje, že odtláčanie celých rukopisov nie je technicky možné, ba nedajú sa vždy uverejňovať ani podrobnejšie jazykové rozbory s ukážkami. Preto odporúča, aby sa v každom príspevku zaslanom redakcii spomenutých časopisov uviedlo miesto nájdenia, rok vzniku rukopisu, jeho autor a napokon aj krátka ukážka s rozborom. Tento postup uplatňuje ako redaktor Literárnych listov pri uverejňovaní článkov od iných prispievateľov i sám ako autor. Zásluhou F. R. Osvalda sa takto na stránkach Literárnych listov objavujú zaujímavé jazykové príspevky o stupni slovakizácie českých textov od polovice 16. stor. i príspevky o predbernolákovskej slovenčine (Pongrácovská biblia, Slovenské rukopisy v Spiši nájdené, Rukopis zvadovský, Jezuitská slovenčina v knižkách a i.). Pozoruhodné je najmä to, že aj pri istých nepresnostiach, celkom prirodzených pri vtedajšom stupni rozvinutosti historickej slovakistiky i nedostatočnej odbornej pripravenosti na takúto prácu, v analýzach starých textov ich autori dospeli k záverom, ktoré sa v súčasnom výskume dejín slovenčiny považujú za správne.

Okrem uverejnenej časti (úvod kázne) tzv. Rukopisu zvadovského[3] a jazykových poznámok k nemu od F. Zvadu sa v Literárnych listoch objavuje aj Osvaldov príspevok pod tým istým názvom.[4] F. R. Osvald sú-

---

[2] Zaujímavý starý rukopis a niečo o zbieraní starých rukopisov vôbec. Literárne listy, 2, 1982, s. 73.

[3] Rukopis dostal názov podľa svojho majiteľa F. Zvadu. Obsahuje zbierku štyridsiatich kázní povedaných v Trnave v r. 1707, 1709 a 1710. F. Zvada v Literárnych listoch (2, 1982, s. 62—65) uverejňuje aj zoznam všetkých kázní.

[4] Literárne listy, 2, 1892, s. 74—76.

hlasí so Zvadovým predpokladom, že prvé dve kázne rukopisu sú od iného pôvodcu, lebo sa od ostatných odlišujú písmom a jazykom, a domnieva sa, že prvá kázeň bez letopočtu bola napísaná v čase vzniku ostatných kázní, teda v r. 1707, 1709, 1710 alebo o niečo skôr, lebo na rok 1683 sa v nej poukazuje ako na nedávnu minulosť. Neskôr usudzuje, že rukopis tejto kázne je starší a mohol vzniknúť pred r. 1683. Podľa Osvalda na bližšie určenie času vzniku asi vedie verš *Co prv za dva ortj, to teraz za zlatj.* Osvald uvažuje o tom, dokedy boli v Uhorsku v obehu orty, a uzatvára, že ak neboli v r. 1683 už v obehu, musel by sa vznik rukopisnej básne datovať na obdobie pred r. 1683.

Obidve rukopisné kázne sa odlišujú od ostatných predovšetkým formou, lebo prvá z nich má záver a druhá zasa úvod vo veršoch (v iných rukopisoch verše nie sú). Podľa Osvalda verše sú aj svojím obsahom charakteristické práve pre dobu, v ktorej vznikli, na čo poukazuje i jazyk oboch pamiatok. Vo veršovanom úryvku záveru prvej i v úvodných veršoch druhej kázne, ktoré F. R. Osvald uverejnil, je mnoho slovakizmov.[5] Okrem pravopisných, gramatických a lexikálnych bohemizmov[6] je viac ako 50 % jednotiek veršovaného textu zhodných v slovenčine (západoslovenčine) a češtine. Pri hodnotení jazyka oboch kázní F. R. Osvald vyslovuje pozoruhodnú myšlienku, že nie všetky bohemizmy možno za bohemizmy považovať, lebo mnohé z nich sú zároveň západoslovakizmami, t. j. majú domácu (slovenskú) podobu: „Že náš veršovník — kazateľ len nanútene užíval foriem českých, alebo (to je tuším správnejšie) foriem západo-slovenských vo svojej slovenčine, to na tých ôsmich stranách rukopisu až priveľmi dokázal: jemu ustavične tmolí sa pod perom jeho jazyk v podobách domácich."

Z ukážky prvej kázne podčiarkuje F. R. Osvald tieto slovakizmy:

wybogowat, gidu, naihlawnegsse, czinia, wedia, Wieden, gissiel, gissel, swogeg, naihlawnegssie, wlasna wuola czlowekowa, prewraczia, klania sa, minie, tieto, niekedy, nietco, ludia, nakriatnutj, poczuwati, wediet, wreckach, bocigane, nosia, chodia

[5] Napr.: *nie, wežil, takto, prajem, moga, opustam, gidu-jidú, nasu, wolagme, nechcem, wula, z wassú, wssecko, za tebu, stebu, dobru noc, wulu, uss ta raz,* (veršovaný záver prvej kázne); *ludom, hodnim, wogna, wssecko, w swogei, smikni, Czizmarj, Kragciri, nemagu, guss, nesanuje, gidu, czlowekowi, tohto, wstupit, hotuje (hotuge), lonsky, tom, nailepssie, teras, sme, posluchagte, su, niakeho, prw, sedia, horssie, tieto, smie, gu, na polach, na rolach, gedel, sluziti, pod swu mocy, mudrost, na tom, mogu, werssom, nemagte atď.* (veršovaný úvod druhej kázne). V oboch ukážkach sa české tvary pravopisne slovakizujú: *k sobe, Swetu, pugdeme, Buch, swu n. k sobě, Světu, pügdeme, swau.*

[6] Bohemizmy z obidvoch textov: *wůla, můj, giny, wssem, wíc núti, pugdeme; ktery, kdi bi, byl, nebil, kteri, mezi, protoz, lidj, slunce, z dussy* atď.

Na porovnanie uvedieme slovakizmy, ktoré sa nachádzajú v tom istom texte, ale F. R. Osvald ich nezaznačil:

obiczag, magu, dobiwagu, swogu, chcu, dostanu, wsseczku, gu, do czeskeg zemi, su, won koncom, wlasneg, swogeg, niektoreg, nechcel, ho (ak. sg), mudri, dobru, ze nie, wssatoch, kazduckj, w zanadry nosila

F. R. Osvald poznamenáva, že v rukopise je *wule i wůla,* ale autor „vždy má chuť písať tak, ako to vyslovuje *wuola,* i píše tak často".

F. R. Osvald sa aj v jazykovom rozbore tejto rukopisnej pamiatky osvedčil ako bystrý pozorovateľ. Nedostatky pri identifikácii slovakizmov možno vysvetliť nerozvinutosťou takéhoto skúmania, čo sa napokon prejavovalo aj v rozboroch rukopisných pamiatok iných autorov. Jeho analýza je zaujímavejšia pre metodický postup a nové poznatky, ktoré vidíme v tom, že 1. vznik rukopisu určuje nielen historicky (podľa istej udalosti v rukopise), ale aj jazykovo (napr. lexikalizmus *orty*); 2. upozorňuje, že české slová nemožno vždy bezpečne odlíšiť od západoslovakizmov; 3. texty odpisuje bez úpravy, okrem dodatočnej interpunkcie; 4. odlišnosť spomínaných rukopisných kázní zisťuje všestranne (písmo, jazyk, verše a ich forma i obsah); 5. rozoznáva bohemizmy, slovakizmy, resp. západoslovakizmy a slovenské podoby bohemizmov z hľadiska hláskoslovného, pravopisného, tvaroslovného i lexikálneho.

2. *Pomoc pri organizovaní Pastrnkovho výskumu slovenských nárečí.* — Ako redaktor podporoval F. R. Osvald aj výskum slovenských nárečí. Predovšetkým uverejnil viaceré Šujanského štúdie z nárečovej lexiky, dve Hojičove state a do svojho článočku *Zvláštne výrazy* zahrnul i Kluchovu informáciu.

Najvýznamnejším príspevkom F. R. Osvalda v oblasti výskumu slovenských nárečí je jeho článok *Študovanie slovenských nárečí,*[7] v ktorom vysvetľuje podľa dispozícií F. Pastrnka predmet a cieľ výskumu slovenských nárečí, ako aj problematiku spôsobu tohto výskumu takto: 1. urobiť úplný rozbor všetkých slovenských nárečí a pomocou hláskových izoglos určiť hranice slovenských nárečí; 2. zachytiť charakteristické črty slovnej zásoby jednotlivých dialektov a napokon aj celej slovenčiny; 3. určiť pomer medzi slovenčinou a susednými slovanskými jazykmi.

Ďalej Osvald uvádza, že predmetom Pastrnkovho štúdia je „slovenčina v celom rozsahu terajšom a bývalom, jej minulosť a prítomnosť, všetky jej nárečia, každá výslovnosť, každá forma, každé slovo, ktoré Slováci užívajú."

[7] Literárne listy, 4, 1894, s. 9—11.

Podobne ako J. Škultéty v Slovenských pohľadoch aj F. R. Osvald sa prihovára za to, aby slovenská inteligencia, najmä kňazi a učitelia, pomohla F. Pastrnkovi pri vypĺňaní dotazníkov, a vysvetľuje, prečo je takáto pomoc potrebná: „Povaha tohto štúdia je taká, že jeden človek nestačí, aby všetky časti tejto práce vykonal." Nevyhnutnosť takejto spolupráce vidí v tom, že jednotlivec nemôže ponavštevovať všetky slovenské obce, i v tom, že tí Slováci, ktorí poznajú konkrétne nárečie od detstva, sú najspoľahlivejšími informátormi. Pravda, z výskumu nevylučuje ani tých, ktorí miestne nárečie dôkladne poznajú z dlhoročného služobného pobytu. Relatívne nenáročnú úlohu (prepis Šujanského rozprávky v rajeckom nárečí do príslušného nárečia presne podľa ľudovej výslovnosti — *na ňich, bľíži, déšč, céfka, spef* atď.) mohli zvládnuť aj málo skúsení informátori. Osvald napokon uverejňuje text rozprávky Hvezdár, feľčiar a hodzinár na dzedziňe v rajeckom nárečí, ktorý súčasne uverejnil aj J. Škultéty v Slovenských pohľadoch.[8]

J. Sedlák[9] poznamenáva, že o rozsahu týchto pomocných prác a o ich výsledkoch Literárne listy nepíšu, ale sám F. Pastrnek využil túto pomoc vo svojich prácach o stave nárečových výskumov, ktoré pod názvom Štúdovanie slovenčiny uverejňoval v Slovenských pohľadoch. Tento rozsah sa nám podarilo zistiť celkom presne najmä u F. Šujanského a čiastočne aj u iných osvaldovcov.[10] Možno konštatovať, že podiel osvaldovcov v pomoci Pastrnkovi pri výskume slovenských nárečí bol výdatný a zaslúžil sa o to aj F. R. Osvald, keď uverejnil v Literárnych listoch túto stať.

F. R. Osvald sa svojím článkom *Štúdovanie slovenských nárečí* zaradil medzi popredných pomocníkov v organizovaní Pastrnkovho dialektologického výskumu slovenských nárečí, tak ako J. Škultéty v Slovenských pohľadoch a A. Pietor v Národných novinách.

3. *Príspevok k tvoreniu slov v spisovnej slovenčine.* — Tematikou tvorenia slov sa F. R. Osvald zaoberal v článku *Prípony -ňa, -ovňa; -árňa, -áreň; -nica.*[11] Vo svojom výklade vychádza zo slova *šatňa,* ktoré sa mu vidí z hľadiska slovotvornej prípony *-ňa* v spisovnej slovenčine nesprávne. V závere napokon podáva vlastný výklad tohto slova s dvoma inými slovotvornými príponami.

[8] Slovenské pohľady, *14,* 1894, s. 62—63. — Jestvuje ešte jeden variant tejto Šujanského rozprávky pod nadpisom *Hvezdár, dochtor a hoďinár na ďeďine* v priechodskom nárečí, ktorý odtlačil s výzvou o pomoc pri Pastrnkovom výskume redaktor A. Pietor v Národných novinách (1894, 4).

[9] SEDLÁK, J.: Otázky jazykovej kultúry v Osvaldových Literárnych listoch. In: Universitas Comeniana. Facultas Paedagogica Tyrnaviensis. Spoločenské vedy. Philologia 3. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 196.

[10] TVRDOŇ, E.: O Pastrnkovom výskume slovenských nárečí. Slovenská reč, *44,* 1979, s. 143—148.

[11] Literárne listy, *17,* 1907, s. 34—36.

F. R. Osvald si všíma nielen uvedené prípony, ale venuje pozornosť aj slovotvornému základu. Napr.: „. . . *vartovňu* ľud utvoril od slovesa *vartovať* odseknutím koncovky *-ať* a pripojením prípony *-ňa*." — „Od podstatného mena mužského rodu utvorí sa prisvojovacie prídavné meno, k tomu sa pristaví prípona *-ňa*." — „. . . prípona *-ňa* tvorí podstatné mená zo slovesných neurčitkov . . ." atď.

Prípony *-árňa, -áreň* rozčleňuje na príponu *-ňa*, resp. *-eň* a príponu *-ár*, na ktorú sa končia podstatné mená muž. rodu: „Keď všetky doposiaľ uvedené príklady náležite rozoberieme, vysvitne, že prípony *-árňa, -áreň* ani nieto, ale len prípona *-ňa*, dotyčne *-eň*, s ktorou koncovky na *-ár* končiacich sa podstatných mien spojené vznikajú, ako — *-árňa, -áreň*."[12]

F. R. Osvald vidí príponu *-ňa* aj v slovách typu *vozovňa, ľadovňa*. Nevychádza teda zo slovotvorných základov *voz-, ľad-*, lež predpokladá, že sa od substantíva *voz, ľad* utvorilo „prisvojovacie prídavné meno" príponou *-ov* a od neho sa potom utvorili podoby *vozov-ňa, ľadov-ňa*. Tento nesprávny výklad mu však nebránil uvažovať o významových rozdieloch medzi slovami typu *vozovňa* a *vozáreň: vozov-ňa* („miestnosť vozov") — *vozár-eň* („miestnosť vozárova, jako *tehlárňa* je miestnosť tehlárova, kde on nie ako človek býva, ale ako tehlár svoje remeslo provodí a výrobok práce uschováva"). F. R. Osvald upozorňuje aj na dvojtvary s príponami *-árňa, -áreň: sypárňa, sypáreň* a podľa nich aj *vyžiharеň, vyžihárňa*. Niektoré výrazy, ktoré uvádza, sú umelé (napr. *drotáreň, maliareň, muráreň, poľovňa*). Z nárečí sa uvádzajú tvary *bijáreň* a *dubáreň*.

V jednej skupine sa uvádzajú názvy miesta s príponou *-eň*, v ktorých podľa F. R. Osvalda základom je: 1. názov osoby *(psiareň, koniareň, kraviareň, pastiereň/pastierňa, ovčiareň)*; 2. pomenovanie výrobku (*tehláreň, mydláreň, skláreň*, akoby odvodené od názvu osoby: *tehlár-eň* atď.); 3. názov uchovávanej veci (*obrazáreň, obrázkáreň, dreváreň*, akoby odvodený od názvu osoby: *obrazár-eň* atď.); 4. pomenovanie deja (*farbiareň, tokáreň/tokárňa*, akoby odvodené od názvu osoby *farbiar-eň* a pod.). Pri správnom určení slovotvornej prípony *-áreň/-iareň* bola by sa F. R. Osvaldovi azda podarila klasifikácia uvedených názvov. V niekoľkých prípadoch sa totiž ukazuje, že chápal rozdiel medzi názvami miesta, na ktorom sa vec vyrába, a názvami miesta, na ktorom sa vec uchováva, napr. *„tehliareň, tehlárňa*, kde tehlár tehlu robí, *mliekáreň*, kde mliekár s mliekom narába".

Pri prípone *-ňa* si F. R. Osvald uvedomuje, že príponou *-ňa* sa tvoria názvy miesta, kde sa odohráva dej vyjadrený slovotvorným základom:

[12] Porov. aj HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 141.

„*stajňa* od *stáť*, miesto na státie; *rubajňa* od *rúbať*, miesto na rúbanie; *lejňa* od *liať*, kde sa železo leje." — Tvary *spaľňa (spálňa), jedálňa, čakalňa, delňa (dielňa)* pokladá za nesprávne. Neústrojnosť slov *dielňa, spálňa* potvrdzuje aj najnovší výskum.[13] Popri podobe *čakalňa* bola i podoba *čakáreň*, miesto *jedálňa* sa dnes ustálilo *jedáleň*.

Osobitne sa uvádza prípona *-ňa*, ktorou sa tvoria slová od podstatných mien končiacich sa na *-ár: hviezdar — hviezdarňa (hviezdáreň)*.

Pri prípone *-nica* sa uvádzajú názvy miesta, na ktorom je vec označená podstatným menom v základe slova, napr.: *kostnica* (miesto na kosti zomrelých). Sem zaraďuje F. R. Osvald aj slovo *pivnica*, hoci jeho slovotvorná štruktúra je nezreteľná. Výraz *pivnica* sa usiluje objasniť tak, že ide o „miestnosť na nápoj, ktorý sa pije, čiže o pivo." Nenáležite sa pripomínajú na tomto mieste slová *okenica, slnečnica*, lebo nejde o názvy miesta, lež vecí.

V slovách označujúcich miesto, na ktorom sa niečo uchováva, vydeľuje F. R. Osvald príponu *-ec*, hoci ide o príponu *-inec: babinec, kurinec, včelinec*. Ďalej pripomína, že substantíva utvorené príponou *-ca* (ide o príponu *-nica*, pozn. E. T.) sú ženského rodu a substantíva s príponou *-ec (-inec*, pozn. E. T.) sú rodu mužského. Pokiaľ ide o slovo *šatňa*, vyslovuje názor, že korektné znenie by malo byť *šatnica* („izba na šaty, popri *šatinec*, „*šifonier*", ako *holubinec* označuje domov holubov"). Hoci sa v spisovnom jazyku ustálilo slovo *šatňa*, predsa nemožno tomuto výkladu uprieť logiku. Dvojicou slov *šatnica — šatinec* sa rozlišuje miesto, na ktorom je vec označená podstatným menom v základe *(šatnica, kostnica)*, od miesta, na ktorom sa dačo uchováva *(šatinec, holubinec, včelinec)*. Ukázalo sa, že toto rozlíšenie bolo umelé: slovo *šatinec* vo význame „šifonier" (bielizník, šatník) sa neujalo, kým výraz *šatnica* sa označuje v SSJ (IV, s. 396) ako divadelný termín „miestnosť na uskladňovanie divadelných kostýmov". Význam slova *šatňa* sa rozšíril z označenia miestnosti (izby) na odkladanie šiat vo verejných miestnostiach aj na miestnosti slúžiace na prezliekanie divadelných kostýmov a športových úborov v divadlách a na štadiónoch (divadelná, herecká, hráčska šatňa, SSJ IV, s. 396). Namiesto slova *šatinec* sa dnes používa výraz *šatník* v tom istom význame, t. j. skriňa na šaty a dostáva aj význam „miestnosť na odkladanie šiat v domácnosti".

Osvaldov príspevok odráža teoretickú nerozvitosť náuky o tvorení slov v slovenčine na začiatku 20. storočia. Nebolo tu opory ani u S. Czambela. Problematika, ktorú F. R. Osvald riešil, nebola v tom čase v slovenčine rozpracovaná. Pozoruhodným metodologickým prínosom je skutočnosť, že

[13] Ibid., s. 143.

sa opúšťa hláskoslovné chápanie tvorenia slov a nahrádza sa skúmaním prípon podľa slovných druhov (hoci s istými nepresnosťami a chybami), pričom sa venuje pozornosť povahe slovotvorného základu. Podaktoré zistenia (napr. vznik prípony *-áreň* z pôv. *-eň* pridávanej k názvom osôb zakončených na *-ár;* významová diferenciácia slov pomocou prípon: *vozovňa — vozáreň;* odhalenie neústrojnosti slov *dielňa, spálňa* zo slovotvorného hľadiska; produktívnosť prípony *-nica*), ako sme ukázali, boli pozitívnym prínosom F. R. Osvalda pre poznanie fungovania slovotvorného modelu v spisovnej slovenčine.

4. *Kritika úrovne spisovnej slovenčiny v tlači.* — Ako sme už spomenuli, hlavný význam jazykovedných záujmov F. R. Osvalda nespočíva v oblasti vlastného výskumu, ale v organizovaní a v návrhoch, ako pracovať na udržaní a lepšom poznávaní spisovnej slovenčiny. Pri hodnotení Czambelovej knihy Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov sa F. R. Osvald necíti povolaným kritikom. Prijíma Czambelovu teóriu o juhoslovanskom pôvode slovenčiny. Zároveň odsudzuje názory o tom, že Czambelove dôkazy o samostatnosti slovenčiny sú vlastne pomocou maďarskej strane, ktorá má takto uľahčenú cestu k pomaďarčovaniu Slovákov. Pozitívne hodnotí aj 2. vydanie Zigmundíkovej Školy reči slovenskej: „... my skrz na skrz presvedčení sme o tom, že deti na našich slovenských školách len preto nenapredujú, jako by to každý od terajšej školy očakával, lebo zanedbáva sa ich materinská reč, ktorá je a bude vždy základom každého vyučovania. (...) Preto nedržíme ani za nemiestne, ani za neužitočné znovu upozorniť ct. správcov našich národných škôl na túto výbornú Školu reči slovenskej."[14]

Aj tieto recenzie nás presviedčajú o tom, že Osvaldov záujem o osudy spisovnej slovenčiny bol ustavičným bojom na viacerých úsekoch (literatúra, veda, prax). Ako ďalší dôkaz nám poslúži Osvaldov článok *Slovník cudzojazykový,*[15] v ktorom vyslovuje nespokojnosť nad vysokou frekvenciou cudzích slov v novinách a časopisoch. A opäť má na mysli časopisy pre ľud: „Ale písať časopis pre ľud, primerane k jeho vzdelanosti, k jeho chápavosti je veľmi ťažké remeslo. (...) Ešte v povesti to ide, ale ako sa pustíme do politiky, tam ťažko striasať sa ‚vysokej učenosti', najmä čo sa týka cudzích slov." F. R. Osvald sa teda rozhodne stavia proti používaniu cudzích slov v časopisoch určených ľudu. Aj k tomuto problému však zaujal konštruktívny postoj. Vyslovuje isté zásady, ktoré by sa dali zhrnúť takto: 1. Ak jestvujú na isté pojmy domáce slová, treba im dávať absolútnu prednosť pred cudzími slovami. 2. Ak sa však predsa použije cudzie slovo

[14] Literárne listy, *3*, 1893, s. 74—75.
[15] Literárne listy, *7*, 1897, s. 37—38.

z rozmanitých príčin, potom ho treba buď vysvetliť priamo v texte (v prvých číslach novín), alebo vyložiť použité cudzie slová v akomsi „krátkom politickom katechizme", resp. v „Slovníku cudzojazyčnom", ktorý by mal obsahovať stručný výklad cudzích slov najmä z politickej oblasti, ktoré sa najčastejšie používajú v slovenských novinách a časopisoch. Takýto slovníček cudzích slov mal by sa uverejniť najprv vo všetkých ľudových časopisoch a potom ako odtlačok zaslať zdarma každému predplatiteľovi.

F. R. Osvald, podobne ako aj F. Šujanský a T. Milkin, odmieta používanie nevysvetlených cudzích slov najmä v populárnych dielach a v kalendároch určených ľudu, napr.: *luxuriózne, cholerik, sangvinický, melancholik, vegetarián, exklusívne, princípy, situácia, typus, organizmus, preparáty, focus, bachanky* atď. Pri recenziách kalendárov poznamenáva: „Len jeden cudzí výraz ‚corpus okrúhly' vysvetlený je závorkou (telo okrúhle). Aj vzdelanému sa to nemilo číta. A čo si má jednoduchý náš sedliak myslieť, keď číta, že horuje za vodu? Dajte už raz pokoj tomu horovaniu!" R. F. Osvald nebol proti cudzím slovám v ľudovej spisbe, ale mal vždy na mysli komunikatívnosť spisovného jazyka v najširšom zmysle.

F. R. Osvald teda na sklonku 19. stor. predbieha svojich súčasníkov v tom, že požaduje praktický slovníček cudzích slov (politických a ekonomických termínov) pre pospolitého slovenského čitateľa a navrhuje celkom reálny spôsob, ktorý bolo možné uskutočniť.

Aj v drobných jazykových poznámkach sa F. R. Osvald v rámci recenzií, správ o slovenských kalendároch, o literárnej tvorbe slovenských spisovateľov a v príležitostných článkoch zasadzoval za čistotu spisovnej slovenčiny (používa podobne ako S. V. Vajanský termín „literárna slovenčina"). Jeho nekompromisnú a často adresnú kritiku možno považovať aj v týchto prípadoch za konštruktívnu. V nej sa prejavila jeho schopnosť všestranne posúdiť každú jazykovú otázku, ktorá súvisela s upevňovaním a rozvíjaním spisovnej slovenčiny. Ani v týchto drobných poznámkach o jazyku F. R. Osvald neustupuje od myšlienky dôsledného dodržiavania súčasnej normy a v tomto úsilí je rovnocenným partnerom J. Škultétyho: „Čistota reči a slohu v prácach od neškolených spolupracovníkov je vecou redaktorovou, povinnosťou ohľadom čítacieho obecenstva i ohľadom spisovateľa . . ."[16] F. R. Osvald reaguje predovšetkým na umelé a násilné preklady slov a preberanie istých väzieb z češtiny a maďarčiny. Domnievame sa, že v tomto prípade nemožno hovoriť o purizme, lebo neskorší vývin dal Osvaldovi za pravdu.

V otázkach dodržiavania normy spisovnej slovenčiny, upevňovania a rozvíjania slovenského spisovného jazyka sa F. R. Osvald riadi nadkon-

[16] Literárne listy, 7, 1897, s. 10.

fesionálnymi kritériami, a to aj vtedy, keď sa vo viacerých číslach Literárnych listov objavujú polemiky teologického charakteru s predstaviteľmi slovenských evanjelikov. Rovnako prísne posudzuje pokus troch slovenských katolíckych kňazov v USA, ktorí založili „neslovenské Slovenské noviny v šarišskom nárečí hrubo špiniace literárnu slovenčinu",[17] ako aj vydanie Salvovho Slovenského domového kalendára v bibličtine.[18]

Na inom mieste si F. R. Osvald všíma jazykový individualizmus niektorých autorov a redaktorov, pridržiavajúcich sa „zanovite svojich spisovateľských zvláštností, ktoré sú odporné Slovákovi, ktorý miluje čistotu slovenskej reči, najmä keď ich nikto nenasleduje". Tento na prvý pohľad puristický názor možno pochopiť ako správny Osvaldov predpoklad, že spisovná slovenčina sa bude musieť vyrovnať s neslovenskými výrazmi, tvarmi i konštrukciami (*onžto, onažto,* namiesto *ktorý, -á, -é;* onikanie namiesto vykania; neslovenský slovosled pod vplyvom maďarčiny a pod.).[19]

Pravopisné chyby v publikáciách hodnotí F. R. Osvald často ako skúsený redaktor, a preto mnohé pripisuje korektúram. Tam, kde je však presvedčený o nedostatkoch autora, neváha sa vysloviť napr. takto: „Z reči jeho [Vybrané spisy humoristické Zaoska (= Ludvík Gáspar)] badať, že tuším neskoro chytil sa slovenského pera; keby bol skôr začal narábať perom, nebolo by v jeho prácach pravopisných pokleskov . . ."[20]

Svojimi príspevkami o jazyku F. R. Osvald dokázal, že ho možno považovať za významného organizátora a autora výskumu slovenského jazyka a za priekopníka demokratizácie spisovnej slovenčiny.

[17] Literárne listy, *8,* 1898, s. 15.
[18] Literárne listy, 7, 1897, s. 13.
[19] Ibid., s. 12.
[20] Literárne listy. *12,* 1902, s. 51.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

CITOSLOVCIA A PRÍSLOVKY TYPU **DOPAROMA**

1. Citoslovcia, ktoré sú osobitným slovným druhom, z hľadiska pôvodu, presnejšie z hľadiska uvedomovania si pôvodu (v istom časovom priereze, na synchronickej osi) sa členia na primárne a sekundárne. Za primárne sa pokladajú také citoslovcia, ktoré sa v súčasnom jazykovom povedomí nepociťujú ako motivované. Sekundárne citoslovcia nie sú citoslovcami od pôvodu, ale prešli k nim prostredníctvom formálnych a významových zmien iných slov. Takéto sekundárne citoslovcia vznikajú zo slov, zo spojení slov a niekedy aj z celých viet. Charakteristickým znakom prechodu jednotlivých tvarov k citoslovciam je strata lexikálneho významu a strata morfologického členenia, sprievodným znakom spravidla býva aj hlásková deformácia (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 823). Popri citoslovciach, ktoré vznikli zo slovies, sú citoslovcia z podstatných mien. V ich rámci jednu supinu predstavujú citoslovcia z predložkových pádov. K nim patria výrazy *preboha, prepánajána, doparoma* a i. V tomto príspevku chceme poukázať na to, že citoslovcia typu *doparoma* sú v súčasnej spisovnej slovenčine pomerne produktívne. Rad takýchto výrazov, ktoré sú v podstate synonymné, sa v súčasnej spisovnej slovenčine rozširuje o niektoré ďalšie výrazy, v ktorých vždy ide o spojenie predložky *do* s gen. sg. podstatného mena. Týmto postupom tvorenia sa náš jazyk obohacuje o ďalšie výrazové prostriedky synonymné s výrazom *doparoma.*[1]

2.1. Na prvom mieste ako príklad na citoslovce, ktoré vzniklo spojením predložky *do* s podstatným menom v gen. sg., môžeme uviesť citoslovce *doboha.* Slovník slovenského jazyka ho nezaznamenáva (ani v hesle *boh* sa nezaznamenáva spojenie *do boha*). Citoslovce *doboha* sa dnes v spisovnej slovenčine používa bežne, ako ukazujú početné doklady zo slovenskej umeleckej literatúry:

[1] V súčasnej spisovnej slovenčine vznikajú aj iné nové slová zrazením predložkových spojení. Tak vznikli početné príslovky zo spojení podstatných mien s predložkami (Peciar, 1958, s. 209—210), napr. s predložkou *do (dohromady, dokopy, dookola), na (nabok, načas, naskutku, naspamäť), o (opreteky, osamote), po (počas, pohromade, pokope, poobede, popoludní), pred (predpoludním), pod (podchvíľou), u (uprostred), v (vbok, vnohy), z, zo,* písanou aj *s (znezradu, zozadu, sčasti).* Zrazením predložkových výrazov vznikajú aj častice ako jeden z ďalších neohybných slovných druhov, napr. *bezmála, bezpochyby, naopak, dočista, dokonca, nadovšetko, nanajvýš, naveľa, popravde, vcelku, vpravde, vskutku* (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 757—801).

Doboha, prestaňte! (Andruška) — No, *doboha!* (Baláž) — *Doboha*, kde ste mu dali fajku? (Heroldová) — Kopol som do bránky, *doboha*, prečo ja musím odchádzať. (Hrubovčák) — *Doboha*, Hančúch, spusti ma už dole. (Hykisch) — Chceš tu zakapať či čo, *doboha?* (Pohronský) — *Doboha*, zahrešil. (Rappensbergerová)

2.2. Ako ďalší prípad môžeme uviesť výraz *dočerta*, v ktorom ide o spojenie predložky *do* s tvarom gen. sg. subst. *čert*. Ani tento výraz sa v slovníku ešte nespomína a neuvádza sa ani spojenie *do čerta* ako citoslovce, resp. pri spojení *do čerta*, ktoré sa tu zaznamenáva pri subst. *čert* (1959, s. 201) ako výraz rozhorčenia, sa neuvádza, že by šlo o citoslovce (ako je to pri výraze *do paroma* v tom istom slovníku). V jazykovej praxi sa citoslovce *dočerta* používa už dávnejšie:

Čo sa ti, *dočerta*, robí? (Andruška) — *Dočerta*, pricvaklo mi to nohu. (Andruška) — *Dočerta*, toto je malér, *dočerta*, prečo sa musel práve on dostať do maléru! (Čeretková-Gállová) — *Dočerta*, kto tu ešte otravuje. (Čižmárik) — Čo s tým, *dočerta!* (Fábry) — Nie tam, *dočerta*. (V Ferko) — *Dočerta*, ako sa len silí. (Hrubovčák) — Pomyslel si, *dočerta*, pani Horská asi na mňa poriadne pôsobí. (Hykisch) — *Dočerta*, prišiel som neskoro. (Chudoba) — *Dočerta*, kto ste vlastne? (Karvaš) — *Dočerta*, chcem vedieť, či to tých boxerov bolí. (Kot) — Prečo, *dočerta*, neprichádza. (Lenčo) — Prečo by som to mala niekomu vyčítať, *dočerta!* (Rappensbergerová) — *Dočerta!* — zahromžil odrazu. (Švec) — *Dočerta*, nikto netušil, že to prežijem. (Vášová)

2.3. Ďalšie citoslovce tohto typu je výraz *dofrasa*. V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 414) sa v hesle *fras* ako v hovorovom expresívnom výraze s významom „čert (obyč. v nadávkach a kliatbach)" uvádza spojenie *do frasa!* Ako citoslovce sa dnes bežne používa tak, že sa píše dohromady:

Dofrasa, skoro som sa v ňom utopil. (Balco) — *Dofrasa*, ten bral moje pozvanie vážne. (Beňo) — *Dofrasa*, ja sa vám vykašlem variť fruštik! (Devečková) — *Dofrasa*, tej peknej blondínke sa raz musím poriadne zavďačiť. (Hrubovčák) — *Dofrasa*, keby prestalo pršať. (Hykisch) — *Dofrasa*, čo znamenajú tieto lichôtky? (Chudoba) — *Dofrasa*, to je smola. (Jaroš) — Tak ako ti mám, *dofrasa*, dokázať, že nie som fízeľ? (Karvaš)

Výraz *dofrasa* ako jedna zo „skrátených a zdeformovaných výrazov" popri iných slovách, ktoré sa používajú v románe J. Žarnaya Prekliata planéta (1977), zaznamenáva E. Tibenská (1981, s. 93).

2.4. V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 299) sa zaznamenáva slovo *doparoma* a popri ňom staršia podoba *do paroma* (označená ako star. pís.). Pri podst. mene *parom* sa v tom istom slovníku (1963, s. 33) uvádza: *do paroma*, novšie pís. *doparoma*, čo je vecne to isté ako v predchádzajúcom

prípade. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 825) sa uvádza podoba *doparoma.*

2.5. Spolu sa píše a význam citoslovca má aj výraz *dopekla,* ktorý vznikol splynutím predložky *do* s tvarom gen. sg. podst. mena *peklo:*

Ty si daj pozor, *dopekla!* (A. Dumas, Rytier de Maison Rouge, prel. M. Bártová)

2.6. Citoslovcom je aj výraz *došľaka,* v ktorom tiež ide o spojenie predložky *do* s tvarom gen. sg. substantíva *šľak* ako hovorového a expresívneho pomenovania neznámeho, neurčitého zla, synonymného s výrazmi *čert, ďas, parom,* ktoré sa používajú v kliatbach (porov. Slovník slovenského jazyka, 1964, s. 430, heslo *šľak*[3]). Výraz *došľaka* sa v tomto slovníku nespomína, v hesle *šľak*[3] sa uvádza spojenie *do šľaka* vo vete *Choď do šľaka,* no v tomto prípade nejde o citoslovce (pozri ďalej).

2.7. Z hovorového jazyka je známe aj používanie výrazu *dokelu* v rovnakom význame ako vyššie spomínané slová, teda ako citoslovca, napr. *D o k e l u, čo sa to tu robí?* Konkrétne doklady na používanie tohto citoslovca z tlačených jazykových prejavov zatiaľ nemáme.

Spoločným prvkom vo všetkých uvedených výrazoch je predložka *do,* podstatné mená, ktoré sa s ňou spájajú, sú zo sémantického hľadiska veľmi blízke, ba niekedy aj totožné. Sú to pomenovania nadprirodzených bytostí z oblasti rozličných náboženských predstáv, napr. *boh, čert, fras, ďas, parom,* k týmto pomenovaniam pristupuje pomenovanie *peklo,* ktoré tiež súvisí s náboženskými predstavami. K pomenovaniam *čert, fras,* s ktorými je spojená predstava zla, možno pričleniť pomenovanie *šľak,* ktoré sa používa v rovnakom význame ako slová *čert, ďas, parom* (nimi sa aj význam slova *šľak*[3] v Slovníku slovenského jazyka objasňuje). Výraz *dokelu* možno chápať ako eufemickú náhradu výrazov *doboha, dofrasa* atď.

Spomínané citoslovcia možno hodnotiť aj z hľadiska frekvencie ich používania. Najčastejšie sa dnes používajú citoslovcia *doboha, dočerta, dofrasa, došľaka* a *doparoma,* veľmi častý je aj výraz *dokelu.* Výraz *dopekla* je nám známy iba z uvedeného prekladu, zrejme ide o novotvar utvorený analogicky podľa ostatných spomínaných prípadov. Výraz *doboha* sa pociťuje ako nižší hovorový jazykový prostriedok. V prípade citoslovca *doparoma* ide síce tiež o súvislosť s pomenovaním boha, ale v tomto prípade s vlastným menom staroslovanského boha Paroma (Perúna), pri ktorom sa už pôvod slova nepociťuje, nie je všeobecne známy, a preto výraz *doparoma* nemá rovnakú štylistickú platnosť ako citoslovce *doboha.*

3. V predchádzajúcej časti sme ukázali, ako v súčasnej spisovnej slovenčine vznikajú novšie sekundárne citoslovcia z predložkových spojení, ktoré obsahujú substantíva istého sémantického okruhu. Treba však upozorniť.

že uvedené výrazy majú aj platnosť vetného člena. Okrem prípadov, v ktorých spomínané výrazy fungujú v platnosti citosloviec, sa stretávame aj s prípadmi, v ktorých majú platnosť prísloviek. Rozdielna slovnodruhová platnosť sa prejavuje v interpunkcii. Citoslovcia *doboha, dočerta* atď. sa oddeľujú vo vete čiarkami, príslovky sa čiarkami neoddeľujú:

Poďme *doboha!* (A. Bednár) — Choď s tým *doboha!* (Kot) — Choď *dočerta!* (Baláž) — Musí ísť konečne *dočerta!* (Baláž) — S rečičkami choďte *dočerta.* (Čeretková-Gállová) — *Dočerta* s Boleňom. (Dobiáš) — *Dočerta* aj s takým chlapom! (Kšiňan) — Všetkých pošle *dočerta.* (Švec) — A kričte na naše stráže, aby nás odviedli *dočerta.* (Ťažký) — Ale predtým, ako pôjdeme *dočerta,* ešte to rozkrútime. (Zdražil)

V týchto prípadoch sa výrazy *doboha, dočerta* používajú vo význame „preč". Bývajú po slovesách pohybu *(ísť, pôjsť, odviesť),* a to najčastejšie po tvaroch imperatívu *(poďme, choďte)* alebo po slovesách, ktorými sa vyžaduje pohyb preč (napr. *pošle dočerta*). Pôvodne sa v tomto význame používali dvojslovné spojenia s predložkou *do,* napr. v Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 201) sa v hesle *čert* spomínajú spojenia *odísť v čerty* a *odísť do čerta* s významom „preč". Podobne sa v hesle *parom* (SSJ, 1963, s. 33) uvádza doklad *Choďte si do paroma, čo ma do vás* (Rys.) s významom „choďte preč, v čerty." V hesle šľak[3] (SSJ, 1964, s. 430) sa uvádza vyjadrenie *choď do šľaka* (význam sa nevykladá), ktoré tiež môžeme vyjadriť pomocou významu „preč", teda choď preč. Podobné využitie môžeme doložiť aj v prípade spojenia predložky *do* s tvarom gen. sg. subst. *kel: Choďte do kelu* (Roháč, 1980, č. 2, s. 7). V súčasnej spisovnej slovenčine, ako ukazujú naše doklady, sa namiesto dvojslovných spojení typu *do boha, do čerta* a pod. s príslovkovým významom používajú jednoslovné výrazy, ktoré zo slovnodruhového hľadiska treba hodnotiť ako príslovky.

4. V tejto súvislosti treba riešiť otázku, či v slovenčine citoslovce *doparoma* a príslovku *doparoma* (a podobne aj *dočerta* atď.) treba hodnotiť ako homonymá *(doparoma*[1] a *doparoma*[2]*),* alebo či je to jedno slovo s funkciou a významom citoslovca aj príslovky. Podľa nášho názoru treba tu hovoriť o jednom slove, ktoré sa používa jednak vo funkcii citoslovca, jednak vo funkcii príslovky. Ide o podobný prípad, ako je napr. výraz *navyše,* ktorý sa používa v platnosti príslovky i predložky.

5. Na záver môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine je pomerne produktívne tvorenie slov typu *doparoma,* v ktorých sa spája predložka *do* s tvarmi gen. sg. istých substantív do jedného slova. Produktivita tvorenia slov tohto typu sa uplatňuje v rámci širšej produktivity tvorenia neohybných slov z predložkových spojení, najmä prísloviek, častíc a citosloviec.

Literatúra

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PECIAR, Š.: Ako písať príslovkové výrazy. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 207–222.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6 zv.

TIBENSKÁ, E.: Rozbor lexikálnych prostriedkov vedecko-fantastickej literatúry. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 88–96.

Ivor Ripka

O TVORENÍ NÁZVOV NIEKTORÝCH ARCHEOLOGICKÝCH KULTÚR

1. Archeológia skúma vznik a vývoj ľudskej spoločnosti na základe hmotnej kultúry a materiálu získaného vykopávkami. Analyzuje a interpretuje súbory pamiatok podľa lokalít a druhov archeologických objektov, typologicky vymedzuje jednotlivé kultúry. Získané poznatky a výsledky výskumov archeológov sú v súčasnosti neoddeliteľnou súčasťou všetkých diel encyklopedického charakteru. Pri pomenúvaní jednotlivých kultúr (najmä v tvorení a písaní názvov od cudzích lokalít) nie je však literatúra jednotná. V príspevku poukážeme na niektoré slovotvorné a pravopisné nedôslednosti v názvoch najznámejších a najfrekventovanejších kultúr a pokúsime sa navrhnúť z odborných a jazykovedných hľadísk najprimeranejšie riešenie. Vychádzame z materiálu uvádzaného v Slovníku slovenského jazyka (SSJ), Slovníku cudzích slov (SCS), vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku (VSOS), v Encyklopédii Slovenska (ES) a Odkrytých dejinách Pavla Dvořáka (OD).

2. *Aurignac* je obec v južnom Francúzsku (v departemente Garonne), kde r. 1852 našli niekoľko kostier človeka (Homo sapiens sapiens) a vyspelú kamennú a kostenú industriu. Podľa tohto významného náleziska sa celá kultúra (všetky neskôr a na iných miestach objavené podobné súbory nástrojov i umelecké prejavy tohto typu) označuje názvom *aurignacien*. Táto podoba (utvorená pomocou sufixu *-ien*), ktorú kodifikoval SSJ I (1959, s. 54), sa zaužívala a je zachytená aj v ES a VSOS. SCS (1979, s. 105) však zaznamenáva podobu *aurignacién* (teda so sufixom *-ién*) a v súlade so SSJ uvádza aj podobu *aurignak*, ktorá sa v archeologických prácach nepoužíva. V tejto súvislosti možno pripomenúť aj nesprávny výklad tohto slova v SCS: termín *aurignacien* nemá význam „geologické obdobie asi od

100 000 do 70 000 rokov pred n. l.", ale *„kultúra mladšieho paleolitu* (40—25 tisíc rokov pred n. l.)".

V SSJ I uvedená adjektívna podoba *aurignacký* nesprávne predurčila model tvorenia prídavných mien tohto typu, a preto sa v neskoršie vydaných či redigovaných štúdiách a väčších dielach stretávame v zásade len s podobami *abbevilský, aurignacký, szeletský* a pod., ktoré sú však korektné len ako prídavné mená utvorené k názvom príslušných lokalít *(Aurignac, Abbeville, Szeleta).* Od podstatných mien typu *aurignacien,* označujúcich istý typický archeologický kultúrny komplex, treba tvoriť prídavné mená tak, že príponu *-sky* (dlhá slovotvorná prípona *-ský* sa podľa rytmického pravidla skracuje) pridávame k nezmenenému základu tohto podstatného mena. Náležité sú teda podoby *aurignaciensky* (napr. *aurignacienski lovci*), *abbevil'ensky, szeletiensky* a pod.

Treba pripomenúť, že návrh používať (a kodifikovať) tvary prídavných mien na *-sky* vychádza z predpokladu, že *-ie-* v sufixe *-ien* sa vyslovuje jednoslabične (ako dvojhláska), nie dvojslabične (ako heterosylabické spojenie). Nazdávame sa totiž, že treba anticipovať tendenciu vyslovovať *-ie-* aj v týchto prípadoch ako dvojhlásku, i keď je zrejmé, že prax nie je zatiaľ jednoznačná. O kodifikačné príručky sa oprieť nemožno; skúmané tvary prídavných mien (typu *aurignaciensky*) sa v nich nezachytávajú. V SSJ VI (1968, s. 295) zaznamenaný tvar *sienský* (od talianskeho mesta *Siena*) nepokladáme za úplne analogický.

3. V literatúre sa nejednotne pomenúvajú aj ďalšie archeologické kultúry, súvisiace s názvami cudzích (najmä francúzskych) lokalít. Najmladšia paleolitická kultúra, ktorej nositelia zakladali svoje sídliská najmä v jaskyniach, vznikla na území dnešného Francúzska (odtiaľ sa rozšírila do severnej a východnej Európy). Rozsiahly skalný previs s bohatým náleziskom v údolí Vezery, ktorý dál názov celej kultúre, sa nazýva *La Madeleine.* V našich publikáciách sa vyskytujú slovakizované podoby *magdalén'én* (SCS), *magdalenién* (VSOS), *magdalénien* (OD) i *magdalenien* (v rukopise pripravovanej Malej encyklopédie archeológie). Podobu *magdalenien* (opäť sa vychádza z jednoslabičnej výslovnosti dvojhlásky *-ie-*) pokladáme za najvhodnejšiu napriek tomu, že sa zatiaľ používa najmenej. Namiesto prídavného mena *magdalénsky (magdalénski ľudia;* OD) treba kodifikovať podobu *magdaliensky.* Návrat k podobám *madaleinien, madaleiniensky* by narušal dôležité terminologické kritérium ustálenosti.

Rozlične sa pomenúva (a nejednotne píše) aj hlavný kultúrny komplex v strednom paleolite (150—40 tisíc rokov pred n. l.), spojený s neandertálskym človekom. Základ tohto názvu tvorí názov francúzskej obce *Le Moustier.* ES a VSOS uvádzajú podobu *moustérien,* SCS *moustérién;* vo

francúzštine sú známe podoby *moustérien* i *moustierien*. V slovenčine možno prijať v istom zmysle zaužívanú podobu *moustérien* a príslušné prídavné meno *moustériensky*. V literatúre používané adjektívum *moustiersky* je na označenie archeologickej kultúry nevhodné.

4. Z náčrtu problematiky vychodí tento záver: V spisovnej slovenčine sa substantívne názvy archeologických kultúr tvoria pomocou sufixu *-ien*, ktorý sa v zásade pravidelne pripája k nezmenenej podobe zemepisných názvov. Iba vo výnimočných prípadoch treba podobu cudzích proprií z hláskoslovných (pravopisných) dôvodov upraviť.

Okrem analyzovaných príkladov uvedieme ešte pomenovania niektorých ďalších archeologických kultúr. V odbornej literatúre sú najčastejšie označenia *abbevillien* (podľa francúzskeho mesta *Abbeville*), *acheulien* (podľa obce *Saint Acheul*), *azilien, clactonien, gamblien, gravettien, chellien* (lokalita *Chelles* v blízkosti Paríža), *kostonkien, levalloisien* (parížske predmestie *Levallois*), *natufien, pavlovien* (podľa *Pavlova* na juž. Morave), *romanellien, soanien, solutrien* (franc. lokalita *Solutré*), *szeletien, šipkien* (podľa jaskyne *Šipka* pri Štramberku), *tardenoisien* a pod. Prídavné mená sa tvoria príponou *-sky*, napr. *abbevilliensky* (napr. *abbevillienske pästné kliny*).

Jazykoveda zaiste nie je plne kompetentná posúdiť, či všetky neľahko utvorené termíny tohto typu sú pre ďalší rozvoj archeológie nevyhnutné. Zdá sa však, že niekedy dominuje nie celkom odôvodnené úsilie povýšiť špecifickosti nálezov v jednotlivých lokalitách na samostatnú kultúru. Súčasná spisovná slovenčina je však schopná v oblasti terminológie splniť aj tie najnáročnejšie úlohy.

Literatúra

DVOŘÁK, P.: Odkryté dejiny. Zv. 4. (Prví ľudia v Československu.) Bratislava, Pravda 1980. 384 s.

Encyklopédia Slovenska. Red. V. Hajko. Bratislava, Veda 1977—1981. 5 zv.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ. M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

Malá encyklopédia archeológie. Bratislava, Obzor (rukopisné heslá).

NEUMANN, J. — HOŘEJŠÍ, V. a kol.: Velký francouzsko-český slovník. Zv. 2 (L — Z). Praha, Academia 1974, s. 131.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 1. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977, 528 s.

Vlado Uhlár

KOPIŤ, VYKOPIŤ – KOPÚŇ (KOPÚN), KAPÚN

1. V Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 744) sa sloveso *kopiť* uvádza v dvoch významoch: 1. hádzať na kopu, robiť kopu, hŕbu; 2. hromadiť (kapitál, chybu na chybu). V Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (Kálal, 1923) sa uvádza iba sloveso *kopiť* s odkazom na sloveso *kopnúť* v slovníku Juraja Palkoviča (Čes.-něm.-lat. slovník, 1820–1821).[1] Nadpis tohto lexikálno-sémantického príspevku však naznačuje oveľa zložitejšiu, bohatšiu situáciu v súčasných slovenských nárečiach a aj v historickom vývine slovenčiny. Lexémy *kopiť, vykopiť* do nových súvislostí uvádzajú aj výrazy *kopúň/kopún/kapún* azda aj s dôsledkami pre spisovný jazyk.

Najprv uvedieme niekoľko príkladov zo súčasného stavu niektorých slovenských nárečí.

Z Černovej pri Ružomberku máme zachytený tento dialogický text:

– Vieš, čo je novuo?
– Čuo?
– Váž Jano prespau susedovie Zuzu.
– ... ? A vari tomu už iďe? ... No kebi ja bou veďeu, že tomu už iďe, tag ho dám ešťe v marci *vikopiť*.

Iný charakteristický text s výkladom je z Dúbravy v Liptove:

Aj muoj otec, Ján Urban-Goliaš, braučeki kopiu. Vopchau do práznej krhli, krhlički prasa, abi sa ňemohlo kňísať, a tag ho *kopili*. Vipučeu braučekovi tie vajíčka, švajkli britvou, odrezali. Aňi ňezašili, len tag dnuká ffisli, posipali solou, braučeka s krhli viťiahli, položili na zem, tri razi ho skrúťili, keťctálo na nožičkách, cmukli: „Pččč, nak sa ťi to zaceľie!" Prasňički málo *kopili*.

Z partizánskej Ľupče:

V Lupči xoďiu *kopiď* brauce aj bíki uječk Prepelicovie. Držau som prasa, keť *kopili*. Ale po cieňach choďli aj miškári a kričali: „Miškuvať!"

Liptovské Revúce: *Aj u nás choďia sviňki k o p i ť ... To prídu v i k o p i ť.*

[1] M. Kálal v hesle *mních* uvádza aj slovenský nárečový výraz *mníšiť* „miškovať svine" s odvolaním sa na Slovenské pohľady a Kottov Česko-německý slovník. Výraz *mňíška* je živý v Turci (napr. v Sučanoch) s významom „vyrezaná sviňa". V. Machek (1957) v hesle *miškovati (miškář)* uvádza z Moravy výraz *miška* (vyrezaná sviňa), ktorý vznikol redukciou zo slova *mniška;* toto slovo pripomína aj slovenské *mníšiť*. Postup redukcie dobre ozrejmuje poľština *m(n)iszka, m(n)iszyć, miszk(ow)ać, miszkarz* a odtiaľ aj ukr. *myškar, myškuvaty.*

Obdobné doklady od ľudí starej generácie sú aj z Važca a Liskovej.

Na Orave, v Turci i na Pohroní v takomto význame (zbaviť bravčeka alebo jahňa pohlavných žliaz) zväčša poznajú sloveso *škopiť, vyškopiť.* Na západnom Slovensku, ale aj v Krupine sa v takomto význame používa sloveso *vyrezať, vymiškovať.* Tu sloveso *vikopiť* má význam spisovného slovesa *vykopnúť.*

Obohatenie prináša nárečový text zo Šariša (Víťaz):

No a švińka, toto še aňi ňemiškuje, aňi ňevirezuje, švińka še *valaši,* bo še jej vibere rodna matka. Ta je potim *vivalašena,* už ňehodna maʒ-male. Ale *valušna* je na karmeňe, bo barz dobre pribira a u-še ňehuka. (Zapísal J. Míča, 1982)

V Zemplíne (Plechotice) bol najväčšmi rozšírený výraz *miškovať,* ktorý sa rozšíril pôsobením miškárov z Moravy. Miškárov (Moravčíkov) ako ľudových špecialistov najmä na náročnejšie spôsoby vyrezávania žrebcov dobre poznalo celé Slovensko. V Plechoticiach miškovali *vepriki, hačuriki, bički.*

2. Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 675) uvádza slovo *kapún* s výkladom „za mlada vymiškovaný kohút chovaný na mäso", potom príd. meno *kapúní, -ia, -ie (kapúnie mäso)* a uvádza aj sloveso *kapunovať* z odb. hospodárskej oblasti („miškovať kohúty"). V slovníku sa neuvádzajú podoby *kopúň, kopún.* Nazdávam sa, že sa im mala dať prednosť pred podobou *kapún.* Aký je tu stav v nárečí?

Lexéma v podobe *kopúň* je známa na Ponitrí, napr. v topoľčianskom nárečí v Kovarciach.

Takích kohútov, čo dobre ňeskáču na slípki, voláme *kopúň.* Keď ho zareže, má len jenno vajco. Aj na chlapa povedá: „Čo je to za *kopúňa?* Ňiš ňeňi s ňeho!" (1982)

Obdobne je to aj v Behynciach (okr. Topoľčany), v nárečí povodia Radošinky (v podstate tvrdé hlohovské nárečie).

Kopún je kohút. Má len jedno vajco; ket pojíma, neni od neho zárot.

V Rajci *kopúnom* volajú „neschopného kohúta". Ale *kopúnom* je im aj tučný mládenec a muž. Obdobne je to aj v spis. slovenčine, napr. v Česko-slovenskom slovníku (1979) za české *kapoun* sa uvádza slovenský ekvivalent *kapún,* ku ktorému sa uvádza ako expresívne synonymum *bravčo* s významom „tučný a hlúpy človek".

Bežne sa však výrazu *kapún* nerozumie. Náhodná zhoda prvej slabiky slova vedie niekedy k domnienke, že ide o rybu, ako je kapor (to si myslela

aj mladá učiteľka z Krupiny, keď si objednala podľa jedálneho lístka v Michalovciach *kapúna* a dostala kohútie mäso, a nie očakávanú rybu).

V Zemplíne v Plechoticiach pre vyrezaného *(vykopúneného)* kohúta majú výraz v podobe *kaplon:*

Taký *kaplon* nahradil aj kvočku, srdnato chránil kurčatá pred jastrabom („pred strehom"). (Zistil učiteľ Andrej Ostrožovič.)

Táto podoba i jej varianty sa vyskytujú aj na Spiši a v Novohrade. Doklad máme z Pravice od starého muža.

A tan son viďeu viac kohútou. Ale hrebeňe ňemali, ňenarásli ím. „Máte peknje kohúti, paňi farárka." Ona mi na to otpoviedala: „Mán, Paľko, ale to ňi sa kohúti, ale *kaplúňi!*" — „Tak preto ňimajú hrebem! To je taká fajta?" — „To sa *kaplonuje,* to ako ďe prasjence škopja!" „Potom je to ňi kan, ale brau..." (Pri prvom rozhovore som si však zaznamenal: *Kaplon* je jeden kus, *kaplone* — to je viac kusou.)

V poľštine je podoba *kapłun,* podobne aj ukr. a rus. *kapłun.* V lašských nárečiach je *kaplun, kaplan.* (Machek 1957)

3. A. Bernolák vo svojom Slovári (s. 1027, 1029, 3712) uviedol ako správne podoby *kopún, kopúnček,* sloveso *kopť,* adj. *kopení* (syn. *rezaní, vyrezaní kohút*), *kopeňí, kopúnoví (kopúnová pečenka), kopúnkoví,* tvary s predponou *vy-: vikopiť, vikopeni, vikopeňí* i *vikopovať, vykopováňí.* Naproti tomu za nespisovné označil heslo *kapún, kapúnek, kapúnoví* s poukazom na spisovné podoby *kopún, kopúnek, kopúnoví.* Možno zásluha i v tomto prípade patrí tiež jeho priateľovi a mecénovi slovenčiny Jurajovi Palkovičovi, ktorý rukopis Slovára po Bernolákovej smrti zachránil, podopĺňal, zredigoval a postaral sa o jeho vydanie.

Bernolákova kodifikácia podoby *kopún, kopiť, vykopiť* sa opierala o dobré poznanie živej slovenskej reči, o reálie vtedy bežné v nárečiach.

4. Starší stav slovenčiny v tomto ohľade zachytávajú aj urbáre zámockých panstiev. V období zvýšeného tlaku za neskorého feudalizmu medzi mnohé nové bremená naturálnej renty, ktorými panské vrchnosti zaťažovali poddaných, patrilo z každej usadlosti (dvora, sesie) odovzdávať okrem masla, vajec, syra aj husi, sliepky a niektoré mladé, *vykopené* kohúty. Je to zjavné v slovensky písaných urbároch.

Urbár panstva Vršatec (potom so sídlom v Pruskom) z r. 1683 v sumári uvádza:

Každy rok vychodi z celeho panstvi od poddaných a slobodnikuv ... *kopunov* kopaničnych no(mer) 186. ... Husi, *kopunov,* slepek a kurenec v jedne sume 1832 (s. 389).

V urbári zámockého panstva Likavy z r. 1624 sa v pravidelných rubrikách *kuchynské veci* dôsledne a pravidelne používa podoba *kopún,* napr.:

Hrboltová: ... slepic okrome richtara ma dati 6; učini od šesti sedlakou slepic no 36. *Kopuna* každi jednoho; učini *kopuny* 6. — Bobrovec: Od každeho [dvoru] *kopuna* jednoho; učini *kopuny* 29. — Obdobne v Sokolčiach (6), Stankovanoch a Švošove (po 5), Hubovej (4), Liskovej (23), Likavke (11) atď.: „Suma kuchynských veci, ktere sa davati maji každoročne v panstvi Likavskem... *kopunu* 156." Dokonca i zemania v Beharovciach boli povinní odovzdávať „*kopunou* no 12". (Iba v neskoršom prípise inou rukou sa pri Ružomberku píše „*kapunou* no 15".

V urbári oravského panstva z r. 1625 medzi naturálnu rentu patria najmä jahňatá od valachov, kopúny zriedka, napr. „*Pucov ... s Pribišom kupunov no 10*" (s. 224), obdobne Kňažia, Medzibrodie, Habovka.

V urbári panstva Lietava z r. 1626 odovzdáva „*Oppidum Rajec ... kopunov no 150*" (s. 234) a obdobne Šuja, Rajecká Lesná (Frývald), Svinná, Malá Čierna.

V urbári panstva Bánovce nad Bebravou z r. 1649 v Pečeňanoch od každej polsesie odovzdávajú „*kopuna no 1*", vo Veľkých Chlievanoch každý „*puldvorník ... kopuna no 2, hoštačny (želiar kopuna no 1.*" Iba v urbári zámockého panstva Bojnice z r. 1614 sa niekedy vyskytuje tento druh naturálnej renty v podobe *kapún,* napr. poddaní v Handlovej odovzdávajú „*Na kuchyni: kapunúv 90*" (s. 49), v Rátočne „*kapunúv 20*", inde dôsledne českým pravopisom „*kapunův*" (napr. v Morovne. Poluvsí, Jalovci, Malej a Veľkej Čausi (pís. „Čauša").

Vo vytlačenej urbárskej tabuli (v súvislosti s uzákonením a spísaním urbára za čias Márie Terézie z r. 1769) sa medzi „ročitými dankami" *(ročiti činz penežni, drevo na ohrev, pradza, maslo topene)* uvádzajú *kopuny, kurentze, vajca.* (Veľké a Malé Bielice)

Teda historický stav je v slovenčine veľmi jasný.

5. Je nepochybné, že podoby *kopúň, kopún* i *kapún* sú iba zdomácnené slová cudzieho pôvodu. V. Machek (1957) české *kapoun* i slovenské *kapún* i *kopún* odvodzuje z lat. *capō,* ktoré prostredníctvom románskeho *cappō(nem)* prešlo do strednej hornej nemčiny *(kappūn)* aj do slovanských *jazykov.* Obdobne aj výrazy *škopec* vyrezaný baran), *škopiť, vyškopiť* sú pôvodom románske; rozšírili sa u nás za valaskej kolonizácie.

Slovenské podoby *kopiť, vykopiť, kopúň, kopún, kopúnik* a pod. treba potom spájať kontamináciou stredohornonemeckého *kappūn* s lexémami *škopec, škopiť* ako domáce slovenské podoby, ktoré však dakde vytláčali podoby s *kap-* vplyvom stredovekej latinčiny a češtiny. V. Machek totiž podobu *kopún* pokladal za juhoslavizmus. Skôr by bolo možné myslieť na

veľmi starý spôsob prevzatia z románčiny, ktorý je paralelný s juhoslovanským. Nepochybne *kopenie* bolo známe už vo feudalizme, hoci vtedy nebývalo časté. (Za otroctva neraz kastrovali mužov. Známi sú eunuchovia ako dozorcovia harémov a pod.)

6. Podoba *kopúň/kopún* (spolu so slovesami *kopiť, vykopiť*) nepochybne patrí nielen do historického a nárečového slovníka slovenčiny, ale aj do veľkého slovníka spisovnej slovenčiny.

Ak sa v diele Urbáre feudálnych panstiev vo vecnom registri v hesle *renta naturálna* uvádza iba podoba *kapún* popri najčastejšej a odôvodnenej podobe *kopún/kopúň*, je to iba dôsledok stavu v základných príručkách spisovnej slovenčiny. Slovesá *kopiť, vykopiť* (popri *škopiť, vyškopiť*) hovoria za známe riešenie A. Bernoláka v jeho Slovári.

V slovenčine sa v niektorých prípadoch tvoria apelatíva pomocou sufixu *-úň* alebo *-ún*. Takáto dubletnosť je aj v slovotvornej prípone slova so základom *kop-*. Podľa poučky Pravidiel slovenského pravopisu v § 58 *-úň* píšeme a vyslovujeme v slovách *behúň, ťahúň* a v slovách, ktoré majú zhoršovací význam: *chrapúň, krikľúň*. Popri podobe *letún* je aj podoba *letúň* a nazdávame sa, že nejde o nárečovú podobu, ale o formu, ktorá má oporu v deverbatívach *behúň, ťahúň*. Možno uvažovať aj o apelatívach *drzúň, vrahúň, mlsúň*. Ak *-ún* je v zakončení slova, ale nie je sufixom, má podobu *-ún: bagún, čalún, kartún, dragún, Perún, Kračún*. Z nášho výkladu vyplýva, že podoba *kopúň* má v slovenčine svoje opodstatnenie.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Budín, Reg. Universitas Hungarica 1825—1827. 6 zv.

Česko-slovenský slovník. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 790 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, Nákladom vlastným 1924, s. 257.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 s. 675.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Red. R. Marsina a M. Kušík. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 2 zv.

DRUHÁ KONFERENCIA O SYNTAXI A JEJ VYUČOVANÍ

V dňoch 1—3. 6. 1982 sa v Nitre konala druhá konferencia na tému syntax a jej vyučovanie, organizovaná Katedrou slovenského jazyka a literatúry a Vedeckovýskumným pracoviskom literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky Pedagogickej fakulty v Nitre. Cieľom konferencie bolo predniesť a prediskutovať pretrvávajúce aj nové problémy syntaktického výskumu týkajúce sa syntagmatiky, jednoduchej vety, súvetia, polovetných konštrukcií a textu, ako aj výsledky kontrastívneho výskumu syntaxe slovenčiny a maďarčiny, slovenčiny a iných cudzích jazykov so stálym zreteľom na využitie výsledkov výskumu v školskej praxi. Na konferencii sa zúčastnili predstavitelia popredných československých akademických a vysokoškolských jazykovedných pracovísk a pedagogických ústavov. Pracovnú atmosféru podujatia slávnostnejšie prizdobilo životné jubileum prof. J. Oravca, DrSc. Účastníci si vypočuli slávnostný príhovor prof. J. Horeckého, ktorý zhodnotil výsledky jeho dlhoročnej výskumnej a pedagogickej práce.

Konferenciu otvoril v uvítacom prejave prodekan PF prof. A. Popovič, po ňom predniesol úvodný referát konferencie J. Oravec. Zo stálych nedostatkov vyučovacej praxe spomenul vyčleňovanie holej vety ako konečného cieľa vetného rozboru (najmä vytrhávaním nevyhnutných doplnení zo sémantického jadra sa deformuje komunikatívny zámer vety) a nedostatok pozornosti otázkam aktuálneho členenia a textovej roviny. Podľa J. Oravca sa tým stráca ucelený pohľad na využitie a fungovanie syntaxe ako systému.

Prvý poldeň konferencie bol venovaný syntagmatike. Problematikou rozvíjania valenčnej teórie sa zaoberal J. Novotný (PF, Ústí n. Labem). V súčasnosti sa vo valenčnej teórii nevenuje pozornosť len otázke valencie slovies, ale aj iným slovným druhom. Autor sa sústredil predovšetkým na deverbatíva, pri ktorých môže ísť o prenos slovesnej valencie, o verbálno-nominálnu valenciu s pravidelnou závislou zmenou pádových väzieb alebo o nominálnu valenciu nezávislú od verbálnej valencie. Výzva na využitie valenčnej syntaxe v didaktickom systéme ako prostriedku pochopenia jazykového systému a aktívneho rozvíjania myslenia žiakov, postulovaná v závere referátu, sa stala jedným z rezonujúcich problémov konferencie.

F. Kočiš (JÚĽŠ SAV) sa v referáte *Problematika zložených syntagiem v slovenčine* venoval klasifikácii zložených syntagiem. Nakrátko vyložil realizáciu syntagmatického princípu v štruktúre vety v podobe jednoduchých a zložených syntagiem. Nerešpektovanie reálnej existencie zložených syntagiem pri vyučovaní syntaxe je často príčinou skresleného pohľadu na štruktúru vety už na základných školách. Výskumu syntagmatiky by sa malo venovať viac pozornosti aj na vysokých školách najmä zadávaním ročníkových i diplomových prác.

V diskusii J. Oravec, Z Trősterová a J. Novotný hovorili o otázke valencie deverbatív, o zdrojoch nových substantívnych väzieb. K zloženým syntagmám a ich vyučovaniu sa vyjadrili F. Daneš, P. Pifha a F. Kočiš,

rozhraničením postupnej determinácie a koordinácie sa zaoberali G. Gothardová-Štibraná, P. Piťha a J. Mlacek.

Druhý poldeň konferencie otvoril J. Kačala (JÚĽŠ SAV) referátom o gramatickej a sémantickej stavbe vety a jazykovom význame. Zameral sa na podiel jednotlivých typov jazykových významov diferencovaných podľa miery abstrakcie na výstavbe vety. Syntaktický význam, t. j. gramatický význam charakterizovaný najvyššou mierou abstrakcie, označil za relačný, usúvzťažňovací typ významu. Ďalej sa venoval sémantike vety diferencovanej na sémantickú stavbu vety a obsah vety. Bázou sémantickej stavby aj obsahu vety je slovo ako nositeľ kategoriálnych aj individuálnych sémantických komponentov.

J. Ružička (JÚĽŠ SAV) v príspevku *Eliptické vetné konštrukcie* upozornil na rozdiel medzi eliptickým variantom vetnej konštrukcie, v ktorom sa realizuje aktuálna elipsa, a eliptickou vetnou konštrukciou (gramatikalizovaným eliptickým variantom vety), ktorá sa stala už prvkom systému (langue). Pozornosť venoval syntakticko-sémantickému opisu a štylistickému zaradeniu troch najdôležitejších typov eliptických vetných konštrukcií.

Otázkou dominanty vety sa zaoberal S. Ondrejovič (JÚĽŠ SAV). Po zvážení dôvodov za postulovanie dominantnosti podmetu alebo prísudku dospel k záveru, že pri pokuse identifikovať dominantu vety sa nevyhnutne dochádza k viacsmernej závislosti medzi prísudkom a podmetom na gramatickej a sémantickej rovine. Pri zložitosti a protirečivosti ich vzájomného vzťahu sa dominantné postavenie subjektu nemusí nevyhnutne rušiť dominantným postavením predikátu, lebo tu vždy ide o dominantnosť iného rangu.

Frazeologickým syntaktickým konštrukciám venoval pozornosť J. Mlacek (FF UK, Bratislava). Povedal, že vyčlenenie FJ prebieha na základe konfrontácie s nefrazeologizovanými, voľnými konštrukciami. Základné znaky frazeologizovanej konštrukcie sú ustálenosť, expresívnosť a sémantická transformácia. Jadro frazeologizovaných syntaktických konštrukcií predstavujú konštrukcie s tautológiou.

A. Hábovčíková (PF, Nitra) v referáte *Paralingvistické prostriedky pri vyučovaní jazyka* upozornila na potrebu vychádzať aj v školskej výuke z chápania komunikačných situácií ako spojení primárnej (jazykovej) a sekundárnej (nejazykovej, parajazykovej) komunikácie.

O potrebe pripraviť istý algoritmus syntaktickej analýzy pre žiakov, o dôležitosti didakticky spracovanej syntaxe hovorila vo svojom referáte *K syntaktickému rozboru* M. Čechová (FF UK, Praha). Základ komplexného prístupu k jazykovému rozboru predstavuje podľa autorky aplikácia valenčnej teórie. Využitia valenčnej teórie v školskom vyučovaní skladby sa vo svojom referáte dotkol aj P. Piťha (MFF UK, Praha). Pri vzťahu výkladu a precvičovania na vyučovaní zdôraznil nevyhnutnosť uvádzať vo výklade aj zložitejšie veci — nezaraďovať ich bez výkladu do cvičení, ako je to dosiaľ bežné.

V diskusii sa viacerí z diskutujúcich vyjadrovali k otázke modernizácie vyučovania syntaxe. Z. Hlavsa zdôraznil, že je nevyhnutné, aby si učitelia osvojili nové pojmy a predstavy pred zavedením do učebníc. Pri aplikácii valenčnej teórie je podľa neho problém v tom, že pojem valencie zasahuje v podstate celý syntaktický systém, pričom táto problematika nie je ešte komplexne spracovaná. F. Daneš a M. Čechová sa vyslovili za vypracovanie istého syntaktického základu, ktorý by sa stal záväzným východiskom pre všetkých autorov učebníc. Tým by sa dosiahla potrebná jednotnosť ich spracovania. J. Novotný v sú-

vislosti s typmi jazykových významov poukázal na hierarchizovanú viacstupňovosť abstrakcie syntaktického významu. F. Daneš, P Piťha, J. Kačala a F. Kočiš hovorili o problematike dominanty vety. J. Kačala upozornil na rozdielne poňatie kategórie podmetu z hľadiska závislostnej syntaxe a zo sémantického hľadiska.

Tretí poldeň rokovania venovaný problematike súvetia otvoril J. Hrbáček (FF UK, Praha) referátom *Postavení souvětí v hierarchii mluvnických jednotek*, v ktorom predstavil originálnu klasifikáciu súvetí. Na rozdiel od podraďovacieho súvetia, ktoré je spolu s jednoduchou vetou a jej štruktúrnymi jednotkami prvkom syntaxe, klasické priraďovacie súvetie, v Hrbáčkovej terminológii súvetie súradné (souřadní), sa chápe ako útvar hypersyntaxe. Autor upozornil na opodstatnenosť diferencovaného chápania parataktického vzťahu.

J Oravec (PF, Nitra) v referáte *Štruktúra priraďovacích súvetí* zaujal polemické stanovisko k téze J. Hrbáčka o hypersyntaktickom charaktere priraďovacích súvetí a predniesol svoju koncepciu ich štruktúrnej organizácie.

Otázke vymedzenia vzťažných viet a ich klasifikácie založenej na sémantickej funkcii vzťažného zámena vo vete sa venoval M. Darovec (FF UK, Bratislava).

Z. Trősterová (PF, Ústí n. Labem) sa v referáte *K sémantice souvětí jako metodologickému a metodickému problému* zamerala na otázku spojok v podraďovacom súvetí. Zdôraznila potrebu vychádzať v školskej praxi pri klasifikácii súvetí zo štruktúry súvetia ako celku a v spojkách vidieť len jeden z konštituentov vzťahov, ktorý nemusí byť vždy rozhodujúci pre gramaticko-sémantický charakter súvetia.

Problematike vyučovania nepravých podradených viet v súvetí sa po ich opise a štylistickom zaradení venoval G. Horák (JÚĽŠ SAV). Detailnú klasifikáciu príslovkových vedľajších viet časových v podraďovacom súvetí predniesla A. Ferenčíková (JÚĽŠ SAV). J. Doruľa (JÚĽŠ SAV) načrtol cestu pôvodne opytovacieho zámena *čomu (čemu, čom)* do funkcie spájacieho výrazu v príčinných a dôsledkových vedľajších vetách v staršej slovenčine.

K. Buzássyová (JÚĽŠ SAV) sa zamerala na otázku vymedzenia nominačnej a nominalizačnej (transpozičnej) funkcie desubstantívnych názvov deja a vlastnosti. Na to, či derivát v texte vystupuje v nominačnej alebo v nominalizačnej funkcii, vplýva viac faktorov súčasne — jeho význam, vetnočlenská funkcia a distribúcia v texte (začiatočné alebo koncové postavenie vo vete).

V diskusii k referátom z 3. poldňa sa hovorilo najmä o problematike spojok. J. Novotný zdôraznil potrebu hlbšie skúmať sémantiku a možnosti využiť všeobecné a špecifické spájacie výrazy, P. Piťha upozornil na problematiku ich viacčlennosti, refazenia. Kladne bola prijatá Hrbáčkova koncepcia súvetí (F. Daneš, P. Piťha).

Ďalší poldeň bol venovaný otázkam polovetných konštrukcií a textovej syntaxe. Na hlavné črty a signály vyčlenenia polovetných konštrukcií sa zamerala M. Marková (PF UK, Praha). E. Dvořák (PF UK, Praha) sa zaoberal otázkou participiálnych polovetných konštrukcií, Z. Hlavsa (ÚJČ ČSAV) v referáte *Prístavok z hľadiska sémantiky* vystúpil s požiadavkou homogénnosti kritérií pri klasifikácii vetných členov a upozornil na nedostatky vo vysvetľovaní obsahovej stránky prístavku v jeho doterajšej analýze vo vedeckých aj školských gramatikách.

Okruh otázok textovej syntaxe predstavila E. Bajzíková (FF UK, Brati-

slava) načrtnutím problematiky skúmania nadvetných celkov, otázok konexie a členenia textu z rozličných aspektov.

F. Daneš (ÚJČ ČSAV) sa v príspevku *Od věty k souvětí a k textu* v nadväznosti na referáty F. Kočiša a J. Hrbáčka zaoberal problematikou zložených syntaktických jednotiek: prehĺbený syntaktický rozbor vyžaduje zapojiť medzi rovinu jednoduchých viet a globálnych vetných štruktúr (súvetí) ešte medzirovinu „vetných blokov" — spojení dvoch alebo viacerých viet, ktoré zodpovedajú rozvitým, prípadne rozšíreným vetným členom (vetné bloky objektové, prívlastkové atď.) Hovoril aj o možnosti poňať celú náuku o súvetí ako opis kombinatoriky viet založenej na hypotaxe, parataxe a princípe rekurzivnosti.

Diskutovalo sa predovšetkým o problematike polovetných konštrukcií (Z. Hlavsa, E. Pauliny). F. Daneš pripomenul zámer autorov novej českej akademickej gramatiky uvádzať konštrukcie s doplnkom v rámci príslovkových určení. J. Oravec hovoril o vzťahu doplnku k vetnému predikátu ako o vzťahu koordinácie, a nie determinácie. M. Marková a E. Dvořák k názorom J. Oravca mali isté výhrady. O problematike vyučovania zložitých vetných útvarov a nadvetných celkov v školskej praxi diskutovali F. Kočiš, M. Čechová a T. Zsilka.

Posledný poldeň konferencie bol venovaný otázkam kontrastívneho výskumu slovenčiny a maďarčiny, metodickým problémom vyučovania slovenčiny na školách s maďarským vyučovacím jazykom a ruštiny a angličtiny na slovenských školách. O. Hábovčík (PF, Nitra) spomenul veľkú mieru závislosti výsledkov kontrastívnych výskumov od typu teoretického modelu východiskového jazyka. Š. Horváth (PF, Nitra) porovnal vyjadrovanie posesívnych vzťahov v slovenčine a maďarčine a hovoril o ťažkostiach, ktoré majú maďarskí žiaci pri osvojovaní vyjadrenia kategórie posesívnosti v slovenčine. M. Fazekasová (Tanítóképező Főiskola Esztergem, MĽR) vyšla pri konfrontačnom opise prívlastku v slovenčine a v maďarčine zo 7 typov prívlastkových skladov, ktoré pre maďarčinu vypracoval L. Dezső, a zisťovala ich slovenské ekvivalenty. O vyučovaní slovenčiny na školách s maďarským vyučovacím jazykom hovorila M. Töröková (VÚP, Bratislava). Odstraňovanie interferenčných chýb predpokladá vypracúvanie učebníc na konfrontačnom princípe so sústredením pozornosti na kontrastívne javy. O riešení daných otázok v rámci Výskumného ústavu pedagogického referoval J. Ballay (VÚP, Bratislava). S požiadavkou rozširovať slovnú zásobu žiakov formou nácviku slovných spojení ako významnou pomôckou pri vyučovaní syntaxe, ktorá odznela vo viacerých príspevkoch na konferencii, korešpondoval aj referát K. Habovštiakovej (PF, Nitra) upozorňujúci na možnosti využívať frazeologické jednotky pri vyučovaní syntaxe nematerinského jazyka. Š. Pongó (PF, Nitra) pri konfrontačnom rozbore lexikálno-sémantického poľa slovies pohybu zdôraznil potrebu venovať pri vyučovaní slovenčiny na maďarských školách viac pozornosti sémantickej spájateľnosti slov.

Niektorým ruským hovorovým expresívnym konštrukciám a ich slovenským ekvivalentom sa vo svojich referátoch venovali M. Veselá (PF, Nitra) a V. M. Gricenko (PF, Nitra). S metodicky ladeným príspevkom o problémoch vyučovania anglického rozvitého substantívneho prívlastku vystúpila M. Maliková (PF, Nitra).

V diskusii o otázke využívania frazeologických spojení pri vyučovaní syn-

taxe sa vyjadrili Š. Horváth, K. Buzássyová a M. Malíková. J. Oravec poukázal na dôležitosť venovať sa pri výučbe syntaxe frekventovaným hovorovým konštrukciám. Diskutovalo sa aj o využívaní formalizovaných zápisov v školskej praxi.

Na konferencii o syntaxi a jej vyučovaní si bolo možno vypočuť mnoho zaujímavých a cenných poznatkov. Hoci sa prednášajúci vo väčšine prípadov orientovali na sprostredkovanie nových výsledkov teoretických výskumov, nestrácali zo zreteľa otázku možnosti a spôsobu ich využitia v školskej praxi. Veľa sa hovorilo o modernizácii vyučovania syntaxe na báze valenčnej teórie, o orientácii vyučovania na sémantiku vety, ako aj o ďalšom kontrastívnom skúmaní slovenčiny a maďarčiny ako predpoklade efektívneho vyučovania slovenskej syntaxe na školách s maďarským vyučovacím jazykom. Referáty a bohatá diskusia ku všetkým problémom nadobudnú širší dosah a väčšiu možnosť uplatnenia v školskej praxi až po ich uverejnení v osobitnom zborníku. Materiál z prvej konferencie je v takejto podobe už k dispozícii.

M. Nábělková

XVIII. letný seminár slovenského jazyka a kultúry

Od 25. júla do 21. augusta 1982 sa konal v Bratislave na Univerzite Komenského XVIII. letný seminár slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* (SAS). Zúčastnilo sa na ňom 115 frekventantov z týchto krajín: Austrália, Egypt, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Japonsko, Juhoslávia, Kanada, Kuba, Maďarsko, NDR, NSR, Poľsko, Rumunsko, Španielsko, Taliansko, Veľká Británia, USA a ZSSR. Povolaním to boli prevažne vysokoškolskí pedagógovia, vedeckí pracovníci, prekladatelia, tlmočníci, redaktori, kultúrno-osvetoví pracovníci a vysokoškoláci, ktorých bola takmer polovica. Na seminár slovenského jazyka a kultúry prišli najmä preto, že študujú slovenčinu ako diplomový odbor (v Bulharsku, Juhoslávii, Maďarsku, NDR, Poľsku, Rumunsku, Taliansku, v ZSSR), alebo ako voliteľný slovanský jazyk najmä v príprave na štátne a rigorózne skúšky (vo Fínsku, Francúzsku, Grécku, Japonsku, v NSR, Španielsku, vo Veľkej Británii). Mnohí záujemcovia prišli na Slovensko aj s cieľom poznávať našu ekonomiku, kultúru, históriu, umenie, literatúru.

Poslucháči denne absolvovali lektorské cvičenia zo slovenčiny, ktoré viedli pre začiatočníkov dr. O. Kobelová, dr. M. Miškovičová, M. Rapošová, dr. H. Šabíková, M. Vajíčková, pre mierne pokročilých dr. J. Adamčáková, dr. D. Augustinská, dr. M. Fazekašová, dr. V. Štupáková, pre pokročilých dr. O. Sabolová. Kurz pre prekladateľov viedol dr. E. Kudlička, CSc., pre interpretov textu dr. J. Sabol, CSc.

Vedecká časť programu SAS sa ďalej realizovala pomocou prednášok. Bolo odprednášaných 37 prednášok z oblasti politicko-historickej, z oblasti národopisu, slovenskej literatúry, umenovedy, žurnalistiky, ekonómie. Z jazykovedy odznelo 16 prednášok. Prof. J. Mistrík hovoril o frekvencii a sémantike slova, doc. J. Mlacek o povrávkach, dr. Ľ. Dvonč o apelatívach propriálneho pôvodu v spisovnej slovenčine, dr. Š. Peciar o lexikografii, dr. M. Majtán

9 1977 v Olomouci.) Red. Š. Peciar — J. Popela. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 100—104.

Kategória zhody a odlišnosti v jazykovede. — In: K marxistické metodologii v jazykovědě. (Sborník referátů a diskusních příspěvků z celostátní konference uspořádané vědeckými kolegií ČSAV a SAV 7.—9. 9. 1977 v Olomouci.) Red. Š. Peciar — J. Popela. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s 155—156.

Vzťah spisovného jazyka k nespisovným útvarom národného jazyka. — In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 80—83.

Morfologické kategórie — elementy vnútornej formy slov slovenského jazyka. — In: Studia Academica Slovaca. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 255—265.

Dialektický a historický materializmus, základ vedeckého svetonázoru v predmete slovenský jazyk. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *25*, 1978/79, s. 225—229.

1980

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 8°. 225, [5] s. (spoluautor).

O zhodných a odlišných vlastnostiach terminologickej lexiky hornotrenčianskych drotárov. — In: Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 195—197.

Tajný jazyk vandrovných remeselníkov z bývalej Trenčianskej stolice. — In: Vlastivedný zborník Považia. 14. Red. M. Badík. Martin, Osveta 1980, s. 169—181, rus. res. s. 181—182, nem. res. s. 182.

Výskum vecných okruhov nárečovej lexiky. — In: Acta Facultatis Philosophicae. Jazykovedný zborník. 5. 1979. Dialektologický zborník. 1. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975. Red. L. Bartko et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 115—119.

Vyjadrovanie doplňujúcich modálnych a expresívnych významov v slovenskej vete. — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 203—206.

Modálno-expresívne odtienky významov viet v slovenčine. — In: Otázky slovanské syntaxe IV/2. Sborník sympozia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích. Brno 6.—9. září 1976. Red. M. Grepl. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1980, s. 109—112.

Niektoré druhy slovníkov slovenského jazyka. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *26*, 1979/80, s. 261—265.

Slovenskí vandrovní remeselníci a ich tajný jazyk. — Vlastivedný časopis, 29, 1980, s. 11—13.

1982

Zur Frage von Form und Inhalt im Wort. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 197—203.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v časopisoch: Slovenská reč, *44*, 1979 — *45*, 1980, č. 1—4 (člen red. rady).

Literatúra

J. Mistrík: K päťdesiatke Pavla Ondrusa. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 171—172.
J. Mistrík: Univ. prof. PhDr. Pavel Ondrus a jeho dielo. — In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 30. 1979. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. s. 5—9 (k 60. narodeninám).
Š Peciar: Za profesorom Pavlom Ondrusom. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 240—241.
Ondrus, Pavol. — In: Encyklopédia Slovenska. 4. Red. V. Hajko et al. Bratislava, Veda 1980, s. 201.
F. Kočiš: Ondrus Pavel. — Pyramída, *11*, 1982, s. 4040.

Zostavil *L. Dvonč*

Slovo i trud

Pod týmto názvom vyšiel roku 1976 zborník venovaný I. K. Bilodidovi k jeho sedemdesiatym narodeninám (Slovo i trud. Red. H. P. Jižakevič. Kyjev, Naukova dumka 1976. 210 s). V roku 1981 v septembri prišla z Kyjeva správa, že akademik I. K. Bilodid skonal v 76. roku života. Hoci spomínaný zborník vyšiel už pred niekoľkými rokmi, zaslúži si pozornosť nielen príležitostnú, lebo obsahuje príspevky s aktuálnou jazykovedno-spoločenskou problematikou.

Štúdie v zborníku sú zoskupené do štyroch okruhov: 1. Sociolingvistika, jazykové kontakty, 2. Štylistika, jazyková norma, 3. Súčasný stav ukrajinského a ruského jazyka a 4. Dejiny jazyka, etymológia.

V prvej časti je príspevok M. I. Isajeva *O základných termínoch a pojmoch jazykovej politiky a jazykového budovania.* Autor poukazuje na to, že významová náplň termínov *jazyková politika* a *jazykové budovanie* prešla v priebehu ich používania značnými zmenami. Termín *jazyková politika* vznikol a používal sa spočiatku v rade analogických termínov, ako *nacionálna politika, hospodárska politika* a i. Označoval sa ním jazykový aspekt straníckej a štátnej politiky a programu v národnostnej otázke. V 20. rokoch sa týmto termínom označovala mnohostranná činnosť sovietskych jazykovedcov pri tvorbe a zdokonaľovaní početných nových spisovných jazykov a ich písma. Táto činnosť umožnila vypracovať niektoré nové teoretické závery v jazykovede, napr. podrobiť kritike jednostranné chápanie jazyka ako imanentného javu. Jazykovou politikou sa v tomto období rozumelo cieľavedomé zasahovanie spoločnosti do živelného procesu jazykového vývinu a organizované usmerňovanie tohto procesu, teda to, čo sa v poslednom čase nazýva jazykovým budovaním. Zároveň sa už vtedy prejavovalo úsilie používať termín *jazykové budovanie* na označenie špecifických lingvistických otázok, bez zreteľa na sociolingvistické aspekty problémov. Aj termín *jazyková politika* sa v prácach niektorých jazykovedcov začal používať na označenie praktickej stránky jazykovednej činnosti, teda toho, čo sa vtedy nazývalo aj kultúra jazyka. V predvojnovom období upadol potom termín *jazyková politika* do zabudnutia a znova sa začal používať v os-

tatných dvoch desaťročiach, v období renesancie sociolingvistiky. Rozliční autori ho však používajú v rozličnom zmysle, preto sa objavujú pokusy o jeho presné definovanie. Sám autor navrhuje zahrnovať do pojmu *jazyková politika* teoretické otázky cieľavedomého pôsobenia na jazykový vývin. Cituje aj názor V. A. Avrorina, ktorý pokladá jazykovú politiku za organickú súčasť národnostnej politiky štátu, triedy alebo strany. Termínom *jazykové budovanie* by sa potom označovala praktická činnosť a konkrétne kroky, ktoré podnikajú odborníci pri realizácii jazykovej politiky. Obidva tieto termíny sa môžu zamieňať vtedy, keď nie je potrebné odlišovať teóriu od praxe aktívneho usmerňovania jazykového vývinu. Autor ďalej podčiarkuje, že jazykové budovanie ako prax aktívneho regulujúceho pôsobenia na proces jazykového vývinu má trvalý charakter, hoci sa časom môže meniť intenzívnosť a zameranie jeho pôsobenia. Odborníci však nemôžu prerušiť zasahovanie do vývinu jazykov, nemôžu ich nechať napospas imanentnej evolúcii.

Uvedená významová náplň termínu *jazyková politika* má všeobecnejšiu platnosť a je iste prijateľná aj pre naše pomery. Termín *jazykové budovanie* sa v našich podmienkach nepoužíva, jeho významová náplň (aplikovaná v zúženom rozsahu na naše podmienky) sa dá zahrnúť do širšie chápaného pojmu *jazyková kultúra.*

Autor ďalej venuje pozornosť termínom *jazyk medzinacionálneho dorozumievania* a *štátny jazyk,* ktoré sa v odbornej literatúre často zamieňajú. V ZSSR sa z objektívnych dôvodov stala ruština jazykom medzinacionálneho dorozumievania, t. j. spoločným prostriedkom výmeny informácií medzi rozličnými národmi a národnosťami. V tejto úlohe je ruština jedným z rovnoprávnych jazykov, ktorý nemá nijaké právne výhody oproti iným jazykom. Niečo iné je *štátny jazyk,* ktorý sa v mnohonárodnostnom štáte vyhlasuje za povinný. A práve moment prinútenia protirečí princípom leninskej národnostno-jazykovej politiky. Preto nie je správne, ak sa v sovietskej jazykovednej a sociolingvistickej literatúre označuje ruština alebo nejaký iný jazyk v rámci zväzových republík za štátny jazyk (napr. v prácach Formirovanije socialističeskich nacij v SSSR. Moskva 1962, s. 252; Jazyki narodov SSSR. 1. Moskva 1966, s. 455 a i.).

Podľa M. I. Isajeva niet jednoty ani v chápaní termínu *druhý materinský jazyk,* ako nazývajú ruštinu príslušníci mnohých národov a národností Sovietskeho zväzu. Niektorí jazykovedci majú výhrady k terminologickej platnosti tohto spojenia, poukazujúc na to, že týmto termínom by sa mal označovať rovnaký stupeň ovládania obidvoch jazykov pri bilingvizme. M. I. Isajev však pripomína, že táto námietka platí len pri čisto lingvistickom chápaní bilingvizmu, zatiaľ čo zo sociolingvistického hľadiska sa za rozhodujúcu pokladá úloha druhého jazyka v živote celého národa, nielen v živote jednotlivcov. Podľa tohto kritéria existujú rozličné typy bilingvizmu v ZSSR. Podľa autora možno spojenie *druhý materinský jazyk* pokladať za termín, ktorý predstavuje istý prechodný pojem medzi termínmi *materinský jazyk* a *cudzí jazyk* a dobre vystihuje úlohu ruského jazyka v živote príslušníkov početných národov a národností Sovietskeho zväzu. Nejde tu o protiklad medzi dvoma jazykmi; každý z nich má svoje špecifické miesto, svoje špecifické funkcie.

V štúdii J. F. Anderša *O česko-ukrajinských jazykových vzťahoch v najstarších časoch* sa hovorí a priateľských vzťahoch Čechov a východných Slovanov, ktoré siahajú do obdobia Kyjevskej Rusi, ako to možno doložiť niekto-

rými údajmi z letopisov. Existovali kontakty osobné, politické, obchodné i kultúrne. V tom čase sa dostávajú do tejto časti Ruska viaceré náboženské pamiatky českého pôvodu. Medzi také patria podľa autora aj panónske legendy. Vplyv českých listín na jazyk ukrajinských listín sa datuje už od 14. storočia, ako na to poukázal vo svojich prácach český historik J. Macůrek. Autor na konkrétnych príkladoch ukazuje vplyv češtiny najmä na jazyk ukrajinských administratívnych písomností, podčiarkuje významnú úlohu češtiny pri formovaní spisovného jazyka ukrajinskej národnosti.

Teoreticky podnetné a materiálovo bohato fundované sú i ďalšie príspevky v tejto časti zborníka (o problémoch vzájomného pôsobenia jazykov píše N. G. Korleťanu a T. B. Lukinova, na tému *Niektoré problémy jazykovedy v období vedecko-technickej revolúcie* píše V. S. Perebyjnis).

Druhú časť zborníka (Štylistika, jazyková norma) uvádza príspevok F. P. Filina *Poznámky k jazykovej norme*. Autor súhlasí s názorom B. Havránka, že treba rozlišovať normu ako objektívnu kategóriu, ktorá existuje v jazyku nezávisle od lingvistických názorov, a kodifikáciu, ktorá znamená aktívne zasahovanie spoločnosti alebo jednotlivých jej predstaviteľov do realizácie normy. V najširšom zmysle možno podľa autora povedať, že sám jazyk je norma; čo neexistuje v norme, v jej systéme alebo štruktúre, je narušením normy a sťažuje alebo aj znemožňuje dorozumievanie. Tak ako existuje vedomie (uvedomovanie si) normy, existujú aj odchýlky od nej (dobre to možno pozorovať napr. pri nárečových výskumoch). Popri norme v širokom zmysle (týka sa celého systému jazyka, nárečia a pod.) existuje aj norma v užšom chápaní. Jej základom je intuitívne alebo uvedomované hodnotenie toho, čo je v jazykovej jednotke viac-menej ustálené, všeobecne prijímané, alebo neobvyklé, záväzné alebo nezáväzné. V predpísomnom období existoval popri bežne hovorenom jazyku i jazyk folklóru, ďalej zárodky profesionálnych dialektov, systém nábožensko-obradových termínov a pod. So vznikom písma sa situácia podstatne mení. Bohoslužobný cirkevnoslovanský jazyk, ktorého základom je staroslovienčina (u južných, východných, čiastočne aj u západných Slovanov), nebol pravdaže polyvalentný, nemohol slúžiť všetkým potrebám spoločnosti. Spisovný jazyk sa stáva polyvalentným až v období existencie národa. V prednárodnom období nebolo spisovných jazykov v dnešnom zmysle slova. Prelomovým obdobím v dejinách spisovnej ruštiny je 18. storočie a završením celého historického procesu je tvorba A. S. Puškina. So vznikom jednotného polyvalentného spisovného jazyka v písanej i hovorenej podobe vzniká i nový systém noriem. Rešpektuje sa autorita spisovných noriem. Ľudové, nárečové a iné prvky dostávajú v spisovnom kontexte novú kvalitu — štylistickú príznakovosť. Autor v zásade súhlasí s V. A. Ickovičom, ktorý delí normy na systémové (to, čo môže existovať v jazyku a byť zrozumiteľným) a štruktúrne (to, čo reálne existuje, je realizáciou systému). Popri nich vznikajú normy štylistické a žánrové. Všetky tvoria pružný, nie raz navždy daný systém, ktorého základom je všeobecne záväzná, neutrálna vrstva jazyka.

V štúdii *Vzťah funkčných a expresívnych jazykových štýlov* V. M. Rusanivs'kyj vychádza zo zistenia, že jazyk ako nástroj ľudského dorozumievania slúži ako prostriedok intelektuálnej a emocionálnej informácie. Vo vývine jazyka sa obidve tieto informatívne roviny ustavične preplietajú. So vznikom písaného jazyka vzniká protiklad medzi ľudovým hovoreným jazykom ako spisovne nevypracovaným a písaným spisovným jazykom, ktorý má vypraco-

vané isté jazykové štruktúry pre rozličné štýly. V časoch, keď ovládanie písaného spisovného jazyka bolo privilégiom úzkej vrstvy ľudí, existoval, pochopiteľne, veľký rozdiel medzi spisovným a hovoreným ľudovým jazykom. V období renesancie však preniká hovorená ľudová reč do literatúry. Už Dante chápe vzťah latinčiny a taliančiny ako vzťah vysokého a nižšieho spôsobu vyjadrovania, t. j. chápe obidva jazyky ako rozličné „štýly" jedného spisovného jazyka, usiluje sa o ich zbližovanie a organické vzájomné doplňovanie. Ako pomer vyššieho a nižšieho spôsobu vyjadrovania sa chápe časom i vzájomný vzťah staroslovienčiny a praruštiny, neskôr staroslovienčiny (cirkevnej slovančiny) a staroruštiny, starobieloruštiny a staroukrajinčiny, latinčiny a staropoľštiny a pod. Tu sa teda (v slovanských krajinách) štýly písomno-knižnej literatúry v prednárodnom období opierali o štruktúrne prvky cudzieho jazyka. Delenie štýlov na vysoký, stredný a nízky je známe v poetike Kyjevsko-mohyľanského kolégia, rozpracované bolo neskôr v prácach M. V. Lomonosova. Zatiaľ čo v 16.—18. storočí spomínaným trom štýlom zodpovedali zhruba tri rozličné jazykové systémy, od čias I. Kotľarevského základom týchto expresívnych štýlov je jednotný celonárodný spisovný jazyk. Autor ďalej vysvetľuje, že expresívny štýl má za úlohu vyvolávať u človeka istý komplex pocitov (slávnostnú alebo lyrickú náladu, entuziazmus a pod.), zatiaľ čo funkčný štýl sa vypracúva v istej oblasti spoločenskej činnosti a slúži na uspokojovanie potrieb bežného dorozumievania, ďalej pri rozvoji umenia, vedy, právnych vzťahov, výroby atď. V spisovnom jazyku existuje ustavičné vzájomné pôsobenie štýlov. Vo väčšine funkčných štýlov existujú aj ich ústne varianty. Umelecký štýl existuje v písanej podobe, súvisí so všetkými štýlmi spisovného jazyka i s jazykom folklóru, ktorý sa niekedy pokladá za osobitný štýl. Popri umeleckom štýle, ktorý má osobitné postavenie, rozoznáva autor tieto ďalšie funkčné štýly v spisovnej ukrajinčine: administratívny, vedecký (odborný) a štýl masových informácií, ktorý má dva varianty (podštýly): informatívny a publicistický. Úloha štýlu masových informácií ustavične vzrastá. Podobne ako v umeleckom štýle využívajú sa aj tu všetky prostriedky expresívnosti — vysoké (slávnostné), stredné (neutrálne) i nižšie. Publicistický variant štýlu masových informácií sa opiera predovšetkým o neutrálnu lexiku hovorenej reči, ale využíva aj prostriedky umeleckého, odborného a administratívneho štýlu, informatívny variant využíva najmä prostriedky odborného a administratívneho štýlu Cenné sú autorove výklady o historickom vývine jednotlivých štýlov v predspisovnom i spisovnom období ukrajinského jazyka i o tendenciách vývinu štýlov v súčasnej spisovnej ukrajinčine.

V tejto časti je aj príspevok L. L. H u m e c' k e j *Z historickej štylistiky ukrajinského jazyka.* Autorka si tu všíma jednu charakteristickú vlastnosť jazyka staroukrajinských administratívno-právnych písomností (14.—15. stor.), tzv štylistickú intenzifikáciu — podčiarkovanie, zdôrazňovanie povedaného pomocou hromadenia synoným: k jadrovému slovu, ktoré sa má zdôrazniť, sa pridávajú jedno, dve, niekedy aj viaceré synonymá. Tieto synonymá do istej miery súčasne plnia aj vysvetľovaciu funkciu, keď sa napr. bližšie objasňuje význam prevzatého termínu. Niekedy takét hromadenie synoným pôsobí ako štylistický ornament, pridáva textu nadnesené, slávnostné zafarbenie. V zásade tu však ide o intenzifikáciu sémantiky slova a vyjadrenia vôbec. Sú to dvojice alebo rady blízkoznačných alebo rovnoznačných (tautonymných) výrazov i čiastkových synoným. Niekedy ide len o kontextové synonymá. Jedným z dvojíce

synoným je často prevzaté slovo. Osobitne sa tu poukazuje na také synonymné dvojice, v ktorých prvý člen vyjadruje všeobecný pojem a druhý člen ho konkretizuje. V závere autorka poukazuje na to, že tento spôsob štylistickej intenzifikácie sa dostal do staroukrajinských listín zo starej češtiny; právne dokumenty sa v Čechách písali už v 14. storočí živým českým jazykom, zatiaľ čo v Poľsku sa v tých časoch písali po latinsky. Tu, pravda, treba pripomenúť, že uvedený štylistický prostriedok, ktorým sa dosahovala najmä charakteristická ozdobnosť prejavu, poznáme dobre aj z latinských písomností tých čias a nebol obmedzený len na administratívno-právne písomnosti. Ináč výklady autorky sa v mnohom až prekvapujúco prekrývajú s našimi zisteniami publikovanými už v roku 1968 (O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. Slavica Slovaca, *3, 1968*, 333—352). Problematike našich vzťahov k východoslovanskej oblasti bude treba venovať väčšiu pozornosť ako doteraz, skúmať ich prehĺbenejšie a komplexnejšie aj z historického hľadiska.

Pozornosť si zasluhujú aj ostatné príspevky tejto časti zborníka (V. G. Kostomarov, *Štylistika a paralingvistika;* V. I. Kononenko, *Štylistický aspekt syntaxe;* príspevky T. K. Čertoryzkej, M. M. Pylynského a J. L. Bulachovskej o jazyku spisovateľov). V 3. časti sú jazykovo-spoločensky aktuálne príspevky L. S. Palamarčuka, I. F. Protčenka i J. D. Dešerijeva týkajúce sa problematiky súčasného jazyka (tu je aj príspevok A. J. Bahmutovej o intonácii). Dobrú teoretickú i metodologickú úroveň majú aj príspevky 4. časti, vychádzajúce z bohatého dokladového materiálu (medzi inými je tu príspevok A. P. Hryščenka *Štruktúrno-významové osobitosti privlastňovacích prídavných mien).*

J. Doruľa

Tretí zväzok Atlasu slovenských nárečí

V čase po druhej svetovej vojne jednou z najdôležitejších úloh slovenskej jazykovedy sa stal výskum slovenských nárečí pre Atlas slovenského jazyka. Na tento cieľ sa už v rokoch 1947—1961 robil hláskoslovný a tvaroslovný výskum vo všetkých obciach na Slovensku (okrem obcí na slovensko-maďarskom pohraničí), a to podľa dotazníka, ktorý pripravil E. Pauliny a J. Štolc. Na základe tohto výskumu sa spracoval prvý zväzok Atlasu slovenského jazyka (1968) pod vedením J. Štolca. V r. 1981 vyšli druhý a tretí zväzok Atlasu slovenského jazyka. Druhý zväzok spracoval J. Štolc, na príprave tohto zväzku však participovali aj iní pracovníci nárečového oddelenia JÚĽŠ SAV, najmä pri excerpovaní materiálu na mapy a pri konečnej úprave kartografických elaborátov do tlače. Tretí zväzok spracoval F. Buffa (*Atlas slovenského jazyka.* Zv. 3. Tvorenie slov. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1981. 422 s. Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazník — indexy. Bratislava, Veda 1978. 248 s.).

O slovenských nárečiach sa často konštatovalo, že sa výrazne členia a že ich bohatú diferenciáciu z hláskového a tvaroslovného hľadiska možno porovnávať iba s členitosťou nárečí na Balkáne. Toto tvrdenie vychádzalo však iba z poznania hláskoslovnej a tvaroslovnej diferenciácie, lebo slovenské nárečia boli naj-

viac prebádané z fonetického a morfologického hľadiska. Slovotvorné osobitosti sa z celoslovenského aspektu neskúmali, a práve preto bolo zaujímavé ich spracovať metódou lingvistickej geografie. Práce na tejto úlohe však neboli také jednoduché, ako by sa na prvý pohľad zdalo. F. Buffa, autor slovotvornej časti atlasu, sa stretával už pri slovotvornom výskume s viacerými ťažkosťami, ktoré súviseli s tým, že slovenská dialektológia sa dovtedy slovotvornými otázkami zaoberala iba okrajovo. Jednou zo základných podmienok slovotvornej problematiky slovenských nárečí bolo zostaviť taký dotazník, pomocou ktorého by sa jazykovozemepisnými metódami dali zachytiť rozdiely pri tvorení slov na celom území Slovenska. Do dotazníka sa mali zaradiť iba otázky na jazykovozemepisne diferencované javy a otázky na také javy, ktoré by sa dali spracovať aj kartograficky.

F. Buffa túto úlohu zvládol úspešne. Už r. 1964 vyšiel *Dotazník pre výskum slovenských nárečí II*, do ktorého zaradil 592 otázok na slovotvorné osobitosti slovenských nárečí. Výskum sa vykonával v r. 1965—1970 v sieti bodov, ktorá sa stanovila pre prvý zväzok atlasu. Materiál zozbieraný v rámci tejto akcie bol napokon podkladom aj pre spracovanie tretieho zväzku. V *Atlase slovenského jazyka III* sa zužitkoval materiál, ktorý sa získal pomocou tohto dotazníka. Iba v menšej miere sa použil aj slovotvorný materiál z iných dotazníkov, a to najmä z dotazníka pre výskum hláskoslovia a tvaroslovia i z materiálu pre lexikálnu časť atlasu. Zásluhou F. Buffu sa z celého územia Slovenska získal obsiahly materiál zo slovotvornej problematiky, ktorý poskytuje i keď nie celkom úplný, ale predsa len dostačujúci pohľad na slovotvornú diferenciáciu slovenských nárečí. S cieľom podať čo najvýstižnejší obraz o slovotvornej členitosti slovenských nárečí autor do tohto zväzku zaradil 354 analytických a 52 syntetických javových máp. Rozsah spracovaných slov je však väčší, lebo 31 slov sa predstavuje na mape ako druhý jav a 110 slov sa prikomentúva k iným mapám, a tak sa v tejto slovotvornej časti spracúva až 495 slovotvorne diferencovaných slov.

Pri hodnotení slovotvornej časti Atlasu slovenského jazyka III si osobitnú pozornosť zasluhuje kartografické spracovanie materiálu, t. j. mapová časť, ktorá je napokon jadrom takéhoto diela. Ako je známe, jazykový materiál získaný nárečovým výskumom sa na mapách najčastejšie zaznamenáva dvojako: pomocou nápisov (jednoduché prenesenie údajov na mapy) alebo sa jazyková situácia zobrazuje pomocou znakov (symbolov), pričom sa využívajú plošné geometrické figúry i lineárne geometrické znaky (izoglosy, izomorfy, izolexy, izosyntagmy). Možné sú však ešte aj iné postupy, najmä kombinácia plošných konfigurácií s izoglosami i s nápisovou technikou.

F. Buffa nadviazal na metódu, ktorá sa v súčasnej jazykovede využíva a ktorá sa už uplatnila pri spracovaní prvého zväzku, t. j. aj v tomto zväzku sa nárečová diferenciácia znázorňuje pomocou znakov či figúr alebo symbolov. Tento pracovný postup vyplýva aj z charakteru explorátoského programu zameraného na výskum nárečí vo vybratých bodoch. Získaný materiál sa napokon kartograficky spracúva metódou, ktorá je s ohľadom na zozbieraný materiál najvhodnejšia. Autor v celej práci uplatnil najmä tzv. analytický spôsob mapovania, t. j. na jednej mape sa zobrazuje vždy iný jav, resp. kartograficky sa spracúva iba diferenciácia jedného slova. V niektorých prípadoch sa však pomocou izoglosy (izomorfy) „ohraničuje" aj geografické rozšírenie iného približne rovnakého javu, najmä vtedy, keď ho možno vymedziť pre minimálnu členitosť po-

mocou lineárneho znaku. Takto sa prikomentúvajú k základným heslám zobrazeným symbolmi aj iné slová bez toho, že by sa jednotlivé mapy stali menej prehľadnými.

Tretí diel atlasu má v pravom zmysle slova priekopnícky charakter. Kartograficky spracovaný materiál svedčí o tom, že členenie istých slovotvorných zvláštností prebieha paralelne s diferenciáciou hláskových i morfologických javov. Slovotvorný materiál poukazuje napr. na viaceré prípady, ktoré sa zhodujú s rozšírením nárečových zvláštností charakteristických pre stredné, západné i východné Slovensko. Na takéto členenie nás upozorňujú napr. aj podoby strsl. *spachtoš*, zsl. *spáč*, vsl. *spioch/spuch* (mapa č. 7); alebo strsl. *krm*, zsl. *kŕma*, vsl. *krmivo* (mapa č. 26).

Tak ako napr. v oblasti lexiky, aj pri tvorení slov sa vyskytuje členenie, ktoré utvára dva areály s väčším i menším rozsahom. Pri takomto členení, ktoré je z hľadiska jazykového zemepisu minimálne, sa zvyčajne vydeľuje jeden z väčších celkov a utvára sa protiklad k menšiemu celku (porov. napr. strsl. a zsl. *srnec*, vsl. *sarňak* — mapa č. 116; strsl. a zsl. *vrabec*, vsl. *vrabeľ* — mapa č. 235).

Charakter slovotvorného materiálu je však rozmanitý. F. Buffa prináša doklady nielen na minimálnu, ale aj na maximálnu diferenciáciu sufixov. Najvýraznejšie je členenie expresív, ale aj pri nocionálnych slovách je neraz značná diferencovanosť.

Kartografické elaboráty majú — ako v ktoromkoľvek inom atlase — rozmanitý charakter. V Atlase slovenského jazyka III však predsa len prekvapuje relatívne značnejší „rozptyl" mapových javov a akoby aj nedostatok pevnejšie sa utvárajúcich areálov. Niektoré javy príznačné pre istú zemepisnú oblasť prenikajú neraz hlboko do susedného územia. Na jednotlivých mapách sa neutvárajú také výrazné areály (stredoslovenské a západoslovenské), ako sa zistili napr. v oblasti hláskoslovia, morfológie alebo lexiky. Výnimkou je východoslovenské územie, ktoré sa aj zo slovotvorného aspektu vydeľuje od stredného Slovenska výraznejšie ako napr. západoslovenské nárečia od strednej slovenčiny. Je to však podmienené samotným charakterom slovotvornej problematiky v nárečiach, ako aj silným pôsobením nivelizačných tendencií v čase po druhej svetovej vojne. Zmenené spoločenské pomery mali silnejší vplyv v oblasti slovnej zásoby než na oblasť hláskoslovia a tvaroslovia. Preto pri tvorení slov vznikali dublety častejšie ako v iných rovinách jazyka. Autor zistenú rozkolísanosť zaznamenal aj kartograficky, a to tak, že k základnému znaku pridáva vedľajší symbol v zmenšenej podobe. Tento znak môže poukazovať na archaickosť istého javu i na zásah novších činiteľov do vývinu nárečí.

Podľa F. Buffu sa nárečová diferenciácia v oblasti tvorenia slov týka 1. nerovnakého výskytu odvodených slov, 2. rozličného spôsobu odvodzovania, 3. nerovnakého výskytu slovotvorných typov, 4. rozličného zastúpenia jednotlivých slovotvorných typov v istých nárečových jednotkách. F. Buffa zistil, že najčastejšími slovotvornými prostriedkami v nárečiach sú afixy, t. j. morfémy pripájané k slovotvornému základu. V sufixoch sa prejavuje väčšia diferenciácia než v prefixoch. Tak napr. rozmanité sufixálne zakončenie má slovo na pomenovanie dvojčeniec (mapa č. 125), a to *dvoj-ičky (dvoj-ačke), dvoj-ki, dvoj-čatá (dvoj-četá, dvojí-šätá), dvoj-čence, dvoj-ňeta (dvoj-ňata)*. Zároveň sa slovo môže aj lexikálne diferencovať; známy je aj názov *bližňatá (blizniaci, bližnaki)*. Autor spracúva lexikálne zvláštnosti buď na mapkách pomocou osobitných znakov, alebo ich uvádza iba v komentári. Názov pre istú reáliu môže mať aj rozličné

prefixálne podoby. Tak napr. zvyšok ovocia po jeho ohryzení sa na území Slovenska pomenúva názvami ako *o-hrizok, ob-hrizok, o-hriska, vi-hriska, pere-hryska* (v nárečiach ukrajinskej proveniencie). V takýchto a podobných prípadoch autor správne kladie dôraz na členenie obidvoch afixov a kartograficky ich spracúva tak, aby mapa bola čo najprehľadnejšia.

Pri spracovaní atlasu F. Buffa využil aj možnosť podať obraz o afixálnej diferenciácii pomocou syntetických máp. Výsledky takto spracovaného materiálu sú pozoruhodné a z hľadiska súčasnej slovenskej dialektológie novátorské. Autor atlasu tieto zhrnujúce mapy spracúva pomocou symbolov (v prvom zväzku sa na tento cieľ využili izoglosy) s tým cieľom, aby sa po analytickom kartografickom postupe uplatnil aj syntetický prístup, ktorý zdanlivo sa vyskytujúcu „chaotickosť" usmerňuje a zároveň aj poukazuje na spoločné črty istej skupiny slov. Tak napr. pri slove *hlaváň* sa stretávame s relatívne značnou sufixálnou členitosťou; v legende sa uvádzajú ako základné podoby slová *hlaváň, hlaván, hlavčuon, hlavaj, huavál, hlaváč, hlavoš, hlavčoš* a napokon aj *tvrdohlavec* a *zavzati* (mapa č. 83). Hlásková a slovotvorná členitosť slova *hlaváň* v slovenských nárečiach je značná, pričom jednotlivé znenia ani neutvárajú výraznejšie a súvislé areály. Syntetická mapa na sufixy *-áň/-án* (mapa č. 75) nám však presvedčivo ukazuje, že podoby s týmito príponami sú príznačné pre stredné a západné Slovensko, kde utvárajú súvislý nárečový areál. Tieto súhrnné mapy majú v slovotvornej časti atlasu osobitný význam, lebo názorne poukazujú na derivačné postupy. Z tohto hľadiska je výrazné najmä východoslovenské územie.

Zhrnujúce mapy v slovotvornej časti Atlasu slovenského jazyka sú osobitne závažné, lebo práve ony pre vymedziteľný počet afixov najpresvedčivejšie poukazujú na spájateľnosť istých javov.

Súhrnné mapy zreteľne poukazujú aj na vzájomnú súvislosť slov utvorených spoločnými príponami a zároveň signalizujú vzťah istých javov k iným slovanským jazykom. Názorným dokladom sú napr. viaceré slová na *-ica*, ktoré na území Slovenska utvárajú výrazný zväzok izoglos oddeľujúcich východoslovenskú oblasť od stredoslovenského a západoslovenského územia. Na základe kartografického spracovania niektorých slov na *-ica* sa zistilo, že cez naše územie prechádza dôležitá deliaca izoglosa (skôr azda izoforma), ktorá vydeľuje jazyky s produktívnejším využitím sufixu *-ica* (slovenčina, čeština, juhoslovanské jazyky s macedónčinou a bulharčinou) od jazykov s menej produktívnym využitím tohto sufixu a jeho nahrádzaním sufixom *-ka* (v poľštine, ukrajinčine a ruštine). Na tento jav poukázal už F. Buffa na inom mieste. Vhodným príkladom na členitosť sufixov *-ica/-ka* je názov pre veverícu (Sciurus). Z mapy č. 238 sa dozvedáme, že pre stredoslovenské nárečia je charakteristický názov *veverica* a na západnom Slovensku skôr *veverička* popri *veverica*, vo východoslovenských nárečiach máme už podoby s príponou *-ka (veverka, vevirka, vivirka)*. Znenia s príponou *-ica* sú rozšírené v slovanských jazykoch na Balkáne (porov. slovin. *veverica*, srb. chorv. *vjeverica*, mac. *ververica*, bulh. *katerica*), v ostatných jazykoch prevládajú podoby s príponou *-ka* (porov. čes. *veverka*, poľ. *wiewiorka*, ukr. *vyvirka* i *belka*, bielorus. *voverka* i *babirka*, rus. *belka*).

Poznatky o slovotvornom členení slovenských nárečí majú význam pre štúdium dejín nášho jazyka a vývinu jazykovej diferenciácie našej spoločnosti, zároveň však poukazujú na vzťah slovenčiny k iným slovanským jazykom. Zaujímavé sú aj údaje o rozšírení istých javov na menšej oblasti, lebo práve tieto

mikroareály môžu poukazovať na ich súvislosť s inými slovenskými nárečiami i nárečiami v iných slovanských jazykoch.

Atlas slovenského jazyka III je záslužné dielo. Obsahuje bohatý nárečový materiál spracovaný na vysokej odbornej úrovni a prináša aj nový obraz o členitosti slovenských nárečí zo slovotvorného hľadiska. Zdôrazniť treba aj dokumentárnu hodnotu tohto diela. Slovenské nárečia podliehajú tlaku spisovného jazyka aj zo slovotvorného hľadiska, a tak tento zväzok Atlasu slovenského jazyka bude neskôr vhodným podkladom na porovnávanie staršieho stavu so stavom, ktorý už bude výsledkom terajších i budúcich rokov.

A. Habovštiak

Oznam redakcie. — Výbor Slovenského literárneho fondu na základe odporúčania redakcie Slovenskej reči udelil v r. 1982 6 prémií za štúdie a články v časopise Slovenská reč.

Prémiu vo výške 500.— Kčs dostali autori týchto príspevkov: J. R. Nižnanský, *Územné rozloženie niektorých vinohradníckych termínov* (s. 23—32); M. Pisárčiková, *Knižné slová v slovenčine* (s. 84—92); J. Mlacek, *Vývin frazeologických aktualizácií v slovenčine* (s. 139—144); J. Matejčík, *Postavenie a úlohy onomastiky v systéme spoločenských vied* (s. 193—203); F. Kočiš, *Na 65. výročie Veľkého októbra a 60. výročie vzniku ZSSR* (s. 257—260) S. Ondrejovič, *Zo sémantickej problematiky konverzných slovies požičať — požičať si* (s. 341—348).

Redakcia Slovenskej reči si vysoko váži rozhodnutie výboru Slovenského literárneho fondu podporiť a stimulovať publikačnú činnosť v časopise Slovenská reč a ďakuje za podporu a spoluprácu.

ROZLIČNOSTI

Anestézia — anesteziológia. — V Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 115) sa zaznamenáva podstatné meno cudzieho (gréckeho) pôvodu *anestéza.* Táto podoba sa uvádza už aj v Pravidlách z r. 1940 (s. 131). Podoba *anestéza* je aj v Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 33), v Česko-slovenskom slovníku (1979, s. 19) a v Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti od Á. Kráľa (1979, s. 35). Aj autori Slovníka cudzích slov (3. vyd., 1970, s. 81) uvádzajú podobu *anestéza,* ale najnovší Slovník cudzích slov, ktorého autorkami sú M. Ivanová-Šalingová a Z. Maníková, má podobu *anestézia* (1979, s. 69). Argumenty za používanie podoby *anestézia,* nie *anestéza* uviedol dávnejšie Š. Horváth (Tvorenie termínov typu *praxeológia* a *kineziológia.* Kultúra slova, *11,* 1977, s. 304—306). Od slova *aisthēsis* sa v gréčtine utvorilo predponou *a-,* vlastne jej variantom *an-,* slovo *anaisthēsia* (nie *anaisthēsis,* ako by sme očakávali podľa podoby *aisthēsis*), a tak podoba *anestéza* by bola podľa autora odôvodnená iba v tom prípade, keby sa bola v gréčtine utvorila forma *anaisthēsis.* Keďže je tu podoba *anaisthēsia,* tento termín, resp. jeho ekvivalent môže v slovenčine správne znieť iba ako *anestézia.* Okrem tohto argumentu v prospech podoby na *-ia,* ktorý sa opiera o pôvodnú podobu slova v gréčtine, Š. Horváth spomína ďalší argument. Okrem slovenčiny ostatné jazyky používajú podobu na *-ia.* Uvádza stav v češtine, kde je *anestesie* alebo *anestézie,* ďalej stav v ostatných slovanských jazykoch, ako aj v angličtine, vo francúzštine, v nemčine, taliančine a v maďarčine. Pretože ide o internacionálne slovo, tento moment treba rešpektovať. Slovo *anestézia* patrí podľa autora do tej istej skupiny slov ako *história, gónia, epidémia, alergia* atď. Ide o termíny z lekárskej oblasti, teda z tej istej oblasti, do ktorej patrí aj slovo *anestéza/anestézia.* A takýchto slov na *-ia* z oblasti medicíny by sme mohli uvádzať aj viac, napr. *chirurgia, fóbia, ektómia, kardia.* Tie môžu vyvíjať tlak na používanie podoby na *-ia,* najmä ak ide o slová, ktoré sú hláskoslovne dosť blízke. Z toho vychodí, že by sme mali prijať návrh Š. Horvátha na používanie podoby *anestézia* namiesto *anestéza.* Osamotenosť podoby *anestéza* sa vypukle javí napr. v Česko-slovenskom slovníku, keď stojí ako ekvivalent českej podoby *anestesie/anestézie.* Tento rozdiel je zbytočný a treba ho odstrániť kodifikovaním podoby *anestézia* aj v slovenčine, ako sa to už stalo v najnovšom Slovníku cudzích slov.

S tým, či prijmeme podobu *anestéza* alebo *anestézia,* súvisia aj ďalšie deriváty. Ide tu o podobu slov na *-lógia* a *-lóg.* V príručkách, ktoré uvádzajú podobu *anestéza,* sa, prirodzene, uvádzajú aj podoby *anestézológ, anestézológia;* najnovší Slovník cudzích slov však zaznamenáva slová *anestéziológ* a *anestéziológia.* O podobách s *i* hovorí Š. Horváth takto: „Ak platí pravidlo, že keď hláska *i* je v základe cudzieho slova, má sa zachovať aj v odvodených slovách, čiže ak máme odvodeniny *historiografia, kardiológia, etiológia* (náuka o príčinách chorôb), *goniometria, epidemiológia, alergiológia* atď., musíme mať aj *anesteziológiu*" (s. 305). S týmto náhľadom súhlasíme.

Zároveň sa tu však vynára ďalší problém. Š. Horváth odporúča používať podobu *anesteziológia* s krátkym *e,* naproti tomu Slovník cudzích slov uvádza podobu *anestéziológia* s dlhým *é.* Ktorej podobe máme dať prednosť? Medzi

slovami, ktoré Š. Horváth vyššie cituje, je aj slovo *historiografia*, ktoré súvisí so slovom *história*. Toto slovo sa píše s dlhým *ó*, ale v zložení *historiografia* je už krátke *o*. Š. Horváth ďalej uvádza slovo *goniometria*, ktoré súvisí so slovom *gónia*. Tu je rovnaké striedanie samohlások *ó/o*. Podobná situácia je v dvojici slov *epidémia — epidemiológia*. Vo všetkých týchto prípadoch ide o striedanie dlhého vokálu s krátkym vokálom. Podobný stav je aj v niektorých iných prípadoch. Popri slove *parémia* sa v spisovnej slovenčine používa slovo *paremiológia*. K slovu *baktéria* s dlhým *é* patria výrazy *bakteriológ* a *bakteriológia* s krátkym *e*. Treba však konštatovať, že niekedy sa dĺžka zachováva, napr. popri slove *komédia* s dlhým *é* je slovo *komédiograf*, v ktorom je dlhé *é*. V najnovšom Slovníku cudzích slov sa zaznamenáva aj výraz *scénioskop*, v ktorom je *é* rovnako ako v slove *scéna*. Podoba *scénioskop* nám inak nie je úplne jasná, lebo v iných slovách, ktoré súvisia so slovom *scéna*, nebýva *io*, ale *o*, napr. *scénofóbia, scénografia, scénosled* (zaznamenáva Slovník spisovného jazyka českého III, 1966, s. 271, ale v slovenčine by tiež bola rovnaká podoba), takže by sme očakávali podobu *scénoskop*. Vo väčšine prípadov však, ako vidieť z príkladov, pri tvorení zložených slov nastáva v prvej časti zloženiny krátenie samohlásky.

V prospech podôb *anesteziológia* a *anesteziológ* s krátkym *e* hovorí najmä stav pri slovách *epidemiológia* a *epidemiológ*. Ide o slová z tej istej oblasti, z oblasti medicíny. Tak ako slovo *epidémia* s koncovým *-ia* podporuje používanie podoby *anestézia* s rovnakým zakončením, rovnako aj slová *epidemiológia* a *epidemiológ* s krátkym *e* podporujú používanie slov *anesteziológia* a *anesteziológ* s krátkym *e*. V prospech tohto stavu hovoria aj podoby *baktéria* s dlhým *é* oproti *bakteriológia* a *bakteriológ* s krátkym *e*. Ako vidieť, sú tu isté formálne (hláskoslovné) aj významové súvzťažnosti, ktoré podporujú používanie podôb *anestézia, anesteziológia* a *anesteziológ* v spisovnej slovenčine. Odporúčame preto, aby v našom spisovnom jazyku boli kodifikované tieto podoby. Nesúhlasíme s doterajším stavom, keď sa používajú podoby *anestéza, anestézológ, anestézológia, anestézologický* a keď podoba *anestézia* sa výslovne označuje ako nesprávna (Slovenské stomatologické názvoslovie. Kultúra slova, 7, 1973, s. 169). A konečne treba uviesť, že aj namiesto slovnej podoby *anestézovať*, ktorá sa uvádza v tomto názvosloví (s. 170) a aj v Slovníku cudzích slov (s. 69), by sme mali používať podobu *anesteziovať* (s *io* a s krátkym *e*), obdobne, ako používame v spisovnej slovenčine podobu *porciovať*, nie *porcovať*.

L. Dvonč

Cigája — G. pl. cigájí, nie cigáj. — V Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 169) sa pri hesle *cigája* (druh ovce s jemnou vlnou) uvádza tvar G. pl. v podobe *cigáj*. Aj v Príručke slovenského pravopisu pre školy (1. vyd. 1973, s. 191) sa pri hesle *cigája* uvádza tvar G pl. s nulovou pádovou príponou: *cigáj*. Naproti tomu v Zaunerovej Praktickej príručke slovenského pravopisu (4. vyd. 1973, s. 198) je pri hesle *cigája* tvar G. pl. s príponou *-í: cigájí*. V Slovenke (6. 8. 1982) sme zaznamenali tvar G. pl. s pádovou príponou *-í: U c i g á j í sa zvýšila výroba ...*

V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 105) sa hovorí, že pri vzore ulica sú v G. pl. tvary: 1. s nulovou pádovou príponou a so zdĺžením ostatnej kme-

ňovej slabiky (pokiaľ nie je dlhá) alebo s nulovou pádovou príponou a s vkladnou samohláskou, 2. s pádovou príponou *-í*. V slovách zakončených na *-ja* je vždy pádová prípona *-í*. V MSJ sa uvádzajú tieto príklady: *epopeja — epopejí, galeja — galejí, chvoja — chvojí, kopija — kopijí, Pyreneje — Pyreneji, bója — bójí, šija — šijí, zmija — zmijí*. Aj v podstatnom mene *cigája* treba preto pádovú príponu *-í* v G. pl. v spisovnej slovenčine pokladať za náležitú.

J. Jacko

Pravopis a výslovnosť názvu Dallas v spisovnej slovenčine. — Názov *Dallas*, ktorým sa označuje jedno z miest v Spojených štátoch amerických, veľmi dobre pozná celá svetová verejnosť od pamätného dňa v roku 1964, keď tu bol spáchaný atentát na amerického prezidenta J. F. Kennedyho.

Názov *Dallas* sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka VI (1968, s. 265). Okrem údaja o pádovej prípone gen. sg. je v zátvorke poznámka o výslovnosti tohto názvu: angl vysl. *deles*. Poznámku môžeme chápať tak, že názov *Dallas* sa v angličtine vyslovuje ako *deles*. Z tohto údaja nie je však ešte úplne jasné, či sa má názov *Dallas* aj v slovenčine vyslovovať rovnako ako v angličtine, t. j. *deles*, alebo sa má v slovenčine uplatňovať iná výslovnosť. Spracovanie údajov o výslovnosti zemepisných názvov, ktoré v tomto slovníku nachádzame pri iných názvoch, by ukazovalo, že výslovnosť *deles* platí len pre angličtinu, nie aj pre slovenčinu. V niektorých iných prípadoch sa totiž uvádza iba skratka vysl. bez poukazu na to, či ide o pôvodnú výslovnosť alebo o výslovnosť, ktorá sa má uplatňovať v spisovnej slovenčine. Napríklad pri názve *Csongrád* je v zátvorke uvedená výslovnosť *čongrád*, pri názve *Csóványos* výslovnosť *čóváňoš*. Z toho možno usudzovať, že táto výslovnosť sa môže alebo má uplatňovať aj v spisovnej slovenčine.

Podobné poučenie o výslovnosti zemepisného názvu je aj v hesle *Sevilla*. Pri tomto názve sa v zátvorke uvádza údaj šp. vysl., ktorý informuje o tom, že v španielčine sa názov tohto mesta vyslovuje ako *seviľa*, ale v spisovnej slovenčine sa má vyslovovať ako *sevilla* alebo zjednodušene *sevila* (porov. aj príspevky L. Dvonč, O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *40*, 1975, s. 163—173; Poznámka k názvom *Manila* a *Sevilla*. Kultúra slova, *10*, 1976, s 216—217).

Celkove možno konštatovať, že aj názov *Dallas* sa vyslovuje ako *deles* v angličtine, alebo ako *dallas* alebo zjednodušene *dalas* v slovenčine. Aj v prípade *Sevilla*, aj v prípade *Dallas* ide o vplyv pravopisnej podoby na zvukovú podobu slova v slovenčine.

Ako je známe, pri preberaní slov z iných jazykov, najmä z jazykov, v ktorých je väčší rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou, pri definitívnom ustálení ich výslovnosti a či zvukovej podoby a pravopisu v spisovnej slovenčine sa v značnej miere uplatňuje pôvodný pravopis. Tento vplyv pôvodného pravopisu na výslovnosť prevzatých slov môžeme veľmi dobre pozorovať najmä pri slovách preberaných z angličtiny. Tak napr. slovo *football*, ktoré sa v angličtine vyslovuje ako *futból*, sa v slovenčine vyslovuje a aj píše ako *futbal*, čo ukazuje nielen na uplatňovanie sa pôvodnej výslovnosti, ale aj na uplatňovanie sa pôvodného pravopisu pri definitívnom stvárnení zvukovej formy slova *football* v slovenčine. Podobne veľmi výrečnými príkladmi takejto „kooperácie" výslovnosti a pravopisu sú aj podoby slov *volejbal, hokej* a iných výrazov anglického pôvodu

(v angličtine *volley-ball* s výslovnosťou *voliból, hockey* s výslovnosťou *hoki* atď.). Pôvodná pravopisná podoba sa uplatňuje aj pri ustaľovaní výslovnosti cudzích zemepisných názvov, ako ukazujú názvy *Sevilla* a *Dallas* s výslovnosťou *sevila/sevilla* a *dalas/dallas,* názov *Washington* s výslovnosťou *vošinkton* (uvádza cit. slovník), prípadne aj *vašinkton,* nie *wošinktn,* ako je to v angličtine.

Pokiaľ sa v príručkách, ktoré uvádzajú cudzie zemepisné názvy, uvádza aj výslovnosť niektorých takýchto názvov, mala by sa vždy uvádzať iba výslovnosť v slovenčine. Podľa toho napr. pri názve *Sevilla* by sa nemala zaznamenávať výslovnosť v španielčine *(seviľa),* iba výslovnosť v slovenčine, t. j. *sevila* alebo *sevilla,* podobne pri názve *Dallas* by sa nemala uvádzať výslovnosť v angličtine *(dales),* ale iba výslovnosť v slovenčine, teda *dalas* alebo *dallas.* Použitá skratka vysl. by mala predstavovať označenie výslovnosti v slovenčine, napr. *Dallas* (vysl. *dalas, dallas*), *Sevilla* (vysl. *sevila, sevilla*).

L. Dvonč

Ako utvoriť prídavné mená od substantíva nutria. — V denníku Smena (17. 2. 1982, s. 5) sme zaregistrovali prídavné meno utvorené od zvieracieho podstatného mena *nutria* v podobe *nutričí* (v spojení *nutričie mäso*): *Najväčší československý chovateľ týchto zvierat s drahou kožušinou MOVIS Holíč v Senickom okrese dodal do Prahy množstvo n u t r i č i e h o mäsa, ktoré sa podáva upravené ako mäso králičie alebo teľacie. N u t r i č i e mäso je veľmi jemné.* Prídavné meno *nutričí* utvoril pisateľ článku pravdepodobne analogicky podľa prídavného mena *králičí.* Od podstatného mena *králik* sa príponou príslušné prídavné meno naozaj takto tvorí, pred príponou *-í (-ia, -ie)* nastáva striedanie (alternácia) spoluhlásky *k/č* podobne ako v prípadoch *vlk — vlčí, stehlík — stehličí, slávik — slávičí, slimák — slimačí/slimáčí, diviak — diviačí* a pod. Pri tvorení prídavného mena od substantíva *nutria* tento postup však nemožno prijať.

V Slovníku slovenského jazyka II (SSJ, 1960, s. 401) je pri podstatnom mene *nutria* uvedené iba prídavné meno *nutriový* a exemplifikuje sa spojením *nutriový kožuch.* J. Horecký v Slovenskej lexikológii I. Tvorenie slov (1971, s. 188) hovorí, že od zvieracích substantív sa vzťahové prídavné mená ojedinele tvoria aj príponou *-ový,* napr.: *húsenicový, krokodílový, šarkanový, slonový (slonová kosť), levový, lichvový, ostrovidový, ondatrový, blchový.* Treba však uviesť, že popri týchto prídavných menách existujú aj varianty s príponou *-í: húseničí, krokodílí, šarkaní, sloní, levíi, blší* atď. V Morfológii slovenského jazyka (MSJ, 1966, s. 203) sa konštatuje, že výraznú skupinu sekundárnych prídavných mien tvoria prídavné mená utvorené od všeobecných podstatných mien označujúcich živočíchy alebo niektoré bytosti (skutočné i fiktívne). Bez ohľadu na fonematickú stavbu slovotvorného základu sa tvoria len príponou *-í, -ia, -ie,* ktorá je vždy dlhá; napr.: *lev — levíi, lasica — lasičí, veverica — veveričí, vretenica — vreteničí, ovca — ovčí, zmija — zmijí, papagáj — papagájí* a pod. Na s. 204 sa v MSJ hovorí že od zvieracích podstatných mien sa tvoria aj prídavné mená utvorené málo produktívnou príponou *-ací,* napr. *blcha — blšací, mucha — mušací, ryba — rybací, žaba — žabací, kačka — kačací, líška — lišací, hus — husací, teľa — teľací, prasa — prasací;* nepravidelne *sliepka — slepačí.*

Slovotvornou a sémantickou stránkou prídavných mien tvorených od živočíšnych substantív sa podrobnejšie zaoberá J. Kopina v príspevku Miesto živočíšnych adjektív medzi sekundárnymi prídavnými menami (Slovenská reč, *45*, 1980, s. 110). Ukazuje, že medzi živočíšnymi adjektívami sa vynímajú dva kontrastové typy: *ovčí pasienok — ovčí kožuch*. Obidva typy sa tvarovo zhodujú slovotvornou príponou *-í* a zaradením k sekundárnym prídavným menám, ale odlišujú sa podľa druhu príznaku: kým v združenom pomenovaní *ovčí pasienok* sa príznak vyjadruje na základe príslušnosti, v spojení *ovčí kožuch* príznakom *ovčí* sa označuje pôvod. V type *ovčí kožuch* je možná transformácia na spojenie s predložkou *z* s významom pôvodu: *ovčí kožuch — kožuch z oviec* podobne ako *jahodový kompót — kompót z jahôd* a opisné vyjadrenie pomocou výrazu „pochádzajúci z oviec" — „pochádzajúci z jahôd". Živočíšne adjektíva typu *ovčí kožuch* sa podľa J. Kopinu stotožňujú s vlastnostnými vzťahovými prídavnými menami *(jahodový kompót)* aj v tom, že vylučujú väzbu s genitívnym prívlastkom *(kompót jahôd)* a prechod k individuálnym privlastňovacím prídavným menám.

Varianty prídavných mien *slonový* a *sloní* (*krokodílový — krokodílí* a pod.) sa odlišujú tým, že vyjadrujú dva rozličné sémantické príznaky: kým prídavné mená typu *sloní* vyjadrujú príslušnosť k druhu, prídavné mená typu *slonový* označujú pôvod a stotožňujú sa s vlastnými vzťahovými prídavnými menami, napr. *jahodový kompót = kompót z jahôd, slonová kosť = kosť zo slona.*

V rovnakom význame ako SSJ chápe prídavné meno *nutriový* aj J. Kopina v príspevku Lexikálno-sémantická diferenciácia adjektív utvorených od zvieracích substantív (Slovenská reč, *46*, 1981, s. 166). V spojení *nutriová kožka* hovorí o význame pôvodu. J. Kopina súčasne konštatuje, že v rovnakom význame sa namiesto kongruentných živočíšnych prídavných mien používajú nezhodné prívlastky v genitíve, napr. *kožka nutrie* (je tu azda možné aj spojenie *kožka z nutrie*). J. Kopina popri prídavnom mene *nutriový* spomína aj prídavné meno *nutrí, -ia, -ie*. Hovorí, že SSJ k substantívam *norka* a *nutria* uvádza iba prídavné mená *norkový* a *nutriový*, ale podľa neho k substantívu *norka* je aj prídavné meno *norčí* (uvádza doklady) a k substantívu *nutria* prídavné meno *nutrí* (uvádza spojenie *nutrie mláďa*, iné doklady neuvádza).

Podľa nášho názoru sa formy *nutrí, nutria, nutrie* nepoužívajú alebo sú veľmi zriedkavé. Tvary *nutrí, nutrieho, nutriemu, nutrom, nutrím, nutrej, nutrou, nutrích, nutrími* pôsobia ako bežné tvary živočíšneho príd. mena. Problematický je však tvar tohto príd. mena v ženskom rode *nutria*, napr. *nutria kožka*. Tento tvar, v ktorom je dvojhláska *ia*, je pravopisne rovnaký ako tvar N. sg. *nutria*, v ktorom skupina hlások *ia* je dvojslabičná, podobne tvar A. sg.: *nutriu* (kožku) — *nutriu* (videl *nutriu*). Do istej miery je tu podobná situácia ako pri podstatnom mene *zmija* a príslušnom prídavnom mene *zmijí, -a, -e*, pri ktorom tvar *zmija* v N. sg ženského rodu je zhodný s tvarom N. sg. substantíva *zmija*, napr. *zmija hlava* — (zlostná) *zmija*, podobná situácia je v A. sg : *zmiju hlavu* — (zlostnú) *zmiju*. Pravda, pri tvaroch *zmija, zmiju* je zhoda nielen v pravopise, ale aj vo výslovnosti, takže ide o trochu iný prípad ako *nutria, nutriu*, kde je zhoda iba v pravopise. Nie je azda náhodné, že J. Kopina uvádza iba prídavné meno *nutrí* v spojení *nutrie mláďa*, ktoré je azda najbežnejšie. Podľa J. Kopinu sa prídavné meno *nutrí* používa na vyjadrenie významu príslušnosti a prídavné meno *nutriový* na vyjadrenie významu pôvodu. Pravda, a to konštatuje aj J. Kopina, tieto významy sa nie vždy vyjadrujú odlišne tvorenými prídav-

nými menami, čo ukázal na používaní prídavného mena *ovčí* a pod. *(ovčí kožuch – ovčie mláďa).* No v prípadoch *norka — norčí* a *norkový* a *nutria — nutrí, nutriový* J. Kopina túto diferenciáciu predpokladá. Nazdávame sa, že táto diferenciácia skutočne existuje v prípade *norka — norčí* a *norkový,* v druhom prípade *(nutria — nutrí* a *nutriový)* je problematická.

Otázka používania prídavného mena *nutriový* z hľadiska doterajšej literatúry sa teda nejaví ako problematická. Skôr ide o to, či sa používa aj prídavné meno *nutrí* a či sa významovo diferencuje od prídavného mena *nutriový.* A pretože sa prídavné mená *-í, -ia, -ie* používajú nielen vo význame príslušnosti a pôvodu, ale aj na vyjadrenie podobnosti, treba zistiť, ktoré prídavné meno sa pri slove *nutria* používa v tomto prípade. J. Kopina s odvolaním sa na J. Horeckého hovorí, že význam podobnosti býva v odbornom štýle Zdá sa však, že tu nejde iba o odborný štýl, veď SSJ zaznamenáva pri prídavnom mene *zajačí* spojenie *zajačia pera* ako hovorové spojenie, podobne sú bežné spojenia typu *orlí zrak* (zrak ako orol), *psí život* atď. Nazdávame sa, že vo význame príslušnosti sa nepoužíva umelé prídavné meno *nutrí, -ia, -ie,* ale že sa tu používa spojenie s genitívom, teda napr. *mláďa nutrie,* pričom sa toto spojenie neobmedzuje iba na odborný štýl (ako sa takéto vyjadrenia hodnotia u J. Kopinu), lebo býva aj v iných štýloch jazyka. Aj v citovanom denníku Smena existuje doklad na vyjadrenie daného vzťahu s genitívom: *... v niektorých pražských reštauráciách sa objavilo spestrenie v podobe pokrmov pripravovaných z mäsa n u t r i í.* Ťažkosti, ktoré sú pri prídavnom mene *nutrí,* vedú k tomu, že jazyk sa tomuto prídavnému menu vyhýba a príslušný význam vyjadruje inak, napr. *mäso (z) nutrie, nutriové mäso.*

J. Jacko

Pivovarčí, pivovarník, pivovarčík. — V 3. zv. Slovníka slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 76) sa zaznamenáva slovo *pivovarčí.* Za ním v hesle nasleduje skratka *zastar.* a výklad významu slova pomocou výrazu *pivovarník.* To znamená, že slovo *pivovarčí* je zastaraný výraz. Pomenovanie *pivovarník* sa zaznamenáva aj v samostatnom hesle na tej istej strane. K nemu je prihniezdované prídavné meno *pivovarnícky* a podstatné meno *pivovarníctvo.* Patrí k nemu, pravda, aj derivát *pivovarníčka,* aj keď sa v skutočnosti môže iba zriedka používať.

V tejto súvislosti chceme upozorniť, že popri zastaranom slove *pivovarčí* a popri pomenovaní *pivovarník,* ktoré predstavuje dnes základnú, bežnú, nocionálnu podobu na označenie výrobcu piva, sa používa aj podoba *pivovarčík.* Máme ju konkrétne doloženú napríklad v tomto prípade: *Nemôže nenávidieť jeho p i v o v a r č í k a* (Ch. de Coster, Legenda o Ulenspieglovi, prel. M. Bártová, Bratislava 1952, s. 22).

Staršia podoba *pivovarčí* je utvorená slovotvornou príponou *-čí.* Vývinu takýchto pomenovaní v staršej slovenčine venoval osobitnú pozornosť J. Doruľa (*Z histórie mien povolania,* Slovenská reč, *33,* 1968, s. 83—85). Zámenné skloňovanie sa nahrádzalo menným skloňovaním (predovšetkým v množnom čísle).

Napríklad namiesto staršej podoby *hajčí* vznikla novšia forma ***hajčiar*** so slovotvornou príponou *-iar*. Ako vidieť, odstraňovanie výrazov so slovotvornou príponou *-čí* sa uskutočňovalo aj slovotvornou cestou, t. j. nahradením slovotvornej prípony *-čí* inou slovotvornou príponou, v danom prípade príponou *-iar*. V závere svojej štúdie J. Doruľa konštatuje, že „slovotvorný model s príponou *-čí* v slovenčine existoval, ale prestal byť živý už v predbernolákovskom období. Z historického materiálu možno vidieť jeho postupný ústup a zanikanie. Nebol známy v oblasti východoslovenských nárečí" (s. 87).

Podoba *pivovarčík* je utvorená slovotvornou príponou *-čík*. V súčasnej spisovnej slovenčine sa táto slovotvorná prípona začína pomerne silno uplatňovať. Patrí do skupiny produktívnych slovotvorných prípon so začiatočným č (pozri L. Dvonč, *O produktivite niektorých slovotvorných prípon*, Slovenská reč, *38*, 1973, s. 9—10). Ukazuje sa pritom, že medzi slovami tvorenými slovotvornou príponou *-ník* a slovami tvorenými slovotvornou príponou *-čík* je istý štylistický rozdiel. Podoby so slovotvornou príponou *-ník* predstavujú, ako sme už povedali vyššie o podobe *pivovarník*, bezpríznakové, nocionálne výrazy. Formy so slovotvornou príponou *-čík* majú skôr hovorový ráz, napr. *mínometník — mínometčík, guľometník — guľometčík*. Hovorový ráz majú aj iné slová so slovotvornou príponou *-čík*, pri ktorých niet zodpovedajúceho ekvivalentu so slovotvornou príponou *-ník*, napr. *kovbojčík, dopravčík, röntgenčík, hitlerčík, regulovčík* (porov. v cit. mojej štúdii na s. 9).

Na záver môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine na označenie výrobcu piva (osoby) používame pomenovanie *pivovarník*, utvorené slovotvornou príponou *-ník*. Existuje aj forma *pivovarčík* so slovotvornou príponou *-čík*, ktorá patrí do hovorového jazyka podobne ako iné slová s touto slovotvornou príponou. Zastarané je slovo *pivovarčí* so slovotvornou príponou *-čí*.

L. Dvonč

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 48, 1983, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,–, jednotlivé číslo Kčs 8,–. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS – Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983.
Kčs 8,–.